

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TOLNAI OTTÓ versei 321
MÁRTON LÁSZLÓ: Vége is, hossza is (*Rövid beszámoló*) 333
MÁRTON LÁSZLÓ: A követjárás nehézségei (*regényrészlet*) 336
TÓTH KRISZTINA verse 360
CSEHY ZOLTÁN versei 361
FORGÁCH ANDRÁS: A születésnap (*elbeszélés*) 367
JÁNK KÁROLY versei 379
ACSAI ROLAND verse 380
MAROS ANDRÁS: London, első nap (*novella*) 381

*

- BACSO BÉLA: A *Javított kiadásról* 388
BALASSA PÉTER: A *Néo* nevében (*Editóriól és emendatioriól*) 392
SELYEM ZSUZSA: Benne (*Prímszám, halogatás, [neveléses] szabadság az Esterházy-szövegekben a Bevezetés...-tól a Harmoniá...-ig*) 398

*

- MIKOLA GYÖNGYI: Az Ismeretlen homálya (*Selyem Zsuzsa: Valami helyet*) 411
VISKY ANDRÁS: Kommentár és kommentár (*Forgách András: Gonosz siker*) 416
P. MÜLLER PÉTER: Színháztapasztalat és színháztudomány (*Visky András: Írni és [nem] rendezni*) 423
BALÁZS ESZTER ANNA: „a pornó s a kabaré színei” (*Szálinger Balázs: Első Pesti Vérekabaré*) 426
DÉCSI TAMÁS: A teljesség igénye (*Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája [1542–1840]*) 428
HAVASRÉTI JÓZSEF: Érzékeny receptorok (*Balogh Tamás–Törő Krisztina: Huizinga magyar barátai. Johan Huizinga magyar recepciója a harmincas-negyvenes években*) 433
KRUZSLICZ ANITA: Választott rend (*Perecz László: Szép rendbe foglalva*) 436

2003

ÁPRILIS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a Soros Alapítvány,
a PVV Rt. és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26.** – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A** – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápan:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5.** – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekezárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1.** – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszege:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

350,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVI. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2100,- Ft, a II. félévre 1750,- Ft,

egy évre belföldre: 3850,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A 2003. ÉVI PALLADIUM-DÍJAKAT Balla Zsófiának *A harmadik történet* című kötetéért, Kovács András Ferencnek *Aranyos vitézi órák* című kötetéért, Molnár Antalnak *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon* című könyvéért, Rugási Gyulának *A pillanat foglya* című munkájáért, valamint Varga Patrícia Minervának önálló szentesi kiállításáért február 21-én a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban adták át.

A *WEÖRES ÉS PÉCS* című, Tüskés Tibor szerkesztésében megjelent könyvet mutatta be *Alföldy Jenő* irodalomtörténész március 5-én Pécsen, a Csorba Győző Megyei Könyvtárban. Közreműködött *Németh János*, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze.

MIT JELENT A SUTTOGÁSOD? *A romantikus eszmék, világlkép, poétika* című tanulmánykötetről beszélgetett *Bíró Ferenc* irodalomtörténész a szerkesztővel, *Nagy Imre* és *Mcrényi Annamária* irodalomtörténészekkel március 6-án Pécsen, a Művészetek Háza Irodalmi Szabadegyetem című sorozatában.

AZ ÉLET ÉS IRODALOM tárcaírói, *Cserna-Szabó András*, *Szívó Ernő* (*Darvasi László*), *Forgách András*, *Grencsó Krisztián*, és a prózarovat szer-

kesztője, *Dérczy Péter* volt a vendége *Csuhai Istvánnak* az *ÉS-estek* beszélgetéssorozatban március 20-án Pécsen, a Művészetek Házában.

SZÁNTÓ T. GÁBOR *Kelcti pályaudvar, végállomás* című könyvéről beszélgetett a szerzővel *dr. Stark András* március 27-én Pécsen, a Művészetek Háza *Könyv/felző* című sorozatában.

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Shakespeare *Lóvá tett lovagok* című vígjátékának bemutatójával avatta fel új játszóhelyét a Janus Egyetemi Színház február 27-én. Az előadást *Tóth András Ernő* rendezte. – A Művészetek Háza Felolvasószínházában *Julian Ria Boroquitói bár* című művét állította színpadra *Füsti Molnár Éva*. Az előadó szerepében *Vári Éva* volt látható.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A XVIII. Országos *Kisplasztikai Biennálét* március 9. és 30. között tekinthették meg az érdeklődők. A tavalyelőtti biennálé első díjazottjának, *Zsemlye Ildikónak* a kiállítását ezzel párhuzamosan a Múzeum Galériában rendezték meg. – *Kőkuszus* címmel *Colin Fosternek* és tanítványainak nyílt tárlata február 27-én a Pécsi Kisgalériában. A kiállítás március 20-ig volt látogatható.

Szerzőink

- Tolnai Ottó** (1940) – költő, író, Palicson él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi *Kalligram* szerkesztője, Dunaszerdahelyen él.
Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Jánk Károly (1967) – költő, Szatmárnémetiben él.
Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.
Maros András (1971) – író, Budapesten él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Balassa Péter (1947) – esztéta, Budapesten él.
Selyem Zsuzsa (1967) – irodalomtörténész, kritikus, az *L.k.k.t.* folyóirat szerkesztője, Kolozsvárott él.
Míkola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.
Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.
P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgatója, Pécsen és Budapesten él.
Balázs Eszter (1976) – kritikus, irodalomtörténész, Szentendrén él.
Décsi Tamás (1969) – a *Jelenkor* tördelőszerkesztője, Pécsen él.
Havasréti József (1964) – kritikus, kultúrantropológus, Pécsen él.
Kruzsliz Anita (1978) – a PTE BTK filozófia-esztétika szakos hallgatója, Pécsen él.

TOLNAI OTTÓ

A kenyérgyár is ott volt a Tolsztoj utcában

„nem úgy isszák a dalt mint a vért”

Thomas Bernhard

Az a pompeji színház

*Kicsi keze beletúrt a langyos hamuba
Istenem mindent szórj boríts
Pakolj púposra
Langyos hamuval
Pompejiben is milyen boldogok voltak az emberek
Szép csendéleteket festettek a falakra
Képeket arról milyen szépen szeretkeztek
És a színházak közül is
Az a pompeji tetszik nekem leginkább
Kicsi keze beletúrt a langyos hamuba
Egy pillanatra minden istenien langyos volt
Fölötte a bodzafán a balkáni gerle
Az árnyék mellette a homokon
A nap a felhő mögött
Ám a hamu alatt még ott volt a parázs
És csúnyán összeégette kicsi kezét
Szépen nyújtotta felém
Mutatta hiszen nem tudta mondani
Csúnyán összeégette kicsi kezét
Mert akkor már nem ordított nem sírt
Csak mutatta
Nyújtotta szépen felém
Csúnyán összeégette
Csúnyán összeégette kicsi kezét.*

Még mindig rosszul zárnak a szekrényajtók

Rosszul választotta le a toronyszobát
Nem szépen csinálta meg a boltív alá
Az ablakot tartó fehéreneműs szekrényt
Bepanaszoltuk az apjának
Aki kiszállt vele durván utasította
Hogyan korrigálja munkáját
Megaláztuk tulajdonképpen
Meg nagyon
Anyja akkor már nem élt
Aztán apja is meghalt hamarosan
Olykor összefutunk a piacon
Nem merek a szemébe nézni
Hazajövök itt gubbasztok a toronyszobában
És látom még mindig rosszul zárnak
A szekrényajtók így sosem is nevezhettem
Pedig szerettem volna elefántcsont.
Hiszen a tóra vezető sétány platánjait is
Ivoroszlopoknak tudom
Így sosem nevezhettem elefántcsonttoronynak
Toronyszobám.

A jeget a Jaguárról

Zoliék elbocsátották Sanyit
Pedig Sanyi egész családja ott gereblyézte
Tavasztól őszi Zoliéknál a fenyőtűt tobozt
Zoliék elbocsátották Sanyit
Mert a ródlival próbálta lekaparni
A jeget a vadonatúj Jaguárról.

Már nincsenek jó költők

Bogdán Jóska a törökkanizsai plébános
Apám nagyon szerette
Jóska ha átjött Magyarkanizsára mindig
Meg is látogatta apámat
Mondom a Bogdán Jóska egy haldokló
Pesti öregasszonytól mielőtt feladta volna
Neki az utolsó kenetet megkapta ajándékba
Kosztolányi kis rózsafa pipáját
Jóska az esetről megrendítő verset írt
Bogdán Jóska a törökkanizsai plébános

Egy jó költő
Már nincsenek jó költők
Jóska jó költő
Zsebében ott a kis rózsafa pipa
És az előző plébános világhírű
Mert kék Mauritiusa is volt
Az előző plébános világhírű bélyeggyűjteményéről
Is szépen tud elaborálni
Akárha kék Mauritius-szal celebrálna
Akárha kék Mauritius-szal
Akárha kék Mauritius-szal áldoztatna ostya helyett.

Náluk padlófűtés van

Hónapok óta fűtök
A nap nagy részét a Homokvár pincéjében töltöm
Hol fűtőnek hol pincebogárnak nevez a család
Egy tuskón üldögelek
És nézem a tüzet
Tobozt dobok rá
A régi újságok között érdekes képekre bukkanok
Nálunk feleségem olvassa az újságokat
Édesapja az öreg félbunyevác dzsenti
Nagy magyar volt különben
Felmondta az állását ahogy bejöttek a szerbek
Édesapja sem csinált mást
Mint újságot olvasott
Igaz egy rövid ideig Zöldi barátjával üzemeltettek
Egy kis kuplerájt ott a Szent György-templom mögött
De igazán nem előzték meg magukat anyagilag
Mert ahogy valaki megjegyezte maguk is
Befolytak a dologba
Tanuld meg mondta ha kuplerájt üzemeltetsz
Magad ne folyj
(Itt megakadt a nyelve)
Magad ne folyj be
Nézem a tüzet
Majd szénnel tömöm meg a kazánt
Miközben Canetti Marrakesh-könyvének
(Én még szarajevói kiadását olvastam
Jasmina Musabegović szép lány bosnyák nyelvén)
Szénárus figurája jut eszembe
U jednoj naročito pretrpanoj prostoriji čučao je čovjek
Sa licem i bojom crnca. Bio je visoko naslagan oko njega
kao da čovjek treba da bude zazidan u uglju.

I sad čeka radnike koji će doći da taj posao obave.
Čovjek je držao tako mirno da sam ga u početku previdio.
I samo sam primijetio njegove oči koje su sijale usred tolikog uglja.
Pored njega je jedan jednooki prodavao povrće.*

Jó szeniünk volt az idén

*Az egyik szabadkai bunyevác író nő férjének a fatelepén vettük
Míg egyezkedtünk emlékszem a szomszéd helyiségben
Feltűnt az író nő (aki különben egy szép könyvet írt volt
Firenzéről) és egy kicsit zavarba jött és akkor én is zavarba jöttem
És akkor hogy valamiféleképpen feloldjam a feszültséget
Odamentem hozzá és megcsókoltam*

Közben az is átfutott az agyamon

*Így tán majd jobb minőségű szenet kapunk
Tegnap például egy fotót találtam a Stalkerből
Kitéptem és feltűztem a pince falára*

Ma pedig egy kis cikket böngésztem

A Sabač melletti Majur faluban történt esetről

*December 8-án (mit is csináltam én december
8-án) csúcsosodott a 45 éves Milan Radivojević és
mostohaapja, a 75 éves Milan Pantić között (érdekes
Mind a kettő Milan) a galambok miatti vita.*

*Az öregnek sehogyan sem tetszett ugyanis, hogy mostohafia
a galambok röptetésével tölti minden idejét. Ahogy ő
mondta, hogy egy léha galambász. És az említett napon szépen
kiengedte a galambokat, gondolván, többé sohasem térnek vissza.*

A fiatalabb Milan (noha szerintem a galambok

*Minden bizonnyal visszatértek volna) ezen úgy felbőszült,
hogy megfojtotta mostohaapját, az idősebb Milant.*

Valamint találtam egy újságfotót a

A Sevrés-Babilon metrólejáratról télen

A Sevrés-Babilont is kitéptem feltűztem

És találtam még egy cikket arról is

Hogy Félixről ahogy írják világhírű hegedűsünkről

Neveztek el a 15 6687 902 095-ös számú csillagot

Meg még egy színes fotót is találtam

Azt tűzbe vettem

Ahogy Szaddám Huszein egy drága szablyával

Ajándékozta meg csetnik vajdánkat

Azt viszont elfelejtettem említeni

* „Egy szokatlanul magasan nyíló bolthelyiségben sötét bőrű férfi ült, arcszíne és minden vonása négerre vallott. A zsidók fekete sapkáját viselte, és szenet árult. Úgy festett a körötte tornyosuló rakás közepén, mint akit itt szénbe falaznak majd, mihelyt az erre felfogadott iparosok megérkeznek. Olyan csendben ült, hogy észre sem vettem először, csak mikor felém villant élénk csillagású szeme a rengeteg szén közül. Mellette egy félszemű árus zöldséget kínált.” Elias Canetti: *Marrákes hangjai (Útjegyzetek)*, Széll Jenő (ford.), Terebess Kiadó, Budapest, 1999.

Hogy az idén először tüzelek cserrel
Jó
De azért nem vagyok annyira oda a csertölgytől
Mármost nem ájultam el a cserfától
Hogyan is festett volna
Lejönnek értem a pincébe
És látják ott fekszem ájultan
Ájultan egy csertuskóval keblemen
Kajkáék akáccal tüzelnek de náluk padlófűtés van.

Kövér bundás picsák

A bécsi Kunsthistorisches Museumban elvezettem fiamat
Igaz kissé ünnepélyesebbre sikeredett a dolog
Mint gondoltam
Elvezettem mivel őt csak a Brueghel-terem érdekelte
Correggio Jupiter és Iójához meg
Rubens Helena Fourment-jához
Megnézte őket nem mondott semmit
De biztosan arra gondolt mi a fenét akar
Az öreg ezekkel a kövér bundás picsákkal.

Látom a bajszod meg sem stuccolta a Kavaja

Bökdöstem le a havat a tyúkölről
Olykor a vizsla hátára vágtam
A vaslapáttal
Ne buzerálja már a kendermagos kakast
Elég hogy a fehéret kinyiffantotta
Nem tépte szét
Csak kitörte a nyakát meg kellett enniünk
Vasárnap paprikásként szegényt
Nem akar kisütni mondom a túrós bácsinak
Ahogy begördül békebeli járgányán
Annyi béke volt már Mester mondja
Ha békebelinek mondom a járgányát
Jobb ha nem süit ki mondja
Holnap Gyertyaszentelő
Figyelje Mester a medvét
Majd figyelem mondom
Kiugrok a Nácihoz az állatkertbe
De ő máris a Pocok Ferkóról mesél
Hogyan versenyezett
Mert már megint versenyezett

Örök riválisával a hajdújárás borbéllal
Kavajával nagyotmondásban
Nem túlzok Mester de mi is
Akik nyírásra vártunk
Ott volt az egész falu
A vak tükrök között
Mi is sérvet kaptunk
Sérvet a 100 kilós tökök emelgetésében
Mert hát ugye nekünk kellett eldönteni
Igazat mond-e a Pocok Ferkó
Mikor végre hazakerültem
Az asszony azt kérdezte miben merültél ki
Ennyire Miska tán ganét vótá hányni
Nem pedig a szentmisén meg a borbélynál
Nyiratkozni
Látom a bajszod meg se stuccolta a Kavaja
Ki nem állom ha folyik rajta a taknyod
Ha belelóg a levesbe
Mondtam a Pocok Ferkó megint nagyokat mondott
Nagyotmondásban versenyzett a Kavaja borbéllal
Akkor tényleg legjobb lesz ha leheversz egy kicsit.

Nem esett meg a szíve rajtam

Kis egérbajszú filozófiatanárunk
Mind tanárok a filozófusok
És nem filozófusok
De vannak külön kis egérbajszú filozófiatanárok
Akik olykor filozófusoknak mondhatók
Mint újvidéki ismerősöm aki sosem tudta hány óra
Mindig telefonon tudakolódzott éjnek idején
Ijesztve fel ismerőseit hány óra
Aki aztán kiugrott az ablakon
Meg hát a mi kis egérbajszú filozófiatanárunk
Aki interjút akart csinálni
Makavejevvel az ismert filmrendezővel
De nem volt ceruzája
Kis egérbajszú filozófiatanárunk tegnap este
Gitáron kísérve magát dalmát dalokat énekelt
A győri Műhely Tenger-számainak bemutatásán
Mondják az a nő aki mellette ült a nője volt
Mondtam is Jutkának mindenkinek van nője
Csak nekem nincs de egyáltalán nem úgy festett
Mint akinek megesett volna rajtam a szíve.

Valahol az Adrián

Pesten a Múcsarnokban az egyik
Pannonhalmi gimnazista fiú
Odaállt Lea lányom elé
És megkérdezte hogy te vagy
Az Ottó lánya
Lea lányom azt mondta hogy igen
Mire a fiú elszavalta neki kedvenc
Versét melyben Leáról írtam volt
Amint még három-négy évesen
Valahol az Adrián
Egy nagy pálma mögül lesi a kis
Fehérkötényes albán cukrászt
Hogyan kell ilyen helyzetekben viselkednem
Kérdezte Lea lányom
Mondtam meg kellett volna puszilnod a fiút
Miért horkant fel Lea lányom
Talán azért mert ott a pálmafánál meztelen seggel
Lesem a kis albán cukrászt
Igen mondtam azért.

Ha az ujjára ütött volna felkiált

Mintha folyópátot evett volna mondta
Ki kérdezte
Hát ez a madár a királyka
Nekem aki a kutyák által kilazított
Kerítésléceket szögelttem éppen
Hirtelen az jutott eszembe hogy még
Vissza kellene térnem a Jeget a Jaguárról-ciklus
Kuplerájós mozzanatához
Mármint oda ahol apósom azt mondja
Hogy aki kuplerájt üzemeltet:
Maga ne folyjon be
Hirtelen abbahagytam a szögezést
És beszaladtam hogy följegyezzem a dolgot
Ők ketten ott a kerítésnél el nem tudták képzelni
Mi a fene ütött belém
Mert ha az ujjára ütött volna felkiált mondta egyikük.

Kevés inyencebb falat

Itthon voltak az unokák
A három nővérke meg a Zsiga
És valakitől szép sorban elkapták
A sarlachot
A három nővérke meg a Zsiga
A sarlachot
Amiről már azt hittük csak Csáthnál olvashatunk
Ahogyan bélyegberakókba rakják levedlett bőrüket
A sarlachos gyerekek
Így csak egyszer korcsolyázhattunk Palics jegén
Jégvitorlázni pedig egyszer sem jégvitorlázunk
Hideg vízbe mártogattam fekete-sárga harisnyáikat
Hogy lehúzzuk magas lázukat
Mint kis méhek heverték az ágyakon
A szomszéd orvosnő mesélte gyerekkorában
Édesanyja estefelé kihúzta a kemencéből a parazsat
A hamut a pörnyét deszkákat dugott be
És nekik kis betegeknek be kellett feküdni a deszkákra
És tényleg kiizzadták a betegséget
Reggel már egészségesen ébredtek
Én meg arról meséltem a szomszéd orvosnőnek
Hogy a mi gyerekkorunkban élő sünöket gurítottak
A már kisöppört de még izzó kemencébe
Hogy tiüskéjükben süljenek-főjenek
Bizony kevés inyencebb falatra emlékezem.

És verseimbe pászítom őket

Olykor ellopom a három nővérke
Egy-egy rajzát
És verseimbe pászítom őket
Majd dühösen keresem aztán soká
A ragasztót
Valójában azt a csirizes übrüköt keresem
Amelyet gyerekkoromban találtam volt
És később verset is írtam róla
Amelyet gyerekkoromban találtam volt
Az üres szíjgyártóműhely közepén
Nem bízom ezekben a mai ragasztókban
Minden bizonnyal azért is nem akarom
Meglélni gyanakszom akarattal dugom el
Magam elől őket.

A kenyérgyár is ott volt a Tolsztoj utcában

*Jön a Tolsztoj utcai nyomda
A kenyérgyár is ott volt a Tolsztoj utcában
Még mindig meglegyint (csap)
Az isteni kenyérillat
Jön a Tolsztoj utcai nyomda igazgatója
Akiel a Palics és környékét
Meg a Bácsországot csináltuk
Jön a Tolsztoj utcai nyomda igazgatója
Jóllehet alig megy
Odacsípték a csigolyák az ideget mondja
Vagy épp ellenkezőleg most vizsgálják
Levált az ideg a gerincoszlopról
Jön a Tolsztoj utcai nyomda igazgatója
Rég ígéri epikámat ő így mondja
Mintha a Háború és békét is ő nyomtatta volna
Epikámat keménybe köti a verseket nem csípi
Mondja nézzem meg (már más is ajánlotta)
Szabolcska A Grand Cafében című versét
Megnézem mondtam már csak a Grand Café miatt is
Noha Szabolcska nem említi abban a kávéházban
Történt az első filmvetítés is
Jön a Tolsztoj utcai nyomda igazgatója
Jóllehet alig megy
Odacsípték a csigolyák az ideget mondja
Vagy épp ellenkezőleg most vizsgálják
Levált az ideg a gerincoszlopról
Ám a minap azt ajánlotta az öcsém
Kisállatok kitűnő orvosa
(A belgrádi ZOO-ban dolgozott egy időben)
Kenjem be a hátam kutyakenőccsel
Bekentem azzal a borzalmas fekete kulimással
És a kutyakenőcs mondja az asztalt kopogtatva
Mintha tényleg máris használna egy kicsit
Jön a Tolsztoj utcai nyomda igazgatója
A kenyérgyár is ott volt a Tolsztoj utcában
Még mindig meglegyint (csap)
Az isteni kenyérillat.*

Egy-egy láthatatlan horgász

*Kihúzta a fiókot tele régi parafadugóval
Állt a finom fanyar illatfelhőben
Majd a szemétbe fordította az egészet
Mert négy székkel elkelt az asztal*

*A szemét meg a Vértóba került
(Az ószeres Rózsa a Vértó mellett lakik)
És most akárha minden egyes dugó fölé
Egy-egy láthatatlan horgász hajolna
Nem is láthatatlan horgászok
Noha kissé valótlannak tűnnek
A sok tétlen menekült várja harapjon
A sok tétlen menekült várja harapjon a hal.*

Véres húscafatokkal etetett tigris jaguárt

*Szerettem amíg a pincében
Zsákszámra telett a tömérdek kannagumó
Gyerekkoromban egy kannagrúpp közepén állt
A Cigánylány
Hasbalótték a partizánok
Zord hegyek közül jöttek
Nem tudták mi az hogy szobor
Csak a túloldalon lenn az Adrián
Kezdték mint sajtot szelni
Faragni a követ
Olykor kezembe vettem egy-
Egy nagy lila rizómát
De aztán mind kevesebbet forgatott ki
Kertészünk András bácsi a homokból
Végül teljesen elfogyasztotta
Elszabotálta a kannát
András bácsi valójában nem volt kertész
Az állatkertből ment nyugdíjba
Nem ismertem szorgalmasabb embert nála
Egyetlen gyenge pontja volt a kanna
Mintha félt volna a nagy lila rizómáktól
Pedig hát különben farkastól oroszlántól sem félt
Fejszével darabolta a lótetemeket
Nagy véres húscafatokkal etetett tigris jaguárt.*

A Szűz Mária- és a Tito-kép között

*A GREEN DOOR az első és egyetlen kávéház
A Kisfenyvesen
Tehát a vasútállomás és a temető között
A Nagyfenyvesen nincs nem is volt kávéház
Kocsmá sem soha
A GREEN DOOR pincérnője Paula*

A három nővérke szereti Paulát (Palulának mondja)
Akárha egy Csehov-drámában
Paula úgy szolgálja ki a három nővérkét
Paula különben András
Nem a kertész András
Hanem az utcaseprő András unokahúga
Aki régi villájuk előtt épp most vágatta ki
Palicsfürdő tán két legszebb ősplatánját
Amelyet Pestről a montenegrói tengerpartra utazva
Gyelmis lefestett volt
András kivágta őket szétszerelte a górét is
Leakasztotta a Szűz Mária- és a Tito-képet
Ledarabolta az aranyfácánokat
Amelyek ott éltek a régi bútorok
A Szűz Mária- és a Tito-kép között
Közben Szötyök a megoldogult Express Géza
Ostálytársa is áthelyezte törzshelyét
A DON CORLEONÉ-ból a GREEN DOOR-ba
Az Express Géza temetésén mutatta közös gödörbe
Gyűjtötte szülei csontjait pálinkát
És vinyakot is rakva melléjük ott lenn már
Ne civakodjanak.

Dél mondtam éjfél

Igen tizenegy (11) mindig
Illetve hát nem is tizenegy (11)
Hanem tizenkettő (12) valójában
Jóllehet sokáig (évekig) fogalmam sem volt
Mi is tizenegy (11)
Illetve hát mi is tizenkettő (12)
Sokáig nem akartam tudomást venni
Hogy tizenegy (11)
Illetve hát hogy tizenkettő (12)
Később bosszantott hogy valami
(Ritmusszerűség mondjuk)
Mégis be akarja lopni magát
Formátlannak (csicsóka etcetera) tervezett
Világomba
Csak ma hajnalban tisztázódott a dolog
Majdhogynem tizenegy (11)
Illetve hát tizenkét (12) év után
Ugyanis immár ennyi éve élünk itt
Palicsfürdőn a Homokvárbán
Dr Brenner 13-ban került vissza fürdőorvosnak

Aztán meg (14-ben) mint szoktam volt mondani
Jött Szarajevó
Mint most is ez a tizenhárom (13) évig tartó
Balkáni háború
Csak ma hajnalban mondom ahogyan félálomban
Botorkáltam le a pincébe
Mert csak begyújtás után teszem oda a teát
Tusolok le
Addig minden félálomban történik
Botorkáltam le hangosan számolva
A meredek pincelépcsőket
Nehogy lezuhanjak agyonverjem magam
Annál is inkább mivel a fejem felett pedig
Ott futottak ellenkező irányban a padlás létrafokai
És nem tudtam biztosan le
Avagy fel indultam-e éppen
Tizenegy (11) mondtam
Illetve tizenkettő (12)
Mert a tizenkettedik (12) lépéssel érek csak
Biztos talajra a betonteknő aljára
Eredetileg (12-ben) tíz (10) téglalépcsőt építettek
De az állandó talajvíz miatt
Amikor is a salakbeton elkezdte felzabálni magát
Betonteknőt kellett önteni a Homokvár alá
És a betonteknő igényelt még egy
Kissé hosszabb immár beton lépcsőfokot
A tizenegyediket (11)
És leérve a teknő fenekére szinte felkiáltottam
Tizenkettő (12)
Minden tizenegy (11) volt
Illetve hát tizenkettő (12)
Tizenegy (11) kanál leves
Illetve tizenkettő (12)
Aztán egy kis korty víz (bor)
Mindig tizenegy (11)
Illetve hát tizenkét (12) oldalt olvastam
Egy szuszra csak azután vettem levegőt
Kezdtém jegyzetelni
Dél előtt illetve este lefekvés előtt
Hangosan számoltam óránk
Hosszan visszhangzó ütéseit
Dél mondtam
Dél mondtam éjfél.

VÉGE IS, HOSSZA IS

(Rövid beszámoló)

Nem volna könnyű válaszolnom, ha valaki megkérdezné, milyen érzés elkészülni egy többkötetes regény megírásával. Könnyű volna kigondolni valamilyen, többé-kevésbé találó párhuzamot, mondjuk egy építész vagy egy régész esetét a felépítendő, illetve feltárandó városrésszel, vagy a felszámolóbiztosét, akinek jól végzett munkája következtében lejár a megbízatása, ám ez épp a lényegét kerülné el: hogy milyen érzés az, ha egy nagyobb ívű szöveg, amelynek elbeszélői tere évekig alakult a folyamatos szerzői bejárás révén, elkészülés miatt egyik napról a másikra bezárul, és a szerző kívül reked.

De nem az érzésekről, még kevésbé saját érzéseimről szeretnék beszélni, hanem arról a csupasz tényről, hogy ezekben a napokban, 2003. február végén elkészültem a *Testvérség* című regénytrilógia utolsó fejezetével, pontosabban az utolsó fejezet második, véglegesnek szánt változatával is.

Egy ilyen alkalom elkerülhetetlenné teszi a visszatekintést. Mindenekelőtt azokra a barátaimra és jó ismerőseimre gondolok, akik az elmúlt év során segítették munkámat. Összeszámoltam, körülbelül hatvan nevet sorolhatnék fel. Nem teszem, mert kissé komikusan hatna, olyan lenne, mint egy felduzzasztott osztálynévsor. De azért elmondom, kire és mire gondolok.

Köszönet jár feleségemnek és gyerekeimnek. Kiadómnak, aki az első két kötetet már megjelentette, a harmadikat ezután fogja, és aki minden alkalommal értésemre adta, hogy ez a mű mennyire fontos neki. A kiadó munkatársainak. A védőborító tervezőjének (egy nő). A folyóirat szerkesztőknek, akik nem rettentek vissza egy-egy fejezet közlésétől. Az értő kritikusoknak. Első olvasóimnak, akik megfigyeléseikkel, bíráló megjegyzéseikkel, olykor értetlenségükkel is megvilágítottak előttem egy-egy fontos mozzanatot. Azoknak a barátaimnak, akik elkísértek a cselekmény valamelyik színterének hűlt helyére. Azoknak a történészeknek és más tudósoknak, akiknek jóvoltából tudhattam, mikor rugaszkodok el a tárgyi hitelességtől. Könyvtárosoknak, levéltárosoknak. Annak a múzeumigazgatónak, aki összegyűjtött és lemásoltatott számomra néhány nehezen hozzáférhető szöveget. Mindenkinek, aki egy-egy adattal vagy utalással segített, aki véletlenül kimondott egy éppen hiányzó szót vagy mondatot, vagy csak annyit mondott, hogy várja a folytatást.

Vissza kell tekintenem az elmúlt időszakra is. Maga a szoros értelemben vett megírás négy és fél évig tartott, 1998 ősztől mostanáig, de ha az ötlet érlelődését, a felkészülést is hozzászámítjuk, úgy a trilógia létrejötte tíz évig tartott. Az ötlet 1993-ban merült fel, ekkor bukkantam rá, egy másik munkámhoz szükséges anyaggyűjtés közben, Waltherr Imre cikkére a *Századok* 1873-as évfolyamában. Nem rögtön határoztam el, hogy megírom azt, ami felkeltette érdeklődésemet a történetből; ennél is később dönt el, hogy amit írok, regény lesz; az pedig, hogy a regény három önálló részre tagolódik, egészen újkeletű fejlemény. A megírás szempontjából az utolsó pillanatban jöttem rá, hogy a szerkezet ezt kívánja.

1994 és '98 között könyvtárakba és levéltárakba jártam, hozzáértőktől kérdezősködtem, és elutaztam a történet néhány helyszínére, Szatmárnémetibe, Nagykárolyba, Nagy-

bányára, sokszor jártam Bécsben is. A karlowitzi (ismertebb nevén karlócai) béketárgyalások helyszínére, Sremski Karlovci-ba valamivel később, már a koszovói háború után jutottam el.

Mindez persze az elkészült munka szempontjából nem túlzottan érdekes, különben sem kedvelem az „egy regény regénye” műfajt. Érdekes lehet viszont, mint pusztán tény, a fejezetek megírásának időrendje, ezért elhatároztam, hogy az alábbiakban összeállítom a megírás történetét, ha úgy tetszik, az elmúlt négy és fél év munkanaplóját.

Teszem ezt annak ellenére, hogy emlékszem (sőt az olvasót is emlékeztetem) rá, mit mondott Roland Barthes *Az írás nulla foka* című tanulmányában Flaubert kapcsán: „Márpedig láttuk, hogy 1850 tájékán az Irodalomnak mindinkább szembe kellett néznie az öngigazolás kérdésével. Az írás alibiket kezdett keresni a maga számára, és éppen, mivel a kétség árnya vetül a használati értékre, írók egy csoportja, akik vállalják a felelősséget a hagyományért, az írás használati értékét a munkaértékkel helyettesítik. Az írás nem rendeltetésének köszönheti megmenekülését, hanem a ráfordított munkának. (...) Némiképpen ez a munkaérték pótolja a zseniértéket; már szinte kacéran kezdik mondogatni, milyen sokat dolgoznak, és milyen hosszú időt vesz igénybe a forma kimunkálása.”

Nos, a *Testvériség* lapjain több helyütt is szó esik egy Flaubert (és persze Arany János, Jókai Mór) korában meg *nem* írt magyar regényről, amelynek hiányát munka közben erősen, olykor fájdalmasan éreztem; de már csak ezért sem hiszem, hogy az, amit Barthes használati értéknek nevez, eltűnt volna a süllyesztőben. Legalábbis a magyar irodalomban folyamatosan jelen van; persze némelykor hagyja magát másmilyen értéknek álcázni.

Ám ettől függetlenül sem vehetem magamra a Roland Barthes által (Flaubert-nek és társainak) felkínált inget. Mert nem az a fontos, hogy milyen sok időbe és fáradságba telt a megírás, hanem az, hogy az eltelt fáradságos időnek van egy utólag megállapítható rendje előretörésekkel és megtorpanásokkal, kísérletekkel és helyesbítésekkel, továbbá a mind határozottabban körvonalazódó végleges eredménnyel. Ez pedig számomra lényeges tapasztalat volt, de talán okulhatnak belőle mások is.

Tehát az alábbiak történtek az elmúlt négy és fél év során.

1998. október. Az *Új vendég a Hollóban* című fejezet.

November. A *Magyar csillag hanar lehull* című fejezet első változata. Ez november végén kettéválik, második fele *Egy megíratlan fejezet* cím alatt külön életet él.

1999. január. A *Jó pogányból rossz keresztény lesz* című fejezet.

Február első fele. A *Kényszerű szabadulás* című fejezet.

Február vége, március eleje. A *világ végéig és tovább* című fejezet. (Utóbb kihagyva, helyette: *Hány vödör bor fér egy gönci hordóba?*)

Március. *Egy régi magyar hölgy jellemrajza*, első változat.

Április, május. *Hány vödör bor fér egy gönci hordóba?*

Május. *Egy régi magyar hölgy jellemrajza*, második változat.

Augusztus, szeptember. *Egy megíratlan fejezet*, második, végleges változat.

Szeptember. Az *Ősszel forr a Tisza vize* című fejezet (eredetileg az *Egy megíratlan fejezet* része volt).

November. *Egy régi magyar hölgy jellemrajza*. Harmadik, végleges változat.

December. A *hazug poézis dicsérete* című fejezet. (Utóbb kihagyva, helyette: *Lopakodó költészet*.)

2000. január-február. *Kiengesztelődés télvíz idején*. (A *mennycsillag három csepp vére* című fejezet előzménye, kihagyva.)

Február, március. *Ne lódd meg az eget!* (A *mennycsillag három csepp vére* előzménye, kihagyva.)

Március, április. *Kétféle csalódás*. (A *mennycsillag három csepp vére* ősváltozata, az előző két fejezet bővítve, átírva, egybeírva, utóbb kihagyva.)

Szeptember. Megállapodás Csordás Gáborral, hogy a regény három kötetben, trilógiaként fog megjelenni. Címe a tervezett *Megosztottság* helyett *Testvériség* lesz. Mindhárom kötet hat-hat fejezetből fog állni, s mindegyiknek az utolsó fejezet lesz a címadója.

Szeptember, október. A *Repedések a falban* című fejezet. (Helyette később: *Leperegnek a szolgálat évei*.)

November, december. *Az igazság forrásvidéke*, első változat.

2001. február. *Át a szitán*, első változat.

Március, április. *Zöld latár* (töredék maradt), *Sok bizonyosság egy kis kételyt fiadzik* (töredék maradt), majd ezekből: *Sok tanú, semmi tanulság*. (Utóbb kihagyva, helyette: *Kutya veszi kalapját*.)

Május. Megjelenik e trilógia első kötete *Kényszerű szabadulás* címmel.

Június, július. *A Lopakodó költészet* című fejezet.

Július vége, majd szeptember-december. *A mennyország három csepp vére* című fejezet.

2002. február. Elkészül a trilógia második részének végleges kézírata.

Április. *A Béke, megkötve* című fejezet.

Április, május. *A Leperegnek a szolgálat évei* című fejezet.

Május. Megjelenik a trilógia második kötete *A mennyország három csepp vére* címmel.

Szeptember, október. *Az igazság forrásvidéke*, második változat.

Október. *Át a szitán*. Második, végleges változat.

Október, november. *Az igazság forrásvidéke*, Harmadik, végleges változat.

November, december. *Kutya veszi kalapját*.

2003. január. *A követjárás nehézségei*, első változat.

Február. *A követjárás nehézségei*. Második, végleges változat.

A trilógia harmadik kötete, amelynek címe az utóbbi fejezetével azonos, előreláthatólag idén könyvhétre jelenik meg.

Ennyi történt mostanáig. Mostantól e sorok írója éli tovább külön életét, és a trilógia is élni fog a maga módján. Útjaink elváltnak, bár időnként alighanem egymásba fogunk botlani. Ilyenkor majd arra gondolok, hogy e három kötetnek valaha egészen közelről ismerem a szerzőjét, és az ismeretséget őrizni fogom jó emlékezetemben.

A követjárás nehézségei

Egy regénynek, ha fejezetekből áll, olykor igen sok fejezete is lehet, de zárófejezete legtöbb esetben csak egy van. Hosszas mérlegelés után úgy döntöttünk, hogy a mi regényünk utolsó fejezete a karlowitzi béketárgyalásokról fog szólni. Az olvasóval együtt innét, nem túl messziről, de nem is közvetlen közelből tekintünk vissza a régi Magyarországra és azokra az eseményekre, amelyek a most végződő regény helyszínein történtek vagy történhettek volna.

1699. január 26-án, egy verőfényes téli délelőtt nagy sokaság tolongott egy terjedelmes faépítmény körül, mely a Duna közelében, fél óra járásra a mai Karlowitztól, néhány sátor és fabarakk által köryezve állt a pusztai vidéken. Ebben az órában zajos, mozgalmas élet hullámzott körülötte. Császári és török katonák, vértések és janicsárok álltak teljes díszben sorfalat. Futárok és tisztek figyelték a nap állását az égen, a közelgő időpontot várva, amikor majd feltárulnak az ajtók. A köznép gyermekei, férfiak és nők festői viseletben tülekedtek a katonák háta mögött, és izgatottan lesték, mi történik odabent a nagy faházban, hol Európa különböző hatalmainak diplomatái tanácskoznak.

A tizenhetedik század utolsó éveiben Európa-szerte béketárgyalások folytak, a földrész keleti és nyugati oldalán egyaránt. E törekvések először ez utóbbi térfélen vezettek sikerre, hol a császár nyugati szövetségében egyesült hatalmak a francia királlyal 1697. májusában kezdték béketárgyalásokat. Ez volt a ryswicki kongresszus, mely még abban az évben október végén jó eredménnyel zárta működését, és földrészünk nyugati felén abbamaradtak a hadakozások. Ám a szerződő felek mindegyike sejté, hogy nem annyira békéről, inkább csak fegyverszünetről van szó, melynek bármikor véget vethet egy régóta küszöbön álló gyászesemény, a spanyol király elhunytja és vele a spanyol Habsburg-ház fiágon való kihalása.

Ellenben a császárral szövetséges kelet-európai hatalmak és a császár küldöttei attól a szándéktól vezérelve ültek le tárgyalni a szultán küldöttségével épp egy évvel később, 1698. októberében a császári és a török hatalom közti senkiföldjén, a szerémségi Karlowitzban, hogy évtizedekre szóló, szilárd békeség jöjjön létre.

Így kezdtük volna munkánk utolsó fejezetét, ha száz vagy százharminc évvel ezelőtt írjuk ezt a regényt, nem pedig most. Ám a közben eltelt idő sok egyéb mellett azt is lehetetlenné teszi, hogy úgy meséljük el a tárgyalások történetét, mintha magunk is ott ülnénk a diplomaták mellett, mintha saját fülünkkel hallanánk indulatos vitáikat és körmönfont alkudozásaikat. Bármilyen izgalmasnak tartjuk is, mégsem tudjuk megragadni azt a pillanatot, amikor az erők egyensúlya maga is erővé válik, amikor megszilárdul az addig folyékony egyezkedés, és megállapodás lesz belőle, s meg sem próbálunk átlépni e forró pillanatból három évszázad hűvös messzeségébe, ahonnan kényelmesen elsorolhatnánk a béketárgyalások előzményeit és következményeit.

A mi történetünk nem jut el január 26-án, pénteken déli tizenegy óra negyvenhat percig, amikor a török asztrológus, Rámi efendi számításai szerint a csillagok állása a lehető legkedvezőbb a szerződés kihirdetésére, és amikor a tárgyalóbarakk főbejáratán a szabad ég alá kilépve Ibrahim pasával, a török delegáció vezetőjével a német-római császár, az orosz cár, a lengyel király és a velencei államtanács képviselői ünnepélyes békecsókot váltanak. Máris jelezzük, hogy a csókok nem maradnak el (vagyis az egyik csók elmarad, mert az orosz követ, bár a békeszerződést aláírta, békecsókot váltani különböző okokból nem volt hajlandó, míg a velencei követ adott és kapott békecsókot, ellenben a szerződést nem írta alá), de nem leszünk tanúi a csókok pillanatának, mert amit az alábbiakban elmondunk, éppen három héttel korábban fog történni, január ötödikén, egy borús, ködös napon, amikor még javában folynak az egyezkedések és a táborozással járó huzavonák.

Ugyanezért verőfényt sem fogunk látni ebben a fejezetben, vagy csak a legeslegvégén engedélyezzük, hogy egy szempillantásra kisüssön a nap. Nem látjuk a kék eget, amint a Duna vizén tükröződik, sem a víztükrön az alkony felé hajló napsugarakból épült aranyhidat, sőt a vizet sem látjuk, mivel december második hete óta vastagon befagyott a Duna. Nem látunk zöldet, mivel tél van, és nem látunk pirosat, mert ebben a fejezetben, amely a békéről szól, előreláthatólag nem folyik vér; azzal pedig ne törődjék az olvasó, hogy kipirult arcot és lobogó lángot esetleg mégis mutatunk majd.

Azt látjuk és azt kell mutatnunk, amitől viszolygunk, a szürkeséget, annak végleiteit, a havat és a kormot, köztük az átmenetek végtelen sok árnyalatát, füstöt, jeget, zúzmarát, alacsonyan szétterült felhőket, szekerrudat, ponyvát, patkoszeget, késpengét, halpikkelyt. Bádoglemezt is látunk egészen közelről és összehajtogatott birkabőröket, mind-mind szürkék. Csak azok a friss, meleg cipők nem szürkék, hanem sárgák és barnák, akiket a postabarakk melletti sütőházban éppen kihúz a kemencéből egy néma péklegény, akivel fogunk találkozni még. Ami másnapra lesz a cipőkből, a szar, az már ismét szürke lesz, mihelyt megfagy a nagy hidegben. A közelben ólálkodó farkasok miatt a katonák párosával járnak a mező túlvégére: az egyik lövésre tartott puskával őrködik, míg a másik letolja a gatyáját, aztán cserélnek.

Hölgyek is vannak a közelben, például Karlowitzban vagy Karlovciban, amely egy Karom nevű magyar mezőváros maradványaiból épült, a mezővárost pedig egy római település törmelékein alapították a régi magyar királyok, úgy képzeljük, hogy a le nem égett és le nem foglalt épületek némelyikében tanyát vertek a szebbik nem képviselői, csakhogy nem látjuk őket. Ebben az utolsó fejezetben igen keveset látunk. Elbeszélői hatalmunknál fogva minél szárazabb a szemünk, annál homályosabb, vagyis nem a részvét könnyei homályosítják el, hanem ellenkezőleg, annak az éles fénynek a hiánya, melyet egy költő hetven évvel ezelőtt részvétnak minősített.

Arra pedig már nincs idő, hogy ismét színre léptessünk egy mellékszereplőt, akinek szemével néznénk az eseményeket, mint egy-egy korábbi fejezetben; bár, az igazat megvallva, fontolóra vettük, hogy megpróbálkoznánk Hammerschmied élelmezési biztossal vagy Lachowitz tolmáccsal, esetleg Wolfgang von Oettingen császári főkövettel is (aki többnyire méltóságteljesen hallgatott, helyette Schlick, a

másik főkövet annál többet beszélt), de már nincs idő, már csak a dolgok vannak. Pontosabban fogalmazva, már csak a dolgokat kívánjuk észrevenni.

Volt egy régi latin költő (ha már az imént szóba hoztuk egy modern magyart), aki azt állította, hogy sunt lacrymae rerum, ami értelemszerűen úgy fordítandó, hogy jut a dolgokra könny; ám az is előfordult már, hogy valaki (talán mert megesett a szíve az emberkéz alkotta tárgyakon, esendőkön és elesetteken) szánt szándékkal félreértette a szállóigét, mint aki a betű szerinti jelentést veszi komolyan, vagyis hogy van a dolgoknak könnyük. Márpedig ha csupán egy pillanatig is elképzeljük a dolgok által hullajtott könnyeket, akkor képtelenek vagyunk belenézni az állatok szemébe, hogy szavakba foglaljuk a mindenkori pillanatnak szóló rémült álmélnokodást. Nem halljuk a fák és a bokrok zárkózott lelkeinek sóhajtozását; a vizeket jégpáncéllal borítottuk, a mezőket és a sziklás hegyoldalakat hóval, magát az égalatti világot összefüggő, sima felhőréteggel, amely a síri csendben olykor meg-megroppan és behasadozik, mintha fönt is be lenne fagyva. Mintha egy befagyott pocsolyának volnánk az alja, és odafönt egy óriásira nőtt kocsmatöltelék botladozna hazafelé.

Ézért a dolgokat vesszük észre, akik alkotóik helyett is könnyet hullajtanak. Mesterek vagy kontárok által összetákolt, csupasz lényükkel próbálunk szembenézni.

Először egy papirost látunk, hol párhuzamosan futó, hol szertekanyargó vonalakkal, afféle hevenyészett vázlatot. Történetünk idején nem álltak rendelkezésre térképek azokról a területekről, amelyek fennhatóságáért folyt az alkudozás. Így a tárgyaló feleknek gyakran csak igen homályos elképzeléseik voltak arról, mit követelnek és mit volnának hajlandók átengedni.

Bár született egy elvi megállapodás a szövetséges keresztény hatalmak és a fényes porta közt, amely szerint a fennálló birtokviszonyok képezik a békesség alapját, vagyis mindegyik államhatalom tartsa meg azt, amit mostanáig megvédett vagy visszahódított, és a szemben álló hadseregek arcvonalai változnak tartós, békés államhatárrá; csakhogy ezt az egyszerű elvet Galíciától Erdélyen át Szlavóniáig, Boszniáig, Dalmáciáig, sőt Korinthusig és az Égei-tenger egy sor szigetéig nem volt könnyű mindenütt átültetni a gyakorlatba. Emitt egy olyan vár volt császári kézen, amelynek egész környékét a törökök tartották megszállva, amott viszont a törökök birtokoltak egy folyók határolta hosszú, keskeny beszőgellést, amely egy császári kézen levő tartomány elidegeníthetetlen része volt, és a császári küldöttség részint a határvonal katonai kikerekítése végett, részint kereskedelmi szempontból igényt is támasztott rá.

Ha százharminc évvel ezelőtt írtuk volna ezt a regényt és annak utolsó fejezetét, akkor kitérnénk a követjárás nehézségeire is. Nemcsak azt beszélénk el, mennyit éheztek, fáztak és virrasztottak a tárgyaló diplomaták, mennyi kellemtelenségnek voltak, sőt olykor veszedelmeknek is, kitéve, hanem azt is, milyen nehezen tudtak, pedig őszintén óhajtottak, egymással szót érteni, milyen sokféle ellentétes érdeket kellett összeegyeztetniük vagy háttérbe szorítaniuk, és főleg: milyen sok apró-cseprő viszályból, civakodásból, torzsalkodásból jön létre egyetlen hatalmas békesség.

Százharminc évvel ezelőtt szemtanúk lettünk volna az olvasóval együtt az olyasféle vitás kérdések elrendezésekor, mint például a folyami határszakaszon

hajózó kereskedők és halászok biztonsága, vagy muzulmán hívők zarándoklatának engedélyezése a visszafoglalt részekben maradt minaretekhez, dzsámikhoz és türbékhez, továbbá ferences rendház létesítése Jeruzsálemben, a Szent Sír folyamatos karbantartása végett.

Nem mulasztottuk volna el olyan korfestő, apró epizódok megjelenítését sem, mint amikor Varsóból érkezvén Zamoyski herceg sérelmezte, hogy a lengyel küldöttség előtt éppen csak meghajtották, de ki nem göngyölték a csapatzászlókat; az orosz követ, Voznyicin főmarsall pedig az ellen emelt kifogást, hogy a velencei küldöttség testületileg vonult át a császáriakhoz, holott eredetileg arról volt szó, hogy a látogatások egyénileg zajlanak. Ezzel szemben a velencei követ, Ruzzini bíboros a közös béketörekvéstről szóló szándéknyilatkozatot egy ujnyival feljebb írta alá, mint Voznyicin főmarsall, mire Voznyicin kilátásba helyezte, hogy feláll a tárgyalóasztal mellől, és küldöttségével együtt hazaindul Moszkvába.

Ehhez a fenyegetőzéshez pedig tudni kell, hogy a „nagy tárgyalóbarakkban”, amelyet október közepétől november végéig fülsüketítő kopácsolás, csattogás közepette építettek a császári műszaki alegységek, semmiféle tárgyalóasztal nem akadt. A tárgyaló felek birkabőrökön ültek, és a térdükön fekvő deszkadarabon írtak, ha írnivalójuk volt, ugyanis a majdani tárgyalóasztal nyersanyagául szolgáló terebélyes diófa kidöntése közben lövöldözés támadt, és ennek nyomán váratlanul kiderült, hogy a Szerémségre vonatkozó fegyverszüneti megállapodást a bécsi udvarban is meg a fényes portán is elfogadták ugyan, de sem a pétervárad katonai parancsnok, sem a belgrádi pasa nem hirdette ki.

Százharminc évvel ezelőtt ilyen és ehhez hasonló mozzanatokból róttuk volna össze regényünk zárófejezetét. Most azonban, amikor e sorokat írjuk, nemcsak azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy regényünk végén a szövetséges keresztény hatalmak békét kössenek az oszmán birodalommal, hanem azt is, hogy a hadakozó államok példáját követve a cselekmény béküljön ki a szereplőkkel, ezek pedig az olvasóval, aki feltételezésünk szerint a cselekmény szövetségese.

Ezért egyelőre csak egy papiroost látunk, egy folyók és patakok szabdalta, mozsaras vidék térképvázlátát, rajta karikával jelölve a kiürítésre és lerombolásra szánt erődítmények: Lugos, Karánsebes, Becskerek, Csanád. Látjuk a deszkát, melyen fekszik a papír, és látjuk a térdeket, melyeken a deszka nyugszik. Látjuk a térdek alatt az egymásra hajtogatott birkabőröket, és látjuk a „nagy tárgyalóbarakk” hátsó falának otrombán összeillesztett gerendáit. Még a papíros fölé hajló arcból is látunk annyit, hogy megállapíthassuk: ő a török delegációt vezető Ibrahim pasa, akit regényünkben eddig a fejezetig mint szmirnai beglerbéget emlegettünk, ám abban a másfél éve zajlott nagy csatában, amelyben Savoyai Jenő herceg döntő vereséget mért a szultán seregére, elesett az előző nagyvezír, és a szultán a békeszerető Ibrahim pasát léptette a helyébe.

Elmondhatnánk, hogy az előző nagyvezír a háborús párt egyik zászlóvivőjének számított a fényes portán, az ő elődje, Musztafa nagyvezír pedig hajlott, ám hiába hajlott a békére, mert amikor az angol király megbízottja, aki tizenötezer fontért vásárolta a közvetítői méltóságot, a törökök pozsareváci veresége után Drinápolyba utazott, hogy ismertesse békejavaslatait Musztafa nagyvezírral, emez éppen aznap lebontatott egy márványlépcsőt, amelyen koldusoknak és írástudatlan kérelmezőknek volt szokásuk üldögélni, mire híre terjedt, hogy

Musztafa nagyvezír nem lépcsőfokonként fog lesétálni magas rangjáról, hanem bukni fog, és már másnap letartóztatták, harmadnap kivégezték; ehelyett inkább azt mondjuk el, hogy az angol közvetítő neve ismerősen fog hangzani. Úgy hívták, hogy Farrington Vilmos. Fűszerekkel és keleti szőnyeggel kereskedett, voltak lerakatai többfelé Kis-Ázsiában, így Szmirnában is. Természetes tehát, hogy közeli, már-már bizalmas jellegű ismeretségben állt Ibrahim pasával, és bizonyára érdemes volt befektetnie tizenötezer fontot, egy posztómanufaktúra nyolcévi jövedelmét a nemzetközi politikába, mivel különleges üzleti érdekei fűződtek a békeszerződéshez, nemcsak neki, hanem Angliában és Hollandiában működő csendestársainak is.

Ő is jelen van a tárgyalóbarakkban, de őt nem látjuk, mivel képzeletbeli nézőpontunk mögött foglal helyet, nyilván ugyancsak földre terített birkabőrökön. A török és a keresztény küldöttségek közt mindenfajta külön érintkezés tilos volt. Ibrahim pasával a császáriak részéről csakis a két főkövet, Schlick és Oettingen beszélhetett, ők is csak a tárgyalóbarakkban, csak az előre kitűzött napon és csak az angol közvetítő által jóváhagyott napirendi pontokról. Most éppen a Maros bal partján fekvő császári erődítmények vannak napirenden.

Odakint kettős őrlánc, egyfelől a belgrádi janicsárok, másfelől a Corbelli-vertések kordonja ügyel rá, hogy ne lehessen ide-oda járkálni a török telep és a keresztény hatalmak sátrai közt, ám őket sem látjuk. A Temesköz térképvezetését látjuk, mást jóformán semmit. Annyit látunk még, hogy Ibrahim pasa bólogat a papír fölött, ám tudvalevő, hogy a törököknél ez a fejmozdulat nem az igenlést, hanem a tagadást, az egyet nem értést jelenti. A pasa mindjárt megfordítja a lapot, hátha a túoldalalon folytatódik a vázlat, újabb lerombolásra váró császári erődítményekkel, ám további vázlatok vagy kiegészítő javaslatok helyett egy oldalnézetből rajzolt arcot fog megpillantani.

Addig is gyorsan elmondunk még valamit: azt, hogy a térképvezetést Andró gróf, más néven don Guzmán de Moreto y Sánchez készítette, aki nyelvtudása és térképészeti szakismeretei miatt kapott megbízást, hogy részt vegyen a császári küldöttség munkájában, ám a tárgyalóbarakkba mégsem kísérhette el Schlicket és Oettingent, mivel nemrég elkövetett egy súlyos baklövést, amelyet más összefüggésben rövidesen elmesélünk. Most viszont annak leszünk tanúi (már amennyit látunk Ibrahim pasából és abból a jelenetből, amelyre mindjárt sor kerül), hogy Andró gróftól még a távollét sem menti meg egy másikat, még az előzőnél is kínosabb hanyatteséstől.

Tudniillik Ibrahim pasa ebben a pillanatban megfordítja a lapot, megpillantja az oldalnézetből rajzolt fiatal férfiarcot, sőt ugyanezt az arcot megpillantja szemből is az oldalnézet mellett, és felkiált vagy inkább hörögve felsóhajt: melyikőtök rajzolta le a fiamat?!

Ehhez pedig azt kell tudni, hogy a pasa már a tárgyalások elején kérte Farringtont: eszközölje ki a császári küldöttségnél, hogy járjanak utána, hová lettek az ő gyermekei, Ahmed és Kártigám, akik mindketten gyaur fogságba estek, az egyik így, a másik amúgy. A császári követek tettek is lépéseket az ügy felderítésére, ám az eredmény csöppet sem volt szívderítő. Ahmedről kiviláglott, hogy annak idején az a Mamuca della Torre vásárolta meg, majd adta tovább valaki másnak, aki most velencei tolmácsként itt van Karlowitzban, és arra számít,

hogy a békeszerződés megkötése után, érdemeire való tekintettel, megkapja a velencei marhakereskedés monopóliumának holtig tartó haszonélvezeti jogát. (Nem volt ez valami túlzott, vakmerő kívánság, mert például a török főtölmács, Iskander Maurocordato, aki dúsgazdag fanarióta családból született – igaz ugyan, hogy házasságon kívül –, majdnem teljesen biztos volt benne, hogy a békétárgyalások után ő lesz az új havasalföldi fejedelem.)

A szépséges Kártigámról még ennél is kevesebb volt kinyomozható. Buda visszavívása után Pfeffershoven generális váltotta magához, tőle a Hadi Tanács elnökének, gróf Schallenbergnek tulajdonába ment át, ahol is azt a nevet nyerte a szent keresztségben, hogy Krisztina, méghozzá nem kisebb személyiségtől, mint Kollonich bíboros. Csakhogy Kollonich, aki százával, ezrével keresztelte meg a fogságba esett pogányokat, elfoglaltabb ember volt annál, semhogy minden lelki gyermekének sorsát figyelemmel kíséresse; gróf Schallenberg meghalt, özvegye két inassal és egy komornával hazaköltözött Bergamóba, a háztartást felosztatták, a szépséges Kártigám sorsa innentől homályba vész. Talán ő hordja ki a konyháról a főtt borjúfejet a kőműveslegényeknek egy hernalsi kocsmában, vagy pedig ugyanezen legényeket az idomaival szórakoztatja a kocsmá mellett piroslámpás házban.

Bárhogy van is, ezeket az értesüléseket legokosabb lesz titokban tartani. Inkább mondjuk azt, hogy semmit nem sikerült kiderítenünk, mert ha Ibrahim pasa mindezt megtudja, nagy búsultában lerombolja a békesség félig már elkészült művét, még akkor is, ha ezért a fényes arcú padisah utóbb ki fogja végeztetni. Ilyen körülmények közt holmi rajzolatokkal, más effélékkel fiára emlékeztetni a nagyvezírt legalábbis veszedelmes tapintatlanság. Egyébként valóban jó lenne tudnunk: vajon ki rajzolta le szemből és oldalról ezt az ifjú arcot, akiben Ibrahim pasa ráismert elveszett fiára?

Egyáltalán, honnét került a papiros Andró gróf keze alá, aki aztán térképvázlatot kanyarított rá?

Schlick és Oettingen suttogva kiejtett kérdésére annyit elmondhatunk, hogy a szemeink előtt lebegő papiros eredetileg egy Kiss Albert nevű kuruc haramia-vezér körözőlevele volt, a nyomravezetőnek magas jutalmat, a cinkosoknak példás büntetést ígért, ám a nedves, hideg levegőben annyira elmosódott az írás, hogy a sötétebb-világosabb foltok szabálytalan váltakozásába Andró grófnak egészen könnyű volt beleképzelnie a Temesköz domborzatát és vizeit.

Történetünk idején ritka és drága volt a papír, így Karlowitzban is csak az okmányok véglegesített szövegéhez használtak beíratlan, tiszta lapokat; egyéb célokból mindenfajta szövegnek teleírták a hátoldalát, sőt érvénytelenné vált vagy elhomályosult szövegekre némelykor keresztben is ráírtak. Andró gróf is ilyenformán járt el a térképvázlat készítésekor.

Magyarázatképpen, persze csak tréfából, hozzáfűzhetnénk, hogy Kiss Albert körözőlevelét egy Kölcsey Gábor nevű, Túristvándiban élő nemesember hullajtotta el még egy évvel ezelőtt, és hogy a papírlap ezek szerint a felhők résein keresztül hullott az égből; odafönt ugyanis egy évvel korábban van az idő, és Kölcsey Gábor a befagyott pocsolyákon botorkálva most igyekszik hazafelé a csapszékből.

Ez persze csak egy tréfás ötlet vagy egy lázálom halvány emléke; bár ami azt illeti, majd amikor történetünk helyszínén, valahol a császári és a velencei szállás-

hely között fel fognak bukkanni részletek a Kártigám nevű szépséges török fogolykisasszony románhistoriájából, többen is állítani fogják, hogy a kéziratlapok az égből hulltak, mintha papírlapok szállingóztak volna hópelyhek helyett. Mintha az a roppant erejű szélörvény, amely egy korábbi fejezet végén felkapta és elsodorta Kártigám lapjait, most elfáradván, akár a szemben álló birodalmak a hadakozásban, elhullajtotta volna zsákmányát a béketárgyalások helyszíne fölött.

Sőt a velencei követ, Ruzzini bíboros azt is látta vagy látni vélte, amint a kéziratlapok halmazából fokozatosan életre kel a címszereplő, a szépséges Kártigám, illetve most már Krisztina grófkisasszony. Ruzzini állítólag szemtanúja volt, amint a románhistoria percről percre bájosabb arányokat öltött: emitt egy gömbölyű váll, amott egy karcsú lábfej volt kiemelkedőben a papírtömkelegeből, ha úgy tetszik, az összefüggéstelenné vált bonyodalomból. Ruzzini bíboros néhány nappal később, egy jelmezes mulatságon úgy fogalmazott: a legfurfangosabb művészet sem képes palástolni többé, hogy vége a művészetnek.

A mai Magyarországon, ahol e sorokat írjuk, a fenti állítás helyett röviden azt szokás mondani, hogy: nincs mese. Nincs bizony, mert a meséből, vagyis Kártigám római fabulájából (már amennyiben hiszünk Ruzzini bíboros élménybeszámolójának), mint bábból a pillangó, előbújt maga Kártigám. Ráadásul, ezzel nagyjából egy időben, csakugyan előkerült egy Kártigám nevű fiatal teremtés, akiben Ibrahim pasa felismerte vagy felismerni vélte rég nem látott leányát; no de ne vágjunk a dolgok elébe.

Éppen azért, mivel magunk is úgy gondoljuk, vagy inkább úgy vettük észre, hogy nincs mese, elbeszélői hatalmunknál fogva kénytelenek vagyunk rendet rakni történetünk mozzanatai közt, még akkor is, ha a rendrakás alapjában véve hálátlan feladat. Egy korábbi fejezet végén egyszer már elmondtuk, hogy ebben a történetben nemigen fordulnak elő csodák, vagy ha mégis, akkor mérsékelt, önmagukat korlátozó csodáknak számítanak, és ezen az sem változtat, hogy csodákban hívő, csodákra váró, csodákat képzelő szereplőink nagyon is vannak. Nem szeretnénk azonban, ha az olvasó túlságosan beleélné magát az ilyen szereplők helyzetébe és gondolkodásmódjába, ezért a csodásnak ígérkező elemeket sorra megtoldjuk egy-egy ésszerű magyarázattal.

Nos tehát, Ruzzini bíboros egész egyszerűen részeg volt, ugyanis idegzetét annyira megviselték a tárgyalások bonyodalmai, hogy vacsorára többet fogyasztott a megszokottnál a rendelkezésre álló vörösborból. Minthogy pedig a vörösbor a nagy hideg miatt belefagyott a hordóba, és a melegítés következtében poshadt mellékíze volt, Ruzzini bíboros Ovidius átváltozásokról szóló koholmányait olvasgatta a poshadtan szeszes kortyok mellett, amitől könnyen lehet, hogy érzécsalódásai támadtak. Ennél is valószínűbb, hogy szavait nem annyira látomás-ként vagy képzelgés-ként, mint inkább rosszindulatú bohóckodásként könyvelhetjük el, tudniillik országa nevében igényt támasztott a Korinthos mögötti hegyekre, főleg a Parnasszusra, vagy legalább a Helikón hegyére a múzsák forrásaival.

Hiszen ez a terület az európai kultúra bölcsője, erre semmi jogot nem formálhat egy olyan ázsiai eredetű, barbár államszörnyeteg, mint az oszmán birodalom, ám ezt az érvet oly szavakkal szerette volna megfogalmazni, hogy Ibrahim pasa inkább hízélgést, mintsem gyalázkodást szimatoljon ki belőlük.

Szállongó papírlapok valóban láthatók voltak a császári és a velencei szállás-

helyek tájékán, ám azt állítani, hogy az égből hullottak, bizonyára tévedés volna, mivel Pétervárad felől hömpölygette őket a szél. Erre pedig azt a józan ésszel könnyen felfogható magyarázatot adjuk, hogy a hófúvásoktól eltorlaszolt péterváradi országúton egy Andreas Thyll nevű futárt megrohantak és szétmargoltak a farkasok, és a papírok az ő felszakított futárzsákjából bukkantak elő, mert a farkasok nem eszik meg sem a hideg időt, sem a futárral küldött bizalmas iratokat, legfeljebb a futár lovát és magát a futárt.

Hogy a Bécsből érkező jóváhagyások és rendelkezések miképpen keveredtek össze Thyll futárzsákjában a Kártigámról szóló románhistoria néhány szívemarkoló részletével, azt már nehéz volna megmagyaráznunk. Viszont amit Andró gróf mondott róla, hogy tudniillik a szerző halála miatt kihűlt és megdermedt a szöveg, sőt helyenként már a hullafoltok is kiütözköznek rajta, tekinthetjük a korszakra jellemző szellemességek egyikének: az átázott papír tényleg merevre fagyott a nagy hidegben. Parázssal teli serpenyő fölött szárították, mint a frissen mosott fehérneműt.

Egyébként Andró gróf szellemessége Voznyicin főmarsallnak szólt, akit Schlicknek a Thyll által kis híján elhozott egyik utasítás értelmében támogatnia kellett volna, akit azonban pökhendisége miatt Schlick napról napra jobban gyűlölt. S míg e huzavona zajlott, Andró gróf rajzolgatott is. Ő rajzolta le a térképvázlat hátoldalára emlékezetből Ahmed nevű szökött rabszolgája portréját; nem tudta a szerencsétlen, hogy Ibrahim pasa gyermekét is Ahmednek hívják, és annyira hasonlít az ő rossz magaviseletű, szökött rabszolgájára, hogy éppen csak meg nem szólal. Ami szintén a hasonlóság egyik fontos jelének tekinthető, hiszen Andró gróf Ahmed nevű szökött rabszolgája, aki a szent keresztységben azt a nevet nyerte, hogy Lipót, regényünkben egyszer sem szólalt meg, mivel néma volt.

Andró gróf még most, annyi sok idő után is olyan szeretettel gondolt Ahmedre, akit rossz magaviselete miatt a nussdorfi sáncbörtönbe akart szállíttatni, amilyen elszorult szívvel mi gondolunk valamelyik fiataalkori eszményünkre, amelyet sem valóra váltani, sem elfeledni nem voltunk képesek. Amit azonban szívünk sugall, azt nem látjuk: még akkor sem, ha elbeszélői hatalmunknál fogva sugallja.

Ha tehát a látottakról kell számot adnunk, akkor annyit mondhatunk, hogy előszörre láttunk egy papírlapot.

Másodszorra látunk egy pipát. Azaz, hogy pontosabbak legyünk, magát a pipát nem is látjuk, mivel sötét van, de látjuk a pipa fejének öblében az izzást, és látjuk azt a néhány arcvonást, amelyet az izzó dohányyszálak megvilágítanak. Nincs könnyű dolgunk, ha el akarjuk kerülni az önisméltés sivár vétkét, hiszen az olvasó bizonyára emlékszik rá, hogy történetünk egyik jelenetében láttunk már valakit sötétben pipázni. Helyénvalónak látjuk elárulni egyik apró titkunkat: igen valószínű, hogy ezúttal is ugyanazt az embert látjuk, ugyanabban a pillanatban.

Most kellene alaposabban szemügyre vennünk az arcvonásokat, ám a parázsló dohánykupac ebben a pillanatban elsötétül és füstbe burkolódzik, mire pedig ismét fel fog izzani, addigra már előre tudjuk, hogy a méltóságteljes arc mögött Ibrahim pasa, nemrég szmirnai beglerbég, jelenleg nagyvezír és fő-fő béketárgyaló rejtőzködik: őt ismerjük fel hosszú fehér szakálláról és a mélyen ülő, kissé tatáros metszésű szemekről.

Őszintén sajnáljuk, hogy Andró gróftól kellő időben fel nem ruháztuk hasonló előretudással vagy felismerőképeséggel, mert akkor megkímélhette volna magát és feljebbvalóit attól az arcpirító baklövéstől, amelyre utaltunk az előző lapokon. Amikor ugyanis először találkozott a császári és a török delegáció, még az üdvözlő ceremóniák és a kölcsönös bemutatkozások előtt Andró gróf odalépett Ibrahim pasához, és kezét az ámulattól összecsapva, a következő felkiáltást intézte hozzá: Benkovits Ágoston püspök és főispán uram, hát mégiscsak itt látom eminenciádat?

Nem tudhatta, hogy a török diplomaták udvariasságból nyugatias jellegű ruhát öltöttek fel, csipkés gallérral, rizsporos vendéghajjal, és Ibrahim pasa brokát köpönyegben, hódprém süvegben csakugyan úgy festett, mint egy átutazó püspökféleség. Ám ha eltekintünk is a felületes hasonlóságtól, a kérdés nem volt annyira ostoba, mint első hallásra hihetnénk, mivel szóba hozták többen, hogy Magyarországot és a magyar királyt is képviselnie kellene valakinek: nem valami népes küldöttségnek, nem is a nádornak vagy az országbírónak, de legalább egyetlen királyhű magyar úrnak, egy főispánnak vagy egy püspöknek. Igazán kár, hogy ezt a szép elképzelést mint fölösleges bonyodalmak forrását (hiszen a magyar király amúgy is azonos a császárral) felsőbb helyen elvetették.

Bárhogy van is, Ibrahim pasa nem ütközött meg az otromba tréfán. Ellenkezőleg: látva, hogy Schlick milyen erélyesen, sőt nyersen és durván utasítja rendre a térképeszt, aki pedig minden bizonnyal nagy tudású, finom ember, ő csupán azt óhajtotta megtudni, vajon ki az a Benkovits Ágoston, aki a jelek szerint fölöttebb hasonlít hozzá? Ám Andró gróf nem válaszolhatott, mivel Schlick ebben a szempillantásban tiltotta meg, hogy a béketárgyalások hátralevő napjai alatt egyetlen szót is kiejtsen a száján. Ettől a perctől fogva nemhogy mások előtt, de még magányos óráiban sem szabad megszólalnia.

Egy pillanatig csend volt. Az egész császári küldöttség azon töprengett, ki lehet Benkovits Ágoston, aki hasonlít Ibrahim pasához, de senki sem tudta, csak Andró gróf, ő azonban hallgatásra volt kárhozzátva. Azazhogy még valaki tudta, bár nem a császári küldöttség tagja volt: az angol közvetítő, Farrington Vilmos mindenkiről tudott valamit, még Benkovitsról is. Mondta, hogy Benkovits Nagyváradon él, ilyen és ilyen rangja van, sőt nemrég ő vezette a vizsgálatot abban a figyelemreméltó vér- és névbitorlási perben, amelyet a Szatmár nevű magyar tartomány királyi és nemesi kormányzója, Károlyi Sándor indított saját édestestvére ellen!

No és tudja-e nagyméltóságod, hogy van ennek az ügynek egy mindkettőnket érdeklő mozzanata is? Mégpedig az, hogy Károlyi István, ahogy a perbefogott fivért hívják, valaha nagyméltóságod rabja volt Szmirnában; egy Liszkay nevű magyar ember váltotta ki a rabságból százhusz talléron, csakhogy az a százhusz tallér az én pénzem volt!

Mire Ibrahim pasa elmosolyodott: furcsa egy eset ez, Farrington uram, lélekvezetőm és jó hírmondóm! Kevés híján arra gyanakszom, hogy túl akarsz járni az eszemen, hiszen aligha volt nekem Károlyi István nevű rabom, még hozzá, mint mondottad, főúri családból származó! Jó emlékezőtehetségem van, pontosan látom lelki szemeimmel minden rabomat, aki valaha is a kezem alatt volt: látom a gazember Liszkayt, még a százhusz tallérját is látom, de Károlyi Istvánból egy sziporkát se látok, mert akit Liszkay százhusz talléron kiváltott, nyugtát is

adtam róla, azt a rabomat úgy hívták, hogy Nagy Geci. Jól emlékszem rá: ilyen és ilyen volt az arca meg a termete.

Farrington Vilmos pedig visszamosolygott. Valóban kaptam nyugtát nagyméltóságod aláírásával és pecsétjével, ám az Károlyi Istvánról és ötezer tallerről szólt, amennyit oda is adtam volt Liszkaynak. Az a magyar fogoly, akinek ilyen és ilyen volt az arca meg a termete, semmiképp sem lehetett Nagy Geci, mert én mindenkiről tudok valamit: Nagy Geciről azt, hogy a törvény elől menekülve ebben és ebben a városban elszegődött bányásznak, és még most is a hegyek gyomrában kopácsol, hacsak azóta rá nem szakadt a föld. Rögtön azután Liszkay elszökött a pénzemmel, és persze nagyméltóságod pénzével is, mert azt hitte, hogy nem tudom, hogy becsapott, pedig tudtam. Lehetséges, hogy túljárt nagyméltóságod eszén, viszont én az ő eszén jártam túl.

De mit is bajlódunk holmi ötezer tallérokkal és a múlt idő koldusperselyében zörgő kicsinyes ügyeinkkel! Hiszen fél világrész boldogsága múlik rajtunk! Sok-sok emberöltő sorsa dől el jó előre a ránk virradó napok során! Rajta, kedves urak, lássunk neki a békesség nagy művének, munkára fel!

Itt nincsenek sem gőgös győztesek, sem legázolt vesztesek, itt mindenkinek engednie kell, ám cserébe mindannyian kaptok is valamit, kedves urak; és ha ügyesek leszünk, úgy a nyereség mindnyájatokra nézve felül fogja múlni az engedményekből országaitokra háramló hátrányt. Majd ha létrejön a békesség, és megfelelő úti okmányok birtokában szabadon át lehet járni az országhatárokon, akkor majd nem restellem a fáradságot, felkerekedem, Szatmár vármegyéig meg sem állok, és magam fogom behajtani Károlyi Pistán azt az ötezer tallért, amellyel adósa maradt a nagylelkű Ibrahim pasának!

Még ebben a fejezetben meglátja az olvasó, hogy ezt a tervet komolyan gondolta-e Farrington, vagy csak a nagyvezírt akarta vigasztalni. Mindenesetre nem ez volt az első ilyen célzatú próbálkozása. A gyermekei miatt bánkódó Ibrahim pasát egy ízben azzal iparkodott jobb kedvre deríteni, hogy felhívta figyelmét egy Menander nevű (állítólag már nem élő) szerző folyamatosan készülő regényére, amelynek lapjain ott bujkál, többnyire ugyanis üldözők elől rejtőzködik, az ő Ahmed nevű fia; leánya, Kártigám pedig nemcsak jelen van a cselekményben, hanem éppenséggel ő a fő- és címszereplő.

Szereplőnek lenni olyasféle kaland, mint a régi mondákban az átváltozások, mint amikor a rossz útra tért királykisasszonyból nősténymedve lesz, majd pedig e medve csillagképpé változik, vagy mint a kisujjamból szopott mesék tárházában az a halastó, amely valójában elvarázsolt város, benne a halak a város polgárai. Nagyméltóságodra mint igazhívő muzulmánra nézve a dolognak van egy kicsiny szépséghibája is, mivel Kártigám a regénynek még az elején kénytelen volt keresztény hitre térni, és attól kezdve a cselekményben oly néven szerepel, hogy Krisztina. Mégse bánkódjék nagyméltóságod, mert a római fabulákban vagy románhistóriákban (ahogy a regényeket hívják) pogánynak vagy kereszténynek, gyaurnak vagy muzulmánnak lenni csak annyi, mint egy-egy élénk színű pántlika, melyet a hősnő emlékeztető gyanánt köt fürtjei közé.

Viszont nagyméltóságod leányából grófkisasszony lett a regény lapjain, Krisztina grófkisasszony, hiszen fő- és címszereplő (a regényekre vonatkozó közfelfogás értelmében) csakis előkelő személy lehet. No és a grófi rang, az már

nem holmi pántlika, nem bizony; sem a regényben, sem a valóságban. Az már valami szilárdabb dolog. (Farrington Vilmos maga is fontolgatta, hogy grófi rangot vásárol az angol királytól, bár a szükséges összeg riasztóan hatott rá, meg aztán túl mohónak sem szeretett volna látszani, tehát egyelőre megelégedett a közvetítői méltósággal.)

Ebből a vigasztaló célzatú okfejtésből Ibrahim pasa, hiába volt bölcs ember és rátermett hivatalnok, nem sokat értett. Nehezen tudta elképzelni, fiáról ezúttal nem is beszélve, hogy leánya, akinek visszatértét oly sok idő után is meg-megújuló reménységgel várta, mostantól egy írásműben él, zörgő papírlapokon, mint az alacsony terpeszkedő felhők fölött a hideg, sötét mennybolton a csillagok, akik szintén hús-vér emberi lények voltak valamikor nagyon rég.

Így tehát (különösen, ha jókedvében volt) bele-beleszótta beszédébe a Kártigámról szóló románhistoriát és annak szerzőjét, Menandert, ám e tréfás fordulatokat némelykor annál keserűbb kifakadások követték. Ibrahim pasán fokozatosan úrrá lett az a meggyőződés, hogy a keresztény delegációk tagjainak, főleg a császári és a velencei diplomatáknak igenis tudomásuk van az ő gyermekei hollétéről, ám titkolják előle, hogy később, némely vitás kérdések tárgyalásakor majd ezzel gyakoroljanak nyomást rá; és e gondolat hatására Ibrahim pasát valószínűsítő őrjöngés fogta el.

Ingerültsége másfelől a hosszan tartó böjttel is magyarázható volt. A hetekig tartó szomjazás, koplalás még az olyan hosszantűrő testet és edzett kedélyt is kivetkőzteti önmagából, mint amilyennel Ibrahim pasa büszkélkedett. Még októberben, a tárgyalások elején azzal kívánta kimutatni békevágának őszinteségét, hogy megfogadta: addig böjtöl, amíg a tárgyalófelek a békeszerződést alá nem írják és ki nem hirdetik.

Arra persze nem számított, hogy a tárgyalások hónapokig elhúzódnak, ő legfeljebb két-három heti böjtre gondolt, ami próbatételnek éppen elég lett volna. Most viszont, hogy a császáriak hol mézesmázos beszédekkel, hol pedig a fiáról készült rajzokkal és egyéb kétértelműségekkel bosszantották, Ibrahim pasából egyre gyakrabban és váratlanabban tört fel a neheztelés. Mint egy románhistoria szerzője, aki hol ilyen, hol olyan ürüggyel zavarja meg művének folyását (amely pedig nélküle ki tudja, milyen szép egyenletes maradna), Ibrahim pasa fenyegető jövendöléseket és allegóriákat kezdett a józan érvekhez társítani. Mintha elvesztett leányát Ázsiával, fiát Európával azonosította volna, saját magát pedig olyan hatalomként igyekezett feltüntetni, akit a régiek Saturnusnak, vagyis az idő istenségének tiszteltek.

Ám ha eltekintünk is olyan kicsinységektől, hogy Európa, akiről a nevét kapta a földrész, nem fiú volt, hanem leány, és hogy Saturnus nem kiszabadítani próbálta, hanem felfalta gyermekeit, akkor is: az időtől bölcsességet várunk és állhatatosságot, nem pedig zsörtölődő szeszélyeket; és a szövetséges keresztény hatalmak diplomatái, miközben pokollá tették egymás életét, hamar belátták, hogy soha nem lesz békeség, hacsak Ibrahim pasát, mint valami tévelygő planétát, vissza nem térítik az örökkévaló törvényszerűségek pályájára.

Nem tudjuk ma már, kinek jutott eszébe, Schlicknek-e vagy Ruzzini bíborosnak, hogy Ibrahim pasa (valamint e háborúktól elfásult világ) megbékítése végett valóban elő kell kerítenünk a pasa gyermekeit, Kártigámot és Ahmedet,

akár a föld alól is, még hozzá most azonnal. Történetünk észjárása pedig azt kívánja, hogy megállapítsuk: elő is került Kártigám (pontosabban egy Kártigámnak szólított fiatal személy, aki alkalmasnak látszott rá, hogy a pasát legalább egy időre megnyugtassa), itt lesz azonnal, most.

Nem a föld alól bujt elő, nem is a róla szóló románhistóriából (bár az kétségtelen, hogy a császári szálláshely mellett akkora halomban tornyosultak a regény kiselejtezett kéziratlapjai, mint egy kisebbfajta szénaboglya), hanem azt a földhözragadt magyarázatot adjuk, hogy átjött a Duna jegén a túlsó partról. Kérdezték is a Corbelli-vértések, akiknek beleszaladt egyenest a karjaiba: hát te hogy mertél idejönni közénk? Nem félsz, hogy széttépnek a farkasok? Nem félsz, hogy belecsúszol valamelyik halászok vágta lékbe? Hát ez a félhold alakú sebhely honnét van az arcodon?

Annyi bizonyos, hogy a befagyott folyam jegén a séta nem valami kellemes. Kártigám sokat bukdácsolhatott az összetorlódott jégtáblákon. Hőlepte gödrök, alattomosan felmagasodó jégrögök sokszor gáncsot vethettek neki. Csupa horzsolás volt a keze meg a lábszára is; mi a magunk részéről nem győzünk csodálkozni, hogy meg nem fagyott. Szoknyában egyébként sem ajánlatos kimenni a jégre: volt egy olyan hiedelem, hogy a leányok, asszonyok combja mentén felkúszik a hideg, úgyhogy kilenc hónap múlva jégcsapot szülnek, ami annak a jele, hogy közvetlenül szüret előtt elveri a szőlőt a jég.

Schlick elkomorult, amikor meglátta a félhold alakú sebhelyet, mert világosan látszott, hogy a fiatal nő arcára bélyeget sütöttek valamikor, ennek nyomát metszette ki azoknak az ügyes kezű csirkefogóknak az egyike, akikkel a hölgy valaha, nem is olyan rég, összeköttetésben állhatott. Máskülönb a leány beillett volna török származású regényhősnőnek, de félhold alakú sebhellyel az arcán azt mondani rá, hogy ő Krisztina grófkisasszony, egy kissé valószínűtlenül hatna. No de ne vágjunk a dolgok elébe.

Egyik lényeges elbeszélői feladatunk, hogy miközben a csodákat, mint acsarkodó kutyákat, láncra verjük, a történetünkbe iktatott szelídebb valószínűtlenségeket kibékítsük a valóság törvényeivel, korabeli szóhasználattal, hogy váltásdíjat fizessünk értük, lehetőleg nem többet a kelletténél. Ezért egyelőre legyen elég annyit mondanunk, hogy: látunk egy pipát.

Látjuk a dohányszálak izzását és Ibrahim pasa méltóságteljes arcvonásait, amint időnként felfénylenek, majd visszamerülnek a sötétbe, mert miközben a fenti körülményeket elmondtuk, leszállt az este. Ibrahim pasa szigorúan tartotta magát a böjthöz, melyet regényünk előző lapjain fogadott, ám botorság volna azt gondolni róla, hogy október óta nem vett magához táplálékot és nem ivott egyetlen kortyot sem. Ő tudniillik a muzulmánok szokása szerint böjtölt, napkeltétől napnyugtáig, utána ehetett, ihatott és dohányozhatott is. Így is épp eléggé megerőtetőek voltak a nappalok. Folyton résen kellett lennie, vitáznia és alkudoznia kellett órákig étlen-szomjan, és néznie kellett a keresztényeket, amint húst falatoznak, bort isznak; neki pedig mint szigorú böjtölőnek még a nyálát sem volt szabad lenyelnie, viszont az udvariasságra való tekintettel köpnie sem volt szabad.

Így érthető, hogy esténként, miután elfogyasztotta vacsoráját, amelyhez nagy mennyiségben ivott rózsaszörpöt vagy egy oximel nevű, mézből és ecetből kevert fűszeres üdítőitalt, hálófülkéjébe vonult pipázni, és ilyenkor legbizalma-

sabb alárendeltjeinek sem volt bejárásuk hozzá. Mi sem zavarhatjuk meg rövid magányát, nem pillanthatunk bele gondolataiba, mégis majdnem biztosra vesszük, hogy amit gondolt, az együtt gomolygott és terjengett a pipából szálló sötéttisza füstfelhőkkel, és együtt is oszlottak el a semmiségbe. Nemhogy a gondolatokat, még a füstöt sem látjuk, csak az arc egy kis részét és a fel-felizzó paraszat, amikor épp nem palástolja el a füst.

A keresztény diplomatáknak is volt okuk panaszra éhség és szomjúság miatt, és panaszkodtak is, mert ők nem tettek semmiféle vallási fogadalmat, ők egyszerűen csak nélkülöztek. Schlick, aki jó étvágyú, vérmes ember lévén hozzá volt szokva, hogy déli harangozáskor nekiül bőséges ebédjének, október óta kénytelen volt nélkülözni a déli ebédet, sőt a déli harangszót is, mivel kétnapi járóföldre volt a legközelebbi keresztény templom. Az ebédet mindig akkor találta fel a főszakács, aki asztalnak is volt, amikor egy kürtjel értésére adta, hogy a kitűzött napirendi pontok végig vannak tárgyalva, és bizony ez a kürtjel többnyire késő délután vagy inkább az esti órákban hangzott fel.

Ráadásul a pecsenye kiszáradt a folytonos melegítés miatt, némelykor meg is volt égve, a bornak pedig, szintén a melegítés miatt, olyan íze volt, mintha egyszer már megitta volna valaki.

E bosszantó kellemetlenségeket az is tetézte, hogy karácsony és újév között hiányzott az a foszlós belsejű, ropogós héjú kenyér, amelyet megszoktak és meg is kívántak a szövetséges hatalmak diplomatái, mivel a tábori pékmester karácsonyra halat szeretett volna fogni, de belecsúszott a lékbe, amelyet ő maga vágott, és úgy elmerült, mintha a szó szoros értelmében feledésbe merült volna; a péterváradi generális pedig nem szívesen vált volna meg saját pékmesterétől.

Szerencsére a műszaki aleggységek időközben eltávolították az országútról a hótörleszokat, így Christoph Hammerschmied élelmezési biztos, aki szekérral indult azért a százhatvan személyes étkészletért, amelyet a békeszerződés kihirdetése utáni közös ünnepi lakomához hajón küldtek Pozsonyból, de a jégtáblák összetorlódása, majd összefagyása miatt csak Futakig jutott el, Futakról egy péklegényt is hozott magával, továbbá egy óriáshalat, egy másfél mázsás vizát is, akit a jég alól fogtak a futaki halászok. Elmondták Hammerschmiednek, hogy a vizák vonulása rendszerint márciusban kezdődik és októberig tart. Januárban soha nem fogtak még vizát. Ezzel a hallal a jó Isten üzeni akar valamit. Amilyen óriásira növesztette volt ezt a halat, olyan óriási horderejű dolgot akar üzeni általa, csak jól megértsek a tárgyaló követ urak.

Azt is elmondták a futaki halászok, hogy a vizának férgek vannak a fejénél a bőre alá fúródva, és a szerencsétlen hal azért úszik fel a tengerből a Dunába, hogy a bőrét mardosó férgektől megszabaduljon, ugyanis a Duna vizét nem bírják a férgek. Nem ritkaság, hogy felúszik Pestig, de néha Győrig, sőt Pozsonyig is felúszik. Pozsonyig biztos, hogy megszabadul a mardosó férgektől, de addigra legtöbbször kifogják.

Nem könnyű kifogni, mert olyan erős, mint egy ökör, és a legvastagabb hálót is elszagatja. Csakhogy van ám a halászoknak egy furfangjuk, amellyel a vizát meg tudják szelídíteni, vagy inkább szédíteni, de hát a kettő lényegében ugyanaz. Tisztában vannak vele, hogy a vizának legfájdalmasabban a fejbőrét mardosák a férgek, ezért, mielőtt bekerítették a vonóhálóval, víz alá dugnak egy pöz-

nára kötött vesszőköteget, azzal csiklandozzák és vakargatják a bőrt a fején. Ettől percek alatt megszelídül vagy megszedül: bárhová hagyja terelni magát, mintha víz alatti birka volna.

Az igazat megvallva, Hammerschmied jóformán semmilyen katonai védelmet nem kapott, mégis teljesítette megbízatását, és baj nélkül visszaérkezett Karlowitzba. Egész úton azon gondolkodott, hogy a népekkel, nemzetekkel is úgy kellene bánni, mint a vízával. Először férgeket rakni a fejébe, aztán terelgetni, mint a birkanyáját. Nem látszik valami nehéz mesterségnek, de azok a miniszterek és titkos tanácsosok együttvéve sem érnek annyit, mint a zekémen ez a legfelső pityke. Persze a békétlen gondolatok is leginkább arra valók, hogy csiklandozzák az ember fejét. Hacsak nem ők a bőr alá fúródott férgek.

Bőven ráért ilyen dolgokon töprengeni, mert a péklegénnyel, aki ott ült a szekéren az étkezés mellett, nem társaloghatott, a péklegény tudniillik néma volt. Még a szabadulólevelébe is bele volt írva, hogy nem tud beszélni, viszont kenyeret, kiscipót, pogácsát, lángost, bármifajta lepényt sütni tud, sőt még a sörfőzést is megtanulta néhai Promberger Jakab keze alatt Pesten, és a szorgalma bízvást minősíthető dicséretesnek.

Január ötödikén a császári küldöttek ismét kaptak friss kenyeret, majdnem annyira jót, mint karácsony előtt. Andró gróf is élvezettel fogyasztotta a néma péklegény által sült friss, meleg cipócskát, bár gondolatai másfelé kalandoztak: bárcsak tudnám, hogy az én Ahmed nevű néma szolgám, szegény Lipót merre jár, mivel foglalatoskodik!

Mindezt nem mondhatta ki hangosan, hiszen addig egy árva szót sem szólhatott, amíg a tárgyalófelek a békeszerződést alá nem írják és ki nem hirdetik, ám annak nem volt akadálya, hogy a fenti szavakat egyenként és együtt elgondolja. Miközben pedig megformálódott a gondolat, és idegen testként elszakadt az eszmélet felszínétől, ő azon vette észre magát, hogy lelki szájával a szavakat együtt is, egyenként is belesuttogja szíve gödreibe. Azt suttogták a lelki ajkak, hogy: örömet megbocsátaná szolgájának a rosszaságot is meg a szökést is, csak még egyszer beszélhetnék veled, csak még egyszer viszontláthatnám az élet során!

Így érthető, hogy a külső zajokra vajmi kevés figyelmet fordíthatott, márpedig a néma péklegény hangosan csuklott, mint akit éppen emleget valaki, miközben hozta a cipókat a postabarakk melletti sütőházból, és a tűnődésében megszavart Andró gróf bosszúsan csettintett a nyelvével: nem elég, hogy ezek a bugrisok csuklanak, de még sóhajtoznak is. A csuklás ocsmány, de őszinte, míg a sóhaj fennköltnek hallatik, de többnyire csalás: mert a péklegény a cipó átnyújtásakor felsóhajtott, márpedig Andró gróf majdnem ugyanilyen sóhajokat hallott rossz magaviseletű rabszolgája szájából, mielőtt az elszökött volna.

Hát még ha tudta volna, hogy a péklegény szabadulólevelébe kereszténeknél Lipót van beírva, és hogy Ibrahim pasa égen-földön keresteti Ahmed nevű fiát, aki a megszólalásig hasonlít arra az arcképre, amelyet Andró gróf emlékezetéből rajzolt az ő hajdani rabszolgájáról, akit szintén Ahmednek és Lipótnak hívtak, és aki ugyanúgy néma volt, mint a péklegény. Még így is szembeötlőnek találta a hasonlóságot, amikor végre felpillantott a péklegény arcába, ám saját némasága oly mértékben észrevétlenné tette a másikat, hogy végül is ezt gondolta magában: e péklegény hidegtől kicsípett, pirosposzsgás arca illik a frissen sült kenyér-

hez. Bezzeg az én Ahmed nevű szolgám oly sápadt volt, mint egy regényhős, aki attól fél, hogy közös bűneink miatt egyedül őt fogják felelősségre vonni, vagy ellenkezőleg, mint aki tisztában van előkelő származásával, mely még ebben a fejezetben kiviláglik, és őt avatja a regény egyik legfontosabb szereplőjévé!

Nem is nézett a péklegényre többé, hanem a friss, meleg cipő tanulmányozásába mélyedt. Így azonban sem azt nem láthatta, hogy a péklegény elsápad, sem azt, hogy a sápadás jóvoltából az egy pillanattal ezelőtt hiányosnak talált hasonlóság a következő pillanatban hiánytalanná válik. Nem látni és nem láttatni, ennél többet magunk sem akarunk. Inkább a látottakat idézzük fel, vagyis azt, hogy másodsorra láttunk egy pipát.

Harmadszorra láttunk egy távcsövet. A lencsék mögött láttunk valami kerek feketeséget, amely talán a világűr, talán egy értetlenül és izgatottan kitágult pupilla. A magányos henger tövében látjuk az orrnyerget és a lehunytt bal szemet, látjuk a szem sarkában a ráncokat. Látjuk az orrcimpákat és köztük a két lyukat, melyek szintén kitágulnak, mintha ők is képesek volnának látni, és az orrlyukakból már-már sívítva tódul a gőz, és a gőzben olyannak rémlik a ráncos homlok fölött magasodó fehér turbán, akár egy felhőkbe burkolódzó, meredek és kopár hegy. Mögötte látjuk a nagyvezír sátrának háromszögletű bejárati nyílását, és látjuk a téli szürkeséget, amelynek láttán rádöbbenünk és rácsodálkozunk, hogy amikor az imént a pipát láttuk az esti sötétben, az jóval később történhetett, mint most, amikor látjuk a távcsövet.

A távcső, amelyet Ibrahim pasa ajándékba kapott, nem tudjuk pontosan, kitől, valószínűleg Schlicktől, Hollandiában készült egy hágai műhelyben, ahol történetünk előtt huszonöt-harminc évvel egy Spinoza nevű hitehagyott zsidó is dolgozott üvegsziszolóként, aki más bölcséleti munkák mellett írt egy politikai traktátust, ebben pedig azt is elmondja, mit gondol a békéről és a béke megtartásának feltételeiről.

Kár, hogy a távcső nem tud megszólalni (még ha könnyet hullajtani esetleg tudna is), mivel könyvünkben ő képviselhetné Spinozát és Hugo Grotiust, akinek a háború és a béke jogairól szóló művét szintén olvashatták, bár nem hisszük, hogy megszívlelték, a tárgyaló felek. A távcső testesítené meg a háború és a béke többi gondolkodóit is, akik történetünk után fognak élni: Montesquieu-t, aki a törvények szelleméről írt könyvében ki fogja mutatni, hogy a despotikus birodalmak hatalma nem a hódításokban, hanem a támadások elhárításában mutatkozik meg; és Immanuel Kantot, aki az örök béke tervezetében kimondja, hogy egy állam, ha egy másikkal háborúban áll, nem engedhet meg magának olyan ellenséges cselekményt, amely az eljövendő békekötéshez szükséges bizalmat óhatatlanul egyszer s mindenkorra megsemmisítené; és Lev Tolsztojt, aki a háborúról és békéről szóló románhistoriájában határt szab a történelemformáló szuverén gőgjének, sőt még a kegyetlen és gonosz Carl Schmittet is, aki a politikai hatalom lényegét a mindenkori ellenség kijelölésében látja.

Nem láthatjuk azt, amit Ibrahim pasa megpillant a távcsövön keresztül, ám a felindultságtól úgy liheg, mintha eljövendő korok hadakozóit és békekötőit pillantaná meg.

Antiphón, a szofista bölcselő azt mondja, hogy az élet könnyen kárhoztatható: nincs benne semmi nagyszerű vagy magasztos, dolgai kisszerűek, erőtlenek, ide-

ig-óráig tartanak és végtelen szomorúság járja át őket. Ha jól értjük szavait, ő is úgy látja, hogy vannak a dolgoknak könnyeik. Történetünk idején új találmány volt még a távcső, ritkaságnak számított; Európa keleti részén csak fejedelmeknek és hadvezéreknek jutott belőle. Úgy hisszük, Ibrahim pasa vagy méltóságának erejét, vagy a dolgok erőtlenségét fürkészte benne, mivel a tárgyalások helyszínén és tájkán a sűrűsödő köd miatt jóformán semmi sem volt észlelhető.

Kevesebb volt a köd, bár a mostanihoz hasonló szürkesség terpeszkedett a vidék fölött másfél órával korábban, amikor a tárgyalóbarakkban végre sikerült megállapodni Csanád és Becskerek lerombolásáról, valamint az egész Temesköz lakosságának kitelepítéséről. Az országokra is érvényes a geometria törvénye: minél nagyobb a kiterjedés, hozzá képest annál kisebb a terület, és a nagy kiterjedésű államok hajlamosak elpusztítani határvidékeiket, hogy az ország belseje megközelíthetetlené váljék. A mai napra már csak néhány különleges kérdés maradt, mint például vámhivatalok felállítása Szegeden és Temesvárott, vagy a magántulajdonba került hadifoglyok váltságdíjára folyósítandó hitel, illetve másfajta pénzügyi kártérítés; amikor szokatlan kürtjelzés hallatszott a messzeségből, Schlick pedig felállt, és engedélyt kért egy napirenden kívüli pont közbeiktatására.

Mihelyt a szokatlan kérést Farrington Vilmos teljesíthetőnek ítélte, Schlick odalépett hozzá, és a fülébe súgott valamit. Ekkor Farrington odalépett Ibrahim pasához, és ugyancsak odasúgott valamit neki, majd kézen fogta mindkettejüket, és kivezette őket a nagy tárgyalóbarakk előtti hólepte térségre, amelyet a műszaki alegységek éppen akkor kezdtek leborítani a belgrádi pasától kölcsönkapott szőnyegekkel.

Nincsenek meg az eszközeink hozzá, hogy a következő pillanatot, amely a felismerés örömteli pillanata lesz, méltóképp megörökítsük, végtére is nem látjuk a jelenetet. Mi csak a távcsövet látjuk, amelyet Ibrahim pasa másfél órával később a jobb szeméhez tart. Lehetséges, hogy a távcsőbe nézve másfél órával korábbi önmagát, a várakozás végét és a beteljesülés kezdetét pillantja meg, de ha így van is, ez maradjon az ő titka. Mindenestre Schlick aggodalma, hogy a túlpartról jött leány az orcáján látható félhold alakú sebhely miatt nem fog beválni Kártigámnak, csupán arról tanúskodik, hogy Schlick nem ismerte Menander folyamatosan íródó alkotását, amelynek egyik részletében Kártigám, aki az amazónkirálynő oldalán küzd a perzsa király ellen, egy lándzsaszúrás nyomán az orcájára félhold alakú sebet kap; Ibrahim pasa pedig erről a sebhelyről, semmi egyébről, fogja felismerni leányát. Más jel nem áll rendelkezésünkre, hogy felismertessük; még csak ki sem faggathatja, mert ugyan Kártigámról egy szóval sem állítottuk, hogy néma, de ha regényünk előző fejezeteiben egyszer sem szólt meg, most már minek is beszélne és miről?

Miután pedig megtettük ezt a vallomást, akár el is képzelhetjük a szépséges Kártigámot, amint közeledik a tárgyalóbarakk felé. Ketten is kézen fogják, jobbról a janicsárok agája, balról a Corbelli-vértesek egyik zászlóaljparancsnoka. Vagy inkább a rákövetkező jelenést képzeljük el, amikor a nagyméltóságú és boldogtalan apa oly sok év után átölelheti leányát: és a leány úgy siklik ki karjai közül, mint Orpheus öleléséből a halott Eurydiké, vagy mint egy regényhősnő, amikor forró szívéhez akarja szorítani a szerző.

Nincs azonban idő megdöbbenésre, mert alig szemhunyasnyival később egy fiatal férfi siet a nagy tárgyalóbarakk felé, hogy csak úgy lobog rajta a pékek vázsonköténye, úgyhogy jóformán észre sem vesszük az őt üldözve hadonászó és integető Andró grófot, akit erre hivatott személyek szelíden feltartóztatnak. Az igyekvőt jobb felől kézen fogja Lachowitz császári tolmács, akinek összesen ennyi szerep jut regényünkben, de ő még ennyinek is örül, bal felől Maurocor-dato török tolmács, aki még mindig reméli, hogy nemsokára havasalföldi fejedelm lesz belőle.

Ezek után azt képzeljük el, hogy Farrington Vilmos int Andró grófnak, lépjen elő és beszéljen, ám Andró gróf nem beszélhet, mert meg van tiltva neki, és hogy közben a péklegény meghajol Ibrahim pasa előtt, és a szívére teszi a jobb kezét. Ibrahim pasa a szépséges Kártigám kibomlott hajfürtjein keresztül tekint a péklegényre, ezért csak igen homályosan látja annak arcvonásait, ám így is feltámad benne a sejtélem: te vagy az én elveszett fiam, te vagy az én szívem gyermeke, Ahmed!

Mire, úgy képzeljük, a péklegény, akit most már Ahmedként is emlegethetünk, átnyújt Ibrahim pasának egy friss, meleg cipócskát; ekkor Ibrahim pasa félresöpri Kártigám hajsátrát, szeme résnyire szűkül a haragtól, a cipócskát haragjában kettészakítja, és haragjában így kiált: nem, te mégsem vagy az én fiam, hiszen az én szívem gyermeke bal kézzel sohasem fogna meg ennivalót! Bizony, te Lipót vagy! Azt ugyanis nem volt időnk megjegyezni, pedig úgy képzeltük, hogy Lipót valóban a bal kezével nyújtja át a cipócskát, mivel a jobb kezét a szívére tette. Márpedig egy igazhívő muzulmán a bal kezét másra használja, nem arra, hogy ételt és élő madarat megfogjon vele; ebben igazat kell adnunk Ibrahim pasának.

Ezzel szemben úgy képzeljük, hogy a kettészakított friss, meleg cipóból kihull egy kis fényes valami: elképzeléseink szerint egy kis aranykereszt, melyet Ahmed még csecsemőkorában az apjától kapott biznyságjel gyanánt, és amelyet foglyulvétele után is oly gondosan őrizgetett, hogy magunk sem vettük észre a cselekmény fordulatai során. Azon pedig, hogy keresztet kapott az apjától, ne csodálkozzék az olvasó: muzulmánok gyakran viseltek a testükön kereszt alakú varázsamulettet.

Úgy képzeljük azonban, hogy Ibrahim pasa gyanakvását nem csillapította, hanem ellenkezőleg, tovább szította a biznyságjel: te nem lehetsz az én szívem gyermeke, te csak hasonlítasz az én igazi fiamhoz, te alighanem loptad vagy raboltad ezt a biznyságjelet! Andró gróf, aki úgy érzi, hogy ezt a pillanatot kell kihasználnia, most előrelép, és tagadólag megrázza a fejét, mert a fejrázást nem tiltották meg neki: nem, ez tényleg nem a te fiad, ez csak az én rossz magaviseletű szökött rabszolgám! Mielőtt pedig bárki megakadályozhatná benne, kirántja kardját, és egy veszedelmes mozdulatot tesz vele, mint aki a kételkedő apa szemé láttára ledöfi a kétes hitelességű fiút.

Az olvasó mindjárt látni fogja, hogy nem egészen ez történt, elvégre megígértük, hogy ebben a fejezetben (ha eltekintünk a farkasok által szétmarcangolt futártól és a Kártigám testére képzelhető horzsolásoktól) nem folyik vér, előbb azonban elmondjuk, hogy Andró gróf tudott valamit az ő szökött rabszolgájáról, amit senki más; ő ugyanis még régi, boldog napjaiban, mielőtt szolgája elszökött

volna, sokszor látta közlről annak testét, ha már a lelkét, lévén a szolga néma, nem láthatta közlről. Látta elégszer az aranykeresztet is, némelykor meg is érintette, de most nem törődött vele, mert volt az ő kedves rabszolgája testén egy másik bizonyágjel, amelyet nem lehet sem elhagyni, sem elveszíteni.

Ez a jel pedig a szolga háta közepén volt, így tehát ő maga sem tudott róla, mivel a háta közepét még nem látta soha életében. Andró gróf, amikor karddal feléje szúrt, nem ölte meg és nem ejtett rajta sebet, hanem csupán hátulról felhásította zöld zekéjét, és ujjal mutatott a gerinc vonalára, amelyre merőlegesen három szó volt olvasható: Stephanus Naláczy sum, vagyis Naláczy István vagyok.

Maga ez a magyar név is, Naláczy, mintha azt sugallná a jelenet szereplőinek, hogy: na látszik! Nem vagyok én sem Ahmed, sem Lipót, na látjátok, hanem az vagyok, akinek a bőröm alá karcolva hordom a nevét mindhalálíg. Igazán sajnálhatjuk, hogy a jelenlevők közül senki sem tudott magyarul. Ám Ibrahim pasa így is a szívére szorította jobb kezét, és megtántorodott, miközben olyan arcot vágott, mint egy hanyagságon kapott románhistoria-szerző, akit műve megjeleneése után figyelmeztet az olvasó némely kínos következtetésekre. Kidülledő szemekkel, szaporán lélegezve intett Farrington Vilmosnak, hogy: segítsen rajta, vegye ki a szájából a szót.

Farrington közvetítói hivatásának lényegéhez tartoztak az efféle szívességek, no meg azzal is tisztában volt, hogy a pasa nem lesz hálátlan, például ő, Farrington igen olcsón felvásárolhatja majd a hóra terített szőnyeget, melyek a szürkeségnek, úgy képzeljük, legszebb és legválasztékosabb árnyalataiban pompáznak.

A nagyméltóságú pasa azt óhajtja kifejezésre juttatni kegyelmetek előtt, hogy az ifjú kilétét megcáfolni látszó felirat valójában szilárd bizonyítékot ad rá, egyszerűsmind fénysugarat vet a pasa életének egyik titkos mozzanatára is, melyet az ő megbízásából van szerencsém egy-két rövid szóban összefoglalni az urak számára, tudomásulvétel és tanulság végett. Nem feladatom, hogy mentegessem, ha a pasa hibát követett el, sem az, hogy dicsérjem helyükön való tetteit, ám úgy vélem, hogy amiről készen állok a fátylat fellebbenteni, mindnyájunkat közelebb visz a megbékélés érzületéhez.

Nos tehát, huszonnégy évvel ezelőtt, midőn kisebb-nagyobb erdélyi urak egy csoportja összeesküvést szőtt az akkori fejedelem ellen, egy Naláczy nevű nemesúr Törökországba menekült, méghozzá jóakaróinak tanácsát megfogadva, egyenesen Szmirnába Ibrahim pasához. Csakhogy a jóakarók rossz tanácsot adtak, mert még el sem jutott Szmirnáig, vagy ha eljutott is, még jóformán ki sem csomagolt, amikor Muhzir aga, a poroszok előljárója letartóztatási parancsot hozott a szóban forgó Naláczy ellen, és azt Ibrahim pasának még abban az órában végre kellett hajtania.

Mert igaz ugyan, hogy aki a fényes arcú szultán köntösének szegélyébe fogózkodik, azt a szultán soha nem szolgáltatja ki senkinek, de szükség esetén egy pincezugot és húsz-harminc font vasat nem fog sajnálni tőle. Mármost Ibrahim pasa nem szívesen hajtotta volna végre a letartóztatási parancsot éppen abban az órában, részint mivel sajnálta Naláczyt, akit még sohasem látott, részint mivel a felesége, akit a pasa mindenkinél jobban szeretett, áldott állapotban volt, és a csillagjósok éppen azt az órát jelölték meg a szülés órája gyanánt.

Ráadásul a csillagjósok figyelmeztették, hogy amennyiben az apa ott van a közelben, úgy mind a szülés, mind a születendő gyermek szerencsés lesz, ám ellenkező esetben sokat árthatnak a ház környékén ólálkodó gonosz lelkek. Mitévő legyen Ibrahim pasa? Ha kilép a házból, akkor feleségét és gyermekét kiszolgáltatja a gonosz lelkeknek, ha viszont rögtön el nem indul, akkor kegyvesztetté válik, és Muhzir aga előveszi azt a másik, egyelőre felbontatlan letartóztatási parancsot, mely az ő nevére van kiállítva.

Így szól tehát a csillagjósokhoz: kedveseim, én állami hivatalnok vagyok, sajnos ebben az órában elszólít a kötelesség. Legyetek szívesek, jelöljétek ki egy másik, nem kevésbé szerencsés órát a szüléshez, ha erre kínálkozik lehetőség.

Felelik a csillagjósok: tudd meg, hogy amit kívánsz, majdnem biztosan lehetetlen, de a kedvedért megpróbáljuk. Borús, gondterhes arccal számítgatnak egy darabig, majd így szólnak: hát jól van, holnap ugyanebben az órában szintén szerencsésnek ígérkezik a szülés, ám akkor még fontosabb lesz, mint ma lett volna, hogy itt légy a házban, mert a gonosz lelkek valósággal őrjöngenek. Most elmehetsz, ha a kötelesség azt parancsolja; ma már nem történik semmi baj.

Ibrahim pasa el is indul, szívében megkönnyebbüléssel, kezében a letartóztatási paranccsal Naláczy szállására. Ott azonban mi történik? Naláczy helyett egy asszonyra bukkan, aki szemlátomást igen rosszul érzi magát, alighanem szűnyogcsípéstől betegedett meg vagy talán romlott ételtől. Már megszólalni sincs ereje, csak egy fejmozdulattal jelzi, hogy Naláczy megneszelte a közelgő balszerencsét, és elmenekült.

Nohát, ilyenkor mi a teendő? Ibrahim pasa tüstént lezáratja a városkapukat és a kikötőt, majd a bosztandzsi-osztag élén ő maga kutatja át a bazárt és a kikötői raktárakat, sőt a keresztény városnegyedben végignézik a lakóházakat is, de Naláczyt nem találják. Ezek után, alighogy Ibrahim pasa hazaérkezett, kopogtató hallatszik. Muhzir aga áll az ajtóban, és a legnagyobb tisztelettel aziránt érdeklődik: vajon a pasa méltóztatott-e a parancsot végrehajtani, mert ha igen, akkor ő átveszi a foglyot még ebben az órában.

Erre Ibrahim pasa csakis a színtiszta igazat felelheti: hogy ő még ebben az órában elindult, ám addigra már Naláczy nem volt a szállásán; ő kereste, de mostanáig sajnos nem találta meg, mindenesetre holnap keressük tovább. Mire Muhzir aga, akinek rangja sokkal kevesebb, mint a szmirnai beglerbégnek, de hatalma éppannyival több, a legnagyobb tisztelettel megállapítja: ezek szerint nem hajtottad végre a parancsot, amelyet pedig időben megkaptál és pontosan megértettél. Hát jól van, én várok, de holnap ugyanebben az órában eljövök, és ha addig nem tartóztatad le Naláczyt, akkor ugye, tudod, miféle sorsot érdemelsz. Azzal becsukja maga mögött az ajtót.

Folyik a hideg verejték Ibranim pasa homlokán. Mostanáig boldog embernek hitte magát: mekkora tévedés! Ám ekkor eszébe jut, hogy holnap ugyanebben az órában fogják temetni azt az idegen asszonyt, aki mégsem szűnyogcsípésbe vagy romlott étel fogyasztásába halt bele, hanem szülésbe. Mármost a pasa úgy okoskodik, hogy Naláczy, ha még itt van a városban, okvetlenül el fog menni a keresztény temetőbe, mert lehet, hogy bűnös ember, lehet, hogy megérdemli azt a sorsot, mely be fog teljesedni rajta, de azért mégiscsak férfi.

Hát jól van: Ibrahim pasa a temetés kitűzött órájában odavezényli a bosz-

tandzsi-osztagot a keresztény temető kapujához, ő maga bemegy, és figyel, kinek a szemébe néz a pap, kihez intézi vigasztaló szavait. Igen ám, csak hogy a pap senkinek sem néz a szemébe, hanem a földet nézi: hogy az elhunytak hozzátartozója nem lévén ismeretes, egyedüli rokona a föld, melynek porából mindannyian származunk és ahová az elhunyt ebben az órában most már visszatér. Ezért a pasa most már azt figyel, visel-e a gyásznép közt valaki csakugyan gyászruhát vagy legalább a süvegén egy fekete szalagot; ilyesmit azonban keresve sem lát.

Végül tehát azt figyel, ki lesz az a férfi, aki elsőként hajít göröngyöt a koporsóként szolgáló hitvány deszkaketrecre. Tétovázás nélkül odalép hozzá, felmutatja a letartóztatási parancsot és azt kiáltja: megvagy, Naláczy! Még ebben az órában értesíti Muhzir agát, hogy a parancsot hiánytalanul végrehajtotta, majd annak rendje és módja szerint átadja az agának a foglyot, akit ezek után nem lát viszont, nem is hall felőle soha többé. Viszont Muhzir aga a következőket mondja neki: eddig minden szép és jó, eddig hűségesen és rátermetten viselkedtél. A nehezen túlvagyunk, most már csak annyi van hátra, hogy menjél vissza Naláczy szállására, és foglald jegyzékbe megmaradt ingóságait; én most elbúcsúzom, de ne félj, visszajövök még!

El is indul Ibrahim pasa, de nyomban eszébe jut: hoppá! Ha ez a szegény asszony szülésbe halt bele, akkor kell egy kis jövevénynek is lennie valahol! És még oda sem érkezik Naláczy szállására, már az utcáról hallja a csecsemősrítást: a világra jött ember átaludta azt az órát, amelyben apját a földi, anyját az égi igazságszolgáltatás kerítette kézre, most azonban felébredt, és az életről tanúságot téve sír. Ugyanebben a pillanatban eszébe jut a pasának még valami, és erről a parancsvégrehajtás hevében tökéletesen elfeledkezett: hogy hiszen a csillagjósok pontosan ezt az órát jelölték ki az ő gyermeke születésére is, és neki a gonosz lelkek miatt mindenképp otthon kellett volna tartózkodnia!

Felkapja a porontyot, siet haza: otthon aztán arról értesül, hogy fia született ugyan, de halva született, felesége pedig élet és halál közt lebeg, nincs eszméleténél. No és mit mondjunk a feleségednek, ha majd mégiscsak magához tér? Meséljük el neki, hogy meghalt a gyereke, miközben te a hivatali ügyeid után futkostál? Ne mondatok semmit, kedveseim, sőt ha csupán egy szót is elárultok abból, amit a házamban láttatok vagy látni véltetek, hát én kitépetem a nyelveteiket, és most kotródjatok innét! És amikor az asszony a pasára emeli gyötrött pillantását, a pasa így szól hozzá: látod-e szívem, édes lelkem, nem hiába kínlódtál oly sokat, mert megjutalmazott Allah, áldassék az ő neve. Szép, erős fiúgyermeket szültél mindkettőnk örömére!

Azt ugyanis tudni kell, hogy a pasának volt ideje kibontani rongyaiból az idegen csecsemőt, és akkor három fontos dolgot is látott sorban egymás után: először, hogy a gyermek fiú, másodsor: hogy van a nyakában egy kis aranykereszt, és harmadszor, hogy van a hátán három latinbetűs szó. Ezeket a betűket pedig festékes tűvel szurkálták be a bőr alá, a gerinc vonalára merőleges irányban. Tehát a feleségéhez, akit mindenkinél jobban szeretett, így szól a pasa: nagy veszélyben forogtál, édes lelkem, te is meg ez a gyermek is, de most már túl vagyunk rajta. Tudd meg, hogy a csillagjósok adták ezt a kereszt alakú varázsamuletet, és ez majd megvédi a gyermeket a gonosz lelkektől, akik sajnos még min-

dig itt ólalkodnak a ház környékén, de ha mégsem védené meg, úgy a csillagjósok e latinbetűs varázsigéket karcolták a bőre alá, és ezek már biztos, hogy meg fogják őt védeni egy életen át.

Örvendezzél, szívem, édes lelkem: érdemes volt végigszenvedned és -küszködnöd a nehéz vajúdást. A többi szülés már, meglásd, jóval könnyebb lesz!

Így tehát az én tisztelt nagyúri pártfogóm és barátom saját fiaként neveli az ismeretlen körülmények közt elhunyt erdélyi nemesúr gyermekét, ám sajnos az a jövendölése, hogy a többi szülés már jóval könnyebb lesz az elsőnél, valótlannak bizonyult, miután a boldog anya egy évvel később ismét áldott állapotba került, és amikor eljött az ideje, amelyet ezúttal csillagjósok helyett a véletlen jelölt ki, egészséges leánygyermeknek adott életet, de ő maga belehalt a szülésbe.

Nem is tudjuk, hogy az imént elhangzottakat Ibrahim pasa történetének tekinthetjük-e vagy inkább Farrington Vilmosénak. Nem szólt senki, csak egy alig hallható, suttogó hang:

És vajon igazat beszél Farrington Vilmos?

Ám a csend vastagabb volt, mint a Dunán a jég: holmi suttogás, amely csak a bokrok hegyén keresztülfúvó szélről származhatott, úgysem lett volna képes megtörni. Különben is, egy angol gentleman szavahihetőségében, aki nem sajnál tizenötezer fontot a közvetítői méltóságért, ki ne bízna meg?

Addigra már, úgy képzeljük, megrendült és meghatódott könnyhullatás tette a csendet még tömörebbé; igaz ugyan, hogy nem a diplomaták sírtak, hanem a szépséges Kártigám és Krisztina grófkisasszony egy személyben. Ibrahim pasa, miközben áldó mozdulattal nyújtotta kezét a két ifjú teremtés fölé, olyan derült és megelégedett arckifejezést mutatott, mintha nemcsak gyermekeit kapta volna vissza a sorstól, hanem lélekvezetője és hírhozója, Farrington Vilmos eszén is túljárt volna most az egyszer.

Végül a következő szókra nyílt a szája: tanulságos egy história ez, tisztelt és kedves urak! Menander legyen a nevem, én legyek a Kártigám nevű szépséges török fogolykisasszony megalkotója, ha ennél különösebb és épületesebb történetet nemhogy átélni, de akár kigondolni is képes volnék. Még szerencse, hogy vége a művészetnek, ahogy a mi történetünknek is vége van, és, mint az egyik tárgyalás alkalmával hallottuk, nincs mese.

Így tehát munkára fel, folytassuk a békesség nagy művét. Érzem, hogy az idő lassan enyhül: holnap vagy holnapután olvadni kezd, és legkésőbb két vagy három hét múlva megtörik a Dunán a jég. Addigra elkészítjük és kihirdetjük a békeszerződés érvényes, végleges szövegét. Húsz évre szól a békesség, de én szentül hiszem, hogy az országainkban élő népek, pogányok és keresztények, muzulmánok és gyaurok még háromszáz év múlva is dicsérni fognak bennünket fáradozásainkért. Házak épülnek, melyek tájékán gonosz lelkek nem ólalkodnak többé, s bent a négy fal közt fiatal nők fogannak szorgalomnak élő, boldog utódokat.

A körülötte állók nem akarták tapssal megtörni a sűrű téli csendet, ezért mindössze bólogattak a tetszés jeleként. Ruzzini bíboros annyit fogott fel az egészségből, hogy Ibrahim pasa gyermekei közt nem áll fenn vérrokonság, a szó természeti értelmében egymásnak nem testvérei, tehát bizvást összeházasodhatnak, hiszen az ismeretlen szerző, Menander is egymásnak teremtette őket.

Schlick, Zamoyski, Voznyicin és a többiek is, hiába voltak rideg szívű férfiak, most elérzékenyülve figyelték, milyen szép is az ifjú pár, hasonló az egymás mellett futó vadkecskékhöz vagy a szarvasnak fiaihoz a drága füvek hegyén.

És nem elég, hogy a péterváradi parancsnok megüzente: mégiscsak hajlandó lesz nélkülözni saját pékmesterét, hogy legyen, aki friss, meleg cipót süt a békeség művén szorgoskodó férfiaknak (hiszen az ifjú Naláczy nemigen gyakorolja magát a pékmesterségben ezentúl), de mintha Isten is rábólintott volna a nagyvonalúságnak e csekély, de hasznos példájára, a sűrű téli felhők hasadékán keresztül egy pillanatra kisütött a nap.

Ezek után egyetlen feladatunk maradt: arról kell tudósítanunk az olvasót, hogy Farrington Vilmos nem utazott el Magyarország északkeleti részébe, Szatmár és Bihar vármegyébe sem a béketárgyalások után, sem később. Meg sem próbálta behajtani Károlyi Pistán azt az ötezer tallért, mellyel az egykori szmirnai rab – legalábbis az ő véleménye szerint – Ibrahim pasának, illetve neki tartozott. Ennek pedig az volt az oka, hogy Farrington Vilmos mindenkiről tudott valamit, így tehát Károlyi Pistáról is. Az volt a legfontosabb tudomása róla, hogy a Károlyi családban a testvériség visszanyerte régi jogállását, miután Károlyi Pista (vagy aki annak állította magát) egy ideje már nincs az élők sorában.

Halála körülményeiről sajnos még annyit sem tudunk, mint Farrington Vilmos, mivel az a hosszú elbeszélő költemény, amelyet a perlekedő fivér, Károlyi Sándor szerzett az esetről, még valamikor a tizenkilencedik század végén elveszett, és az a kivonatos folyóiratközlés, amely tanúsítja, hogy a költemény egyáltalán létezett valaha, a történetnek csak az előzményeit őrizte meg, melyekről magunk is beszámoltunk az előző fejezetekben. A kortárs történetírók, Cserei Mihály és Bethlen Miklós, annyit jegyeztek fel, hogy Károlyi Pista, aki felesége házában, Felső-Homoródon húzta meg magát, Nagykároly megrohanására készüldött, ezért maga köré gyűjtötte felesége jobbágyait és a környéken ólálkodó kuruc haramiákat.

Bizonyára gyanította már, hogy miután ügyvédje, Gajzágó egy baleset következtében életét vesztette, ő is elveszti az ellene indított vér- és névbitorlási pert, és nem akarta megvárni az elmarasztaló ítélet megszületését.

Márpedig az ítélet megszületett: 1698. október 15-én, pontosan tizenkét évvel azután, hogy a régi Károlyi Istvánnak nyoma veszett a zentai harcmezőn, az uralkodó külön rendelettel, úgynevezett nyílt paranccsal mondta ki az alperes bűnösségét. Ezzel két különböző dolgot mondott egyszerre. Először is, hogy a szóban forgó személy, bárhol találtatik, rögtön elfogassék és bűnvádi eljárás alá vonassék. Másodszor, hogy a szóban forgó személy nem a boldogult Károlyi László neves fia, Károlyi István, hanem egy Nagy Geci nevű névtelen család.

Mi, Isten kegyelméből I. Lipót német-római császár, magyar és cseh király, Erdély fejedelme, Toszskánföld és Luxemburg örökös hercege uralkodói hatalmunknál fogva elrendeljük, hogy igaz hívünk, báró Károlyi Sándor az ál-Károlyival szemben mindennemű birtokmegosztási vagy örökösödési kötelezettség alól mentesüljön, továbbá, hogy az ál-Károlyival kapcsolatos bármilyen költségeit, beleértve a perköltséget is, behajthassa az ál-Károlyi feleségén, özvegy Koncz Boldizsárné Jósika Juditon.

Továbbá uralkodói hatalmunknál fogva megparancsoljuk, hogy a bűnvádi

eljárás kiterjeszkedjék az ál-Károlyi közelmúltbeli szereplésére is, miután tudomásunkra jutott, hogy a mondott személy összeköttetésbe lépett a szatmári erődítményből nemrégiben kiszöktetett Kiss Bercivel és cinkostársaival, nekik fegyvert és pénzt osztogatván őket Nagykaroly megrohanására és egyéb főbenjáró bűncselekményekre igyekeznek felbujtani.

Mi azonban e sorok írásakor azt is tudjuk, hogy egy olyan hatalom, amely nagyobb és erősebb az uralkodóénál, nagyrészt lehetetlenné tette a fenti rendelkezések végrehajtását. Az ál-Károlyinak nyilvánított személyt nem lehetett sem elfogni, sem bűnvádi eljárás alá vonni, mivel részeg fejjel szóváltást kezdett, majd összeverekedett ivócimboráival, akik egy baltával vagy bárdal vagy fejszével vagy szekercével vagy fokossal vagy taglóval vagy más efféle tárgygal úgy halántékon csapták, hogy ott helyben szörnyethalt, és éppen aznap, október 15-én zajlott a temetése, amikor megszületett az elmarasztaló ítélet.

A halotti prédikációt az öreg jezsuita páter, Zsámbár Mátyás tartotta, aki a Károlyi nemzetség számos férfitagja fölött mondott már sírbeszédet, legutóbb Károlyi Sándor fiát, a kis Lacikát búcsúztatta el. Akkor könnyű dolga volt, most viszont, életében talán először, egy kissé zavarba jött. Bezzeg a halottnak már csak feküdni kell, de mi búcsút is kell, hogy vegyünk tőle: no és milyen szavakkal vegyünk tőle búcsút? Megtehetnénk, hogy ezzel a felkiáltással rekesztjük be szónoklatunkat: ha csakugyan Károlyi voltál, akkor nyugodj békében, és boldog reménységgel várd a feltámadást, ha pedig mégsem voltál Károlyi, hanem valaki más, akkor vedd úgy, hogy nem szóltam egy szót sem. Kézenfekvő köntörfalazás, ám egy oly nagy tudású, tapasztalt hitszónokhoz, mint Zsámbár Mátyás, méltatlan volna.

Az öreg jezsuita nem térhetett ki a megbízatás elől, hiszen gazdája, Károlyi Sándor kérte rá. (Máskülönben ki tudja, miféle kuruc prédikátor mondana sírbeszéd helyett vádbeszédet, a család örök gyalázatára.) Napokig törte a fejét, keresgélte a megfelelő kifejezéseket, Szent Ágoston és más egyházatyák műveit lapozgatta, idézeteket és példázatokat keresett, míg aztán véletlenül – most érkezőnk az egyik utolsó valószínűtlenséghez történetünkben – szóról szóra, hangról hangra, betűről betűre ugyanazt a halotti prédikációt alkotta meg, amelyet Naláczyiné sírbatételekor Ibrahim pasa hallott a szmirnai keresztény temetőben.

Azt mondta, hogy az elhunytak, hozzátartozója nem lévén ismeretes, egyedüli rokona a föld, melynek porából mindannyian származunk, és ahová az elhunyt ebben az órában visszatér. Talán fölösleges emlékeztetnünk rá az olvasót, hogy a hangzásbeli hasonlóság mögött jelentős különbségek is rejtőztek. Hiszen ott állt a sírnál Jósika Judit fekete özvegyi ruhában, Zsámbár Mátyás egyenest az ő szemébe mondta a vigasztaló szavakat.

Sem a hasonlóságokból, sem a különbségekből nem óhajtunk oly messzemenő következtetést levonni, mint Borges, a vak jövendőmondó, aki egy névtelen franciával szóról szóra még egyszer megíratta Cervantes regényét. Mi a magunk részéről az egész temetésben, sőt az elhunyt regényhős egész életében is ama régi bölcsesség szerény illusztrációját látjuk, amely szerint: ha ketten teszik ugyanazt, az még akkor sem ugyanaz, ha a két személy valójában egy.

Ugyanezt a vélekedést van hivatva alátámasztani egy másik esemény, amely körülbelül negyedévvél a karlowitz békekötés után történt, vagyis szigorúan

véve kívül esik történetünk időbeli keretein, ám a teljesség kedvéért röviden beszámolunk róla. 1699 tavaszán, amikor virágzottak a gyümölcsfák, az Ugocsa vármegyei Nyalábvárott híre terjedt, hogy sok viszontagság, hosszú hányattatás után hazaérkezett Nagy Geci. Kérdezték a német katonák, mivelhogy német őrség volt beszállásolva Nyalábvárra, kilenc muskétás egy őrmester vezénylete alatt: ugyan hát, ki az a Nagy Geci?

Mondják a falusiak: ő volt az, aki a Szűcs- és Majos-féle kurucdúlás idején megmutatta a kurucoknak a Perényi család rejtékhelyét, úgyhogy a kurucok mind egy szálig lemészárolták a Perényieket, kivéve Perényi Györgyöt, aki még most is él. Ő itt a földesúr, övé az egész falu. Mire a német őrmester: hát akkor hozzátok csak ide azt a Nagy Gecit, hadd beszéljek a fejével.

Hallod-e, te Nagy Geci, azt mesélik rólad, hogy elárultad a földesuratok családját a kurucoknak. Ugye tudod, hogy az árulás bűn? És ugye azt is tudod, hogy a bűnök előbb-utóbb elnyerik méltó büntetésüket, hacsak el nem évültek a cselekmény elkövetése óta. A lopás öt év alatt évül el, a gyilkosság tizenkét év alatt, az árulás huszonöt év alatt. Mikor is volt az a kurucdúlás, mikor is lett áruló fajzat belőled?

Mondják a falusiak: ó, hát az nagyon régen volt már, 1674 nyarán, Sarlós Boldogasszony napján, vagyis júliusban, és azóta már annyi minden történt! Mire a német őrmester: hohó, nem úgy van az! Mondtam, hogy az árulás elévülési ideje huszonöt év, most áprilisban járunk, vagyis a ti dátumotok óta mindössze huszonnégy év és kilenc hónap telt el. Ha nem hiszitek, számoljatok utána. Olyan nincs, hogy régen volt, mert vagy érvényes a törvény, vagy nem érvényes. Ezért aztán, te Nagy Geci, téged felakasztunk, most azonnal.

Könyörög a fél falu: ne tessék bántani szegényt, nem csinált semmi rosszat! Mire a német őrmester: már hogyan csinált volna, hiszen ti magatok jelentettétek az imént?

Rimánkodnak a testvérei: kérem szépen, ez egy nagyon szerencsétlen ember. Ez bányász volt, és ráomlott a hegy, de ő kibújt a hegyből. Ezt élve eltemették báró Károlyi Pista helyett, de ő kimászott a föld alól, a sírból. Ez még az akasztófán sem tud meghalni, akárki meglássa. Mire a német őrmester: mindjárt meglátjuk. Int a katonáinak, hogy sorakoztassák fel a falu apraját-nagyját, és Nagy Gecit vigyék az akasztófa felé, most azonnal. Amikor aztán kiderült, hogy Nyalábvárott nincs akasztófa, mivel a környékbeli bűnösöket Nagyszöllösön szokás akasztani, akkor előhoztak egy taligát, és Nagy Gecit felakasztották egy előrenyúló, virágzó meggyfaágra.

Igen ám, de a meggyfa hajlékony fajta, és az ága lehajlott a nagy teher alatt, úgyhogy az akasztott ember lábujjhegye éppen leért a földre. A német őrmester gondolkodott egy kicsit, majd azt mondta, hogy az a három hónap, ami hiányzik az elévüléshez, épp elég ahhoz, hogy a meggyfa virágaiból gyümölcs legyen. Azzal kihúzta hegyestörét, és elvágta a kötelet.

Nagy Geci ezek után még sokáig élt, ám ágrólszakadt ember lévén, az a kevés becsülete is odaveszett, ami volt még, és a falubeliek soha többé nem álltak vele szóba.

TÓTH KRISZTINA

Készenléti dal

Várad Szabolcsnak, hatvanadik születésnapjára

*Van már elegendő, korom is van
hozzá (kérek, ne mondd, hogy még csak...),
hogy átgondoljam, ott hogy is van,
ahol már nincs – akár a jégcsap
csillámló töre, sebet vághat
a szívbe s eltűnhet örökre,
mit eldalolok, az a bánat
marad csak itt – más testbe kötve.
Múltkor, ahogy az emnulláson
jöttünk befelé, és sötét lett,
eltűnődtem az elmúláson,
és felsoroltam (ugye, érted?),
hogy van egy gyerekem, élni így ok
legalább egy, de még vagy hat van
ezen kívül, ha nem is írok,
akkor is – húszra jön a hatvan –,
s szívem minnek is keserítsem:
nem leszek közben szebb, se bölcsebb,
és Te se – szólj rám, ha nem így van –
lettél – hogy mondjam – kevésbé Szabolcsabb,
ugyanúgy folyton készenlétben
várunk arra, hogy mi lesz akkor,
mint a gyümölcsök arany lében,
ha a kamrába nyit az aggkor,
és mint penész vagy dér (lehet
választani) fejünkre piszkol,
elég csak meglökni az üveget,
és az ütődött lélek iszkol,
csak a szerelem celofánja
maradjon ép zörgő egével,
hogy ne lássunk át a túlvilágra,
ahol az űr körtéket érlel,
s hullott barackok kisbolygói égnek,
ha felgyullad a csillagközi villany –
mint a gyümölcsnek, be kell érned
azzal, hogy ezed, azod is van,
nyáron talán egy kert adódik,
hol suttogva hajolnak utadra
a fák, hogy nem hiába volt itt
annyi szép izzás: telt a kamra.*

Pacificus Maximus *Hecatelegiumából*

Danidák

(mitológiai lecke)

1. decas

Büszke Hypermnestrát nézd meg, neki harmatot inni
vágó rózsakehely nyílik a lába között.
Gorgophonát azután, neki csiklaja templomi oltár,
melyen lángol a tűz, és ki se huny sohasem.
Automaténak meg lány prémet adott a teremtés,
sűrű erdőcskét, melybe befuthat a nyúl.
Jött Amymone, a szende, kinek pici rése akár egy
csókra nyitott szűz száj, mely remegőn epedez.
S persze, Agaue! Néki csupán balzsam jön öléből
hogyha vizez, s nincs ily illat a föld kerekén!
Scaeia pedig mézízú, kész kaptár ez a nőcske,
melyben méhhad döng gyűjtve a hímporokat.
Hippodemaea csodája akárcsak a mennyei ajtó,
melyen az út az egek égi körébe vezet.
Rhodia lába között tengertajték buzog egyre,
tejfolyam-ár, zubogó, mézzamatú simaság.
Majd Cleopatra, ki jön, busa tégely tágul ölén,
melyben ezernyi bajod írja-kenőcse pihen.
Astraea ágyékát nézd meg, minthogyha a szellő
szertekuszálja a lány, harmatozó füveket!

Pacifico Massimo, latin nevén Pacificus Maximus, a quattrocento priapikus költészeti vonulatát képviseli, mint például Antonio Beccadelli. Életrajzi adatai szinte kinyomozhatatlanok. Kötetét, mely a *Hecatelegium* címet viseli, többek közt Mátyás király és a török szultán kegyeibe ajánlotta, ám egyikük pártfogását vagy tetszését sem nyerte el. Verseit féktelen erotizmus, pornográfiába hajló leírások, durva invectivikus hangnem, kedélyes szószátyárság jellemzik.

2. decas

Nézd, Glaucæ picî puncija tükre a mennyei vágynak,
melyben a kék arcát látni, ahogy mosolyog.
Hippomedusa ölében a pajzs ragyog egyre csiszoltan,
harcba gyakorta siet, s védi a kék-palotát.
Gorgéne közepén szigetet lelsz, melyen a boldog
lelkek lába nyomát őrzi tiportan a fű.
Iphimedusa sovány combját az ezüst bujasága
fényezi boldogan át, és mosolyogva ragyog.
Peirene forrást rejt titkos rejteke mélyén,
melyből földre buzog lány italával a kék.
Dorioné a szivárványt őrzi ölében elömlőve,
melynek színeiben fürdik a drága gyönyör.
Phartis lába között süteményt lelsz, ízes, akár egy
agg füge, és aromás, mint Chius-adta nedű.
Mnestra csodája aranyból is fénylőbb ragyogású,
phoebusi napsugarat csap be, ha nyílik a comb.
Euippéne ölében a kristályok ragyogása
nyújtja az élvezetet, hogy belekábul a szem.
Nézd meg Anaxabiát, s ha a tréfás sors kegye tényleg
férfiuvá faragott: lángba borít a gyönyör.

3. decas

Nelóe nem túr törpét, hiszen akkora barlang,
mint aminőt tárgyalt egykori Vergilius.
Claeté lába közül pirosan vigyorog ki az alma,
melybe kukac nem járt, s íze parányi titok.
Sthenelának ölében kagylóhéj védi, s igazgyöngy
rejlík a legközepén, mely csupa fény, ragyogás.
Chrysippához a rózsaliget buja lángja, mi illik,
mert csupa illatozón, mert csupa vágyakozás.
Autoné gyönyörét pihezszór ligetekbe hatolva
lelheted, ó, te vadász, ám ne taposd le fűvét!
Jó Theanó öle, mely a boros kupa szája lehetne,
s persze a caecubusit s massícusit leled ott.
És Elektra ölében a csöppnyi madárka csipog csak,
még csiporász, de hamar mennyei dalra fakad.
Pompás Eurydicé öle csöppnyi tegeztokot alkot,
melyben a vágy nyilait tartja a pajkos Amor.
Jó Glaukippé, faparázsdarab izzik a mélyén,
melyet a lány hamu rejt, ámde kicsaphat a láng!
Anthélaea ölében fészket rakhat a kéjvágy,
lány tollat tépvén béleli azt a madár.

4. decas

Vedd lágy Cleodorát, gyémántot lelsz az ölében,
mely ha kemény is bár, bő ragyogást delejez.
S jöjjön Erato is, neki lant van a lába között, mely
megpendítve a húrt, mennyeien muzsikál.
Stygne ölet ha lesed, kútjába, vigyázz, be ne essél,
pompás kút, repkény fonja be oldalait.
Drága Brycét se feledd, mert korsaja ő a gyönyörnek,
melyből bő zamatot kortyol a kocsmabolond.
Actaeé öle tág, minthogyha a zsák tele van, de
egy alapos férfit meg nem ijeszthet e tény.
Tiszta Podarcénak vánkos van ölébe letéve,
melyen Amor, ha az éj is beköszönt, lepihen.
S persze Dioxippénél csöppnyit időzni se szégyen,
mintha Venust látnád Mars busa súlya alatt.
Majd Adité öle jön, tömjénnel rakva egészen,
bódít és kábít, míg nem a mennybe ragad.
Ocypeté öle mécs, mely fényt szór szerte a földön,
önts olajat rá, hogy lángja örökre legyen.
Drága Pylargének csoda lágy öle van, sose hinnéd,
mintha a nyúl szőrét megtapogatja kezéd.

5. decas

Hippodiké öle verset rejt, sose ír ilyet ember,
minden szó a helyén, s ritmusa elragadó.
Jó Adianté friss öle, benne a hajnali csillag
szent ragyogása, derűt önt ki az éjbe csupán.
Kallidiké csodaszép öle tengeri fürge halacska,
mely a horogtól fél, bárha horogra akad.
Oimé részében Venus őrzi az ékszereit mind,
drága szelence tehát, melyben arany lakozik.
Balga Celaeno nem túl szép közepütt, de viharzó
örvényében a kéj ötszörösére dagad.
És Hyperippé sem ragyogó, de kihagyni kívált bűn,
mert keserűn bánád azt, amiről lemaradsz.
Hyppodamé öle tenger, mely forró habokat ver,
s melyen a bárka a lágy kéjkikötőbe siet.
Lixé rése falánk, tátott szájacská, ne hátrálj
meg, ha akadna netán némi kis ennivalód.
Euryloche öle színpad, a csáb táncol ragyogón ott,
s persze a báj ugyanúgy, tündökölő Charis ő.

*Rőt Bromiának ölét göndör pelyhek cicomázzák,
hú fodrásza a kék, s fésüli egyre a vágy.*

*Mily pompás, mily bő ez a fergeteg, ámde gonosz csel
lappang mélyeiken, s megkeseredhet a méz!*

Aigyptus fiai

1. decas

*Lynceus sziklakemény dárdája csatában a legjobb,
érchege vért serkent menten a harc mezején.
Proteusé pompás füge, mely szétolvad a szájban,
s mézétől lágyul menten az asszonyi szív.
Lágy Busiris selymes fityegője akárcsak a nyúlászór,
csiklandoz lágyan, s végül a kézbe csigáz.
Enceladus pompás gombája alatt ezeregy szőr
hűsölget, s kúszik hasfala langy terein.
Lycus meggörbült kosszarva igen heveset döf,
éles tőr, melyen csillog a pengeacél.
Daephron lába között templom magasul föl a mennyig,
melyben a vágy a harang, s kondul elégszer az érc.
Istrus ölében Amor lakik, únt csuklyája lecsúszik
olykor, s látni, ahogy rózsaszínűt mosolyog.
Chalcdodon szigonyát meglátva a hal menekül, hisz
még be se dobja, de már átdöf a pikkelyeken.
Nézd meg Agenorét, hosszan lekonyulva a térdig,
Vénus sem veti meg tán e csodás fuvolát.
Chaestust nézd: a derék ágon két jókora alma
himbálózik, ring, s várja a szűz szüretet.*

2. decas

*Dioscorystésé megfeszülő íj, s vágynyilatkat lő,
ajzani nem könnyű, s mindig a célba talál.
Alcesé olajos birkózó, bárkit a porba
dönt, letipor, s izzadt homloka nyer koszorút.
Alcmenoré rőt villám, Jupiter se kívánhat
szörnyűbb tűzcsóvát és ragyogóbb sugarat.
Hippochoósé zsenge gyümölcs, eprecske ha érik,
lágy levelek védik féltve mesés zamatát.*

Eukhénoré kulcs, mely nyitja a kéjnek az ajtót,
néha viszont kos, mely áttör a védfalakon.
Hippolytust nézd, pennáját mint fogja kezébe,
s pajzán verseket ír kedvese zsenge hasán.
Izmos Agaptolemosz csöve gúnárnyakra hasonlít,
nektártól lucskos tollpihe óvja tövét.
Cercetesé vulkán: fortyog, füstöl, fenyegetvén
mormol, s vélnéd, hogy bős hamujába temet.
Eurydamusnak ölében a vágy gyertyája magaslik,
izzó könnye folyik, míg fölemésztí a tűz.
Aegiúsé meg büszke tekercs, teleírja a kéjvágy,
s mint egy szent könyvet tiszteli annyi leány.

3. decas

Argaeusnak a ritka dorongja föléri a hérosz
ritka dorongját, mit vinni Hylas se tudott.
Archelaust nézd meg, s nem sejtéd, az isteni vessző
melyik a három láb ritka csodája között.
Jön Menecharmus, a csöpp füttyijű, csak a bolhapöcsön nőtt
pörsenet ekkora, bár külleme elragadó.
Claetus vashorgonyt vet a partra, ha áll a hajója,
szép árbocrúdján most a vitorla lecsüng.
Vedd Sthenelust, akinek gatyapőcét vágya kifúrja,
mint egy sátorrúd, míg nem a vászna reped.
Chrysippus lepipálja a kertőrző Priapust is,
bárha nagyobb pompát még sosem ért a világ.
Eurylochus kígyót tart nadrágjába temetve,
büszke Python mását, melyet Apollo megölt.
Phantes fanszórét óriás nyúl lakja vidáman,
mely üzekedni serény, s melyet imádnak a nők.
Drága Perithenes öle csöppnyi darázs, mely a mézet
csöppnyi virágokból is szipolyozva örül.
Hermus arany jogarát markolja királyi dicsekvés,
hírnév és a vagyon semmi, ha kézbe kapod.

4. decas

Büszke Dryas szaracén öle szutykos-kormosan izzik,
mintha koromszín szén izzik a láng közepén.
Víg Potamon virgonc csöve légtornász a porondon,
bármire kész, s bárhány tornabravúrt bemutat
Kisseusé koncerttermekben a tétova bőgő,
lassan s mélyen búg, ámde a hangja tüzes.

Lixus ölébe balett-táncost lelsz, mesteri művészt,
szűk bőrköntöst hord, s bársony izomzata nőtt.
Imbrus mérőönt visel építész-i ölében,
melyet a ráncos bőr tokja takarva takar.
Nézd Bromioszt meg: jókora gondola siklik előre
lába között, nyilván szűzi öbölbe siet.
Büszke Polycornak márványoszlop van ölében,
melyen a legpirosabb szobrot emelte Amor.
Chthonius izzadt combja közül kémény magasul ki,
melyből árad a füst, hogyha befűti a vágy.
Nézd Periphast, mily fáklyát gyújt örült lobogásra!
Kajla tüzéről hány lepke enyészete vall!
Oineus egy részeg hordó, verd csapra a hajast,
dőljön a mézes aszú, kéjteli hajnalokig.

5. decas

Aigyptust látván leborulsz oltára elébe,
szentséget kínál csókra e templomi öl.
Menalces a kopasz, lenn is fénylőn kopaszított,
szórtelenül sokkal elragadóbb, kamaszos.
Lampus ölet Mars óvja, haragra heves hevülettel,
könnyen harcra tüzel, s könnyen elunja a vért.
Idmónét Plutó kormolta koromfeketére,
s lám, a pokolmélyről is kifröcsöghet a kéz.
Idas testén csak játékszer rőt micsodája,
gyermetegen játszik rajta megannyi leány.
Daipron túl hűvös: jéghegyé nőtt busa húsa,
mellyen a szőr, mint száz foka, pihegve pihen.
Pandioné díszes sírkamra a perzsa hegyek közt,
melyben az elszunnyadt isteni kéj lepihent.
Arbelusé szebb, mint bölcs Cato duplatekerésre
írott műve, amely zengi az ősi erényt.
Zsenge Hyperbiusé gőgös patkány, mely a kőbe
is lyukakat harap, és potroha egyre dagad.
Hippocrystesénél nincsen csevegőbb verebecske,
Lesbia érte eped, s hagyja Catullus ölet.

Mily pompás, mily tarka e fergeteg! Ámde a szürke
és monoton végzet mind lelohasztja a kéjt.
Hitveseik törétől szenvedték a halált el,
meg sose nősiljél, dugd meg a lányt, s menekülj!

A születésnap

Jack kiállításának megszervezése – bár kezdetben pofonegyszerűnek tűnt a dolog, mert a képek a maguk módján hibátlanok voltak, és én rengeteg embert ismertem a városban, aki vagy kiállított már valahol, vagy kiállítóterme volt valahol – az első pillanattól fogva nem várt nehézségekbe ütközött. Először azt hittem, minden simán megy majd – jó, elismerem, a képek nem annyira jók, nekem sem annyira tetszenek, ám egyrészt lehet egy kis jóindulattal is szemlélni őket, tanuljuk meg tisztelni a másik ember érzékenységet, másrészt viszont háttározottan állítom, hogy ezek a legjobb Jack képei közül, én magam válogattam őket, és nyugodt szívvel ki merem jelenteni, hogy Jacknek ennél sokkal, de sokkal rosszabb képei is vannak, sőt, sok nála gyöngébb fotós is remekül megél a fotóiból.

Sajnos már évek óta hiába próbálom rábeszélni arra, hogy válasszon más témákat magának, bár elismerem, szuverén joga, hogy milyen képeket csinál. Annyit bátran kijelenthetek, hogy ha témáiban nem is, de a kidolgozásban Jack nagyon erős, ami érthető, hiszen nagyon drága fényképezőgépei vannak (köztük egy Hasselblad), azon kívül számos nemzetközi fotómagazinra elő van fizetve, mert ami a fényképezőgépeket illeti – hiába magyaráztam neki, hogy Van Gogh is ácsorozással rajzolt –, ragaszkodik a legutolsó divathoz. Egyébként világéletében nagyon szerényen élt, minden pénzét erre az egyetlen szenvedélyére költötte, ugyanakkor éppen ezeknek a gépeknek köszönhette, hogy már kétszer is betörték hozzá (mindkét alkalommal csak a fényképezőgépeket vitték el, Jack szerint alkalmi barátnői voltak a tettesek vagy felbujtók – szegény Jack!). Jacknek tehát csúcs-technika van a kezében, és ha bevonul a fürdőszobába, azaz a laboratóriumába, van, hogy csak tíz óra múlva jön elő, és ez meg is látszik a képein, higgyék el nekem.

Különb en szinte érhetetlen, hogy ennek a mélyen vallásos családból származó, barátságos és szelíd mackónak vajon miért a vaskos combú, ébenfekete afroamerikai csajok tetszenek az ezüstsín ruháikban, pontosabban a róluk készített igen átlagos felvételek: némelyiktől magam is rosszul vagyok, ezt be kell vallanom, de ebbe végül is nem volt beleszólásom, mivel hiszek a művészet szabadságában. Különb en is azt gondoltam, hogy majd jó irányba befolyásolja Jacket, ha látja, hogy a képei iránt igazi és elfogulatlan érdeklődés mutatkozik az óceán innenső partján, a vén Európában, és mostantól fogva nem csak hobbiból fotóztatja a csillogó bőrű néger debellákat rossz szállodai kanapékon, újságpapírral kitapétázott paravánok előtt.

Egy szép napon, miután kiimádkoztam néhány képet belőle (fél évig bombáztam e-mailekkel és telefonokkal), elmentem egy jónevű kávéházba a város szívében, az egyik törzshelyemre – a tulajdonos jó barátom –, ahol havonta rendeznek kiállításokat, és nem kell befutottnak lenni, hogy kitegyék az ember ké-

peit a falra. A tulaj egy szívdöglesztően édes pali, hajóskapitányra emlékeztet, aki sohasem veszíti el a nyugalmát, és igent mondott, anélkül, hogy elő kellett volna vennem a képeket, vagy rá kellett volna helyeznem ujjacskáimat az alkarjára – valójában már akkor beleegyezett, amikor felhívtam telefonon, és én, bízva az ígérétemben, rögtön szervezni kezdtem a megnyitót. Rengeteg ötletem volt, egyik jobb, mint a másik, a megnyitó igazi esemény lesz, ebben biztos voltam, viszont arra is ügyelnem kellett, hogy az ötletek tűzijátéka ne nyomja el Jack képeit, hanem épp hogy kiemelje és hangsúlyozza őket, de ez, Jack képeit ismerve, nem volt túl könnyű feladat. Na mindegy.

Nagy nap lesz, amikor Jack átrepüli az óceánt és eljön ide, és végre láthatja kitéve a képeit – ez volt a legfontosabb szempontom a kiállítás pusztá tényén túl, amivel Jacket (az én születésnapomon – ennyi önzés talán megengedhető) meg akartam ajándékozni: azt akartam, hogy érezze, létezik, hogy van, hogy az emberek érdeklí, amit csinál; azt akartam – meglehet, ez is önzés volt részemről –, hogy Jack képeit azok az emberek nézzék meg, akiket én kedvelek. Nos, ennyiben nem volt számomra másodrendű kérdés, hol lesz a kiállítás: azt akartam, hogy egy légtérben legyenek a képek a barátaimmal, és ha a képek esetleg nem nyerik el a tetszésüket, akkor legfeljebb együtt fogunk fanyalogni, jobb esetben lelkesedni – ki tudja, ez a kiállítás talán meg fogja változtatni Jack egész életét!

Megjegyzem, az esztétikai szempont számomra másodrendű az emberi szempontokhoz képest, én nem szoktam az ún. esztétikai szempontoknak az életben túl nagy jelentőséget tulajdonítani – ez az én gyenge pontom, az Élet, értsen alatta bárki bármit. Az Élet számomra sokkal fontosabb, mint az esztétikum vagy a pénz; a létezés ezerszer fontosabb, mint a siker vagy az érvényesülés – és ezt most nem mint egy sokszor csalódott ember mondom, nekem ugyanis volt részem mindkettőben, ismerem az érem mindkét oldalát. Engem ebben az egész kiállításban csak az érdekelt, hogy egy munkanélküli segélyen tengődő félarab New York-i mozigépész, Pešt egyik leglátogatottabb helyén láthassa a falakon kifüggesztve a saját (olykor talán valóban vitatható értékű) képeit, nekem már ez megérte volna, ha látom, hogy ő látja, és az én kitűnő és kifinomult ízlésű barátaim is látják, hogy ő látja, hogy ők látják.

Az ember azt hinné, minél kisebb az esemény, annál jelentéktelenebbek az eléje tornyosuló akadályok, és egy ilyen kis kávéházi kiállítás a lehető legszokványosabb ügy – de tévedtem, mert már az első lépéseknél olyan akadályba ütköztem, amelynek kiszámíthatatlansága és felfoghatatlansága meghaladta egyébként nem csekély képzelőerőmet. Előbb csak felbosszantott, később felmérgeztet, aztán valóságos dűhrohamokat okozott, míg végül már éjjel-nappal a bosszún törtem a fejem, azon, hogy ezt az elem tornyosuló akadályt, pontosabban ezt az embert, ezt az illetőt, ezt a hivatalnokot, akinek, bár szemernyi joga sem lett volna rá, mégis volt hatalma a kiállítást megakadályozni, megbüntessem. Persze látszólag volt joga hozzá, de valójában és főleg szellemi értelemben mégsem, hiszen neki ez a kiállítás egy fillérjébe sem került, valósággal az ölébe pottyant, és ha a képekkel szemben élhetett is esztétikai kifogásokkal, ezek a kifogások nem lehettek olyan súlyosak, olyan jelentősek, hogy a beavatkozását szükségessé tették volna. Azt is csak véletlenül tudtam meg, túl későn, hogy az ő beleegyezése nélkül nem megy a dolog. Azonban azt is hallottam, hogy eddig még soha semmi elé nem gördített akadályt. Ezért döböntem meg annyira, amikor Jack képeit meglátva, nincs erre jobb szó, köntörfalazni kezdett.

Kezdetben az általa felügyelt intézmény profiljával hozakodott elő, azután a képek bizarr jellegéről tartott nekem kiselőadást, pont nekem (nem mondta, hogy ezek a képek jók vagy rosszak, annál sunyibb volt), nekem, aki a képek jellegével, valamint az intézmény profiljával abszolúte tisztában voltam. Most előreszaladtam az elbeszélésben, úgy látszik, visz a szenvedély lendülete, vagyis a gyűlölet, úgyhogy pontosítok: az első időkben mi ketten még nem találkoztunk személyesen, azt sem tudtam, hogy néz ki, eleinte csak üzent. (A kávéház tulajdonosa, akitől kiderült, hogy nem is tulajdonos, irántam való jóindulatból nyilván enyhített a fickó szavain – jobb lett volna, ha nem teszi, mert akkor rögtön tudom, hányadán állunk: a jóindulat néha kártékonyabb, mint a szándékos gonoszság.) Szóval ez az úr kijelentette, hogy arra az időpontra, amelyre a kiállítást terveztem (mint mondtam, a születésnapomra, de ez végül is mellékes), tehát hogy arra az időpontra (amelyet Jackkel százszor is egyeztettem, és hát Jacknek sem volt könnyű az élete, alig tudta kinyögni a pénzt a repülőjegyre), tehát hogy az időpontra (még vendéglakást is szereztem Jacknek, elvégre mégsem lakhatott velem, az ágyamba nem akartam beengedni, azon már túl voltunk, viszont sikerült rábeszélnem az egyik legjobb barátnőmet, de ez egyáltalán nem volt könnyű feladat, mert a nálam levő egyetlen fényképfelvétel sajnos nem túl előnyös pozitívában mutatja Jacket, de hát a barátnőm ragaszkodott hozzá, hogy látni akarja, mielőtt döntene, és én előre megmondtam neki, hogy a kép nem objektív, ám amikor meglátta, nagyon megijedt, és két heti szívós meggyőző munkámba került, számtalan hajnali és késő esti telefonba – hogy mekkora telefonszámlát csinált nekem ez a Jack, azt én még magamnak sem merem bevallani –, míg végre sikerült rábeszélnem: a barátnőm állította, hogy nincsenek faji előítéletei, de hogy az arabokkal szemben mégis érez valami furcsa szorongásfélét – ahogy kifejezte magát –, nem sokkal később egy életre összeveszttem vele, azóta persze kibékültünk), tehát, hogy arra az időpontra, amit kiszemeltem (azon az egy képen Jack tényleg elég vadócnak látszik, a fene se tudja, hova keveredtek a jól sikerült fotói, egy háztetőn áll, éjjel, és teljesen be van szívva, az egyik szemét lehunyja, az ajka duzzadt és nedves, az arcbőre ragyái a neonfényben valamilyen bőrbetegség krátereinek tűnnek, ez a kép tényleg pokoli rossz) – szóval azt üzente nekem az illető, aki sem anyagilag, sem szellemileg nem kockáztatott volna az égvilágon semmit ezzel a kiállítással, hogy arra az időpontra (a születésnapomra) ők valóban nem terveztek semmit, ezt készséggel elismeri (naná, három hónap volt még odáig), de úgy gondolja, hogy a látott képek nem illenek a... már nem tudom, mibe nem illenek, teljesen mindegy, egyszóval azt mondta, hogy NEM, és hogy nem járul hozzá. Szegény Jack!

Na, de hát fogalma sem volt róla, hogy kinek mondott nemet, és azt sem tudta, micsoda tévedés, hogy az ő elképesztően önkényes döntése megmásíthatatlan és végérvényes. Tette ezt azoknak a kishivatalnokoknak a modorában, akik éppen az ilyen jelentéktelen ügyekben szeretik kimutatni a foguk fehérét, és válnak az udvariasság álarcája mögött vérgőzös vadállatokká. A tét számomra nem az volt, hogy ez a kiállítás ott legyen, ahová eredetileg képzeltem (bár fájt, hogy már a legelső lépésnél ilyen akadályba ütközöm), nem, a tét az volt, hogy egy ilyen kis hivatalnok ne képzelje azt, hogy akármit megtehet.

Hogy mért pont Jack képei miatt csaptam ekkora lármát?

Jackkel Amszterdamban találkoztam először, elég különös körülmények kö-

zött. Egy kínai étteremben ültem, a csatorna partján, kora ősszel, meglehetősen depressziósan, a pénzem elfogyott, összevesztem a barátommal, nem voltam túl jó hangulatban. A ráklevestől, ami különben az egyik kedvencem, valósággal undorodtam, amiből arra következtettem, hogy terhes vagyok. Azt sem tudtam, kihez forduljak tanácsért. Ekkor lépett Jack az életembe, lépett a képbe, ahogy mondani szokás: egyszerűen leült az asztalomhoz. Csodálkozva néztem fel rá – meleg, barna szemét rám szegezte (a ragyás arca különben első pillantásra tényleg elég ijesztő), és közölte velem, hogy már régóta figyel. Foghegyről odavetettem neki, hogy figyeljen inkább a nénikéje seggére, de ez a legcsekélyebb mértékben sem zavarta. Mintha erre a válaszra várt volna, szélesen elmosolyodott. Nagyon szép mosolya van Jacknek, szépek a fogai és húsos a szája. Három napja figyellek, mondta Jack, amin azért kissé meghökkentem. Mi vagy te, magán-dektív?, kérdeztem tőle, amire azt felelte, hogy így is lehet mondani. Majd azt közölte velem ez a kétméteres, hasított szemű óriás (kínai vér is csörgedezik az ereiben), hogy mi ketten ikertestvérek vagyunk (we two are twins). Akkorát nevettem, hogy a turistahajón, amelyik éppen előttünk úszott el a csatornán, az utasok elkezdtek futkosni, és mindenki örülten filmezett és fényképezett; a csatorna túlpertján megállt egy busz, és órákon át tartó dugó keletkezett: én csak nevettem és nevettem, úgy nevettem, hogy a könnyeim potyogtak. Hozzá kell tennem, hogy Jacknek ánízsillata volt, és egyértelműnek látszott, hogy nem hazudik, ő tényleg azt hiszi, hogy mi ketten ikertestvérek vagyunk. Én úgy döntöttem, hogy ez meglehetősen szellemes formája az udvarlásnak, hagytam megvisszatalni magam, de anélkül, hogy megadtam volna neki a címemet vagy elkértem volna az övét, három nappal később hazautaztam (semmi sem történt, de a repülőjegyet, mondanom sem kell, a rettenetesen nagyvonalú Jack fizette).

Mekkora volt a megdöbbenésem, amikor egy hét múlva, Vancouverben az utcasarkon összefutottam vele. Amikor meglátott, csak annyit mondott: ugye, megmondtam (like I said).

Vannak ilyen sorsszerű találkozások az ember életében.

Két hétre összeköltöztünk.

* * *

Gyorsan írtam a hivatalnoknak egy e-mailt, hogy nem egészen értem, mi a kifogása a kiállítás ellen, mint ahogy azt sem, miféle profilról beszél, és mi az a jelleg, amit fontosnak tart hangsúlyozni, meg a fene tudja milyen keret, amelyikbe Jack fotói állítólag nem férnek bele – végül is akárhonnán nézzük, ő sem ért hozzá jobban, mint én, ugyan vetne már egy pillantást ezekre a képekre: kinek okoznának fejfájást, kit járatnának le: őt semmi esetre sem, hiszen a kávéházi vendégek azt sem tudják, hogy ő a világon van, a képeket mindenesetre minden látogató a saját jogán fogja megítélni, punktum.

Hozzáteszem, hogy a választ meg sem várva azonnal törni kezdtem a fejemet, milyen másik színhelyen rendezhetném meg Jack kiállítását. Tehát gyorsan új helyszínek iránt kezdtem tudakozódni, rengeteg ötletet kaptam, miközben – és ez a lényeg! – kíváncsian vártam, hogy Mr. N. N. (nevezzük így ezt a névtelen senkit) mit tud felelni a levelemre, amivel az ő véglegesnek szánt elutasítására válaszoltam.

Legnagyobb megdöbbenésemre – miközben, ismétlem, én lélekben már másik helyszín után néztem – a fickó udvariasnak szánt formában ugyan, de az általa felügyelt intézmény karakterére és stílusára utalva (úgy látszik, forgatta a szinonimaszótárt) ismételten elutasította a kiállítás megrendezése mellett felhozott érveimet.

Nekem azonban hatalmas mentőötletem támadt, de azért ez sem akadályozott meg abban, hogy válaszoljak ennek a vadállatnak, ennek az unatkozó hiénának, aki frusztrációit olyasvalakin akarja leverní, akit magánál gyengébbnek vél. Megírtam neki, hogy bár tudom, van valamiféle állítólagos jogköre arra, hogy a kávéházi rendezvényekbe beleüssé az orrát, és hogy szíve joga nem szeretni Jack képeit, de az érveit sajnos mégsem tudom akceptálni. Vegye tudomásul, hogy az ő döntése csak szimbolikus értékű, nekem ez lett mondva, mert hogy eddig még minden kiállítást engedélyezett, úgyhogy ezek után jó vastagon kifejtettem neki a véleményemet: megírtam, hogy szerintem a képek minőségéhez az ő döntésének nincs köze, mert egyszerűen élvezi, ha valakit elutasíthat. És azt is furcsának találtam, hogy egy olyan helyszín esztétikáját védelmezi ilyen harciasan, ahol egyszer sem láttam felbukkanni, pedig elég sok időt eltöltöttem ott. Igaz, fogalmam sincs róla, hogy néz ki, bár ezek után nem is vagyok különösebben kíváncsi a pofájára. Blablabla. Míndazonáltal az ilyen izlésbeli vitákat jobb személyesen eldönteni, tehát én kész vagyok találkozni vele. Üdvözzel, blablabla.

Nem sok reményt fűztem ehhez a dologhoz, és szorgalmasan érdeklődtem egyéb helyszínek után – nincs okom szerénykedni, két nap alatt öt megfelelőt találtam –, de rájöttem arra is, hogy mi a probléma, hogy mi a hézag, a gond, ahogy divatosan mondják errefelé mostanában. A NÉV a probléma, a NÉV a gond és a NÉV a hézag, ilyen egyszerű az egész. Jacknek nincs neve, és mint tudjuk, a mai, hierarchikus alapokon szerveződő korban a név minden. Ezért úgy döntöttem, felkérek egy európai hírű fotóst (ez nem okozott gondot, végül is a barátnőm volt), hogy állítson ki együtt Jackkel: az árukapcsolás majd legitimálja Jack képeit: ezzel eltértem ugyan az eredeti tervemtől, de Jack képeinek értéke már attól is megnő, hogy kivel állít ki. Hát már ezért is érdemes volt belekezdeni, gondoltam én.

Közben az élet ment tovább, én a barátaim vidéki házába készültem, pihenni, erőt gyűjteni, valamint kutyákat etetni: már mindenem össze volt csomagolva, épp a kocsit szerveztem, ami levinne a tanyára, amikor váratlanul megszólalt a telefon: Mr. N. N. titkárnője hívott, hogy a főnöke megkapta az utolsó e-mailemet, és szeretné rövidre zárni a dolgot, ezért szívesen találkozik velem, blablabla, hogy elmondja a szempontjait, és hogy másnap délelőtt 11 órakor vár az irodájában, blablabla. Őszintén megdöbbsentem, hogy előző levelem után is úgy tesz, mintha emberszámba venne, és beleegyeztem, hogy találkozzunk, pedig elküldhettem volna melegebb éghajlatra is. Az ember legyen nagyvonalú. Reményeim kezdtek újraéledni, megint volt rá esély, hogy az eredeti elképzelésem megvalósul. Sajnos a barátom, aki levitt volna a tanyára, másnap már nem ért rá, most aztán fogalmam sem volt róla, hogyan jutok le, úgyhogy végül mégis elég dühösen mentem el a találkozóra. Egy ilyen kis szar alak miatt ég és föld között lebegni!

A találkozó N. N.-el igazi diplomáciai sikernek volt tekinthető. Zavarbaejtően jó benyomást tett rám, az előkészített mondataimat nem is tudtam elmondani. Nem jutottunk ugyan végleges megállapodásra, de amint az európai hírű fotóművész nő nevét kiejtettem a számon (mintegy mellékesen, a beszélgetés vége felé),

leesett az álla, és azonnal taktikát változtatott. Őszinte rajongója vagyok a művésznőnek, mindig boldog vagyok, ha nálunk állítja ki a képeit, mondta szemrebbenés nélkül, és azt gondolom, hogy amint megjön külföldi tanulmányútjáról, egy-kettőre lerendezhetjük ezt az ügyet stb. stb. De azért megjegyezte, hogy nem egészen érti, mi tetszik nekem annyira ezeken a mesterkéltné és mégis jellegtelen képeken, mikor pedig tudja, hogy nekem egyébként milyen kitűnő ízlésem van, amire majdnem kirohantam a szobából, de csak annyit válaszoltam, hogy remélem, nem akarja az ízlelőbimbóimat is felelősségre vonni Jack képeiért, ezen jól kacagott (nem értette, amit mondtam, igaz, én se), így hát különösebb incidensek nélkül véget is ért az audiencia. Át kellett mennünk a kávéházon, ahol szerencsére éppen elég vacak képek lógtak a falon. És ezek?, kérdeztem tőle kissé teátrálisan, ő felelet helyett csak megrántotta a vállát. Az utcán sokáig néztem utánam, sőt azt hiszem, még integetett is. (Lehet, hogy tetszem neki?) Lehet, hogy mégis lesz itt Jacknek kiállítása? Úgy éreztem, határtalan lehetőségek nyílnak meg előttem.

Másnap muszáj volt elutaznom (nem volt könnyű újabb sofőrt szerezni, aki ráadásul kölcsönkapta a kocsit egy ismerősétől, a benzint nekem kellett kifizetnem, ez váratlan kiadás volt, útközben lerobbantunk, a fene vigye el ezt az egész kiállítást!), de úgy gondoltam, hogy távollétemmel nem kockáztatok sokat: a barátaim vidéki házából is követhetem az eseményeket. Fbből az lett, hogy napi huszonegy órában távintéztem a dolgokat – két kutyaetetés között (nem szeretem a kutyákat, ők se engem, még a nevüket se tudom megjegyezni) –, a természet lágy ölen éjjel-nappal ezzel az átkozott kiállítással foglalkoztam, alig mozdultam ki a házból, ráadásul a kanadai távolsági beszélgetések is kimerítettek, ápolnom kellett Jack hatalmas lelkét, akit az aktuális barátnője éppen elhagyott (mondtam neki, hogy helyezze biztonságba a fényképezőgépeit vagy cserélje le a zárat a bejárati ajtón). A házigazdám nyilván elájulnak, ha meglátják a telefonszámát. Ájuljanak. Ha belegondolok, már eddig is erőmön felül költöttem Jack kiállítására: az a rengeteg utánajárás, meg izgalom – ki a franc téríti ezt meg nekem?

Közben a barátnőm, az európai hírvé fotóművész megjött Indiából, és nekem a tanyáról kellett megszerveznem, hogy megnézhesse Jack fotóit, de hát én nem ismerem lehetlent, persze ez is belekerült néhány telefonomba meg e-mailembé.

Meg kellett szerveznem, hogy egy adott időpontban felmenjen egy barátomhoz, akinek véletlenül az előző nap szült a felesége, a barátnőm persze régi jó szokása szerint elkésett, és amire odaért, az aggódó apa már a kórházban volt, erre újabb telefonok, másodsorra idejében érkezett, de akkor a számítógép mondta be az unalmast, nem tudtak rámenni Jack website-jára, tehát megintcsak hiába ment oda stb. Megüzentem neki, hogy hamarosan megüzenem neki, hogy hol nézheti meg a képeket.

Nem tudom, milyen csillagok alatt kezdtem szervezni ezt a kiállítást, ezért gyorsan írtam az asztrológus barátnőmnek, hogy számítsa ki, de nem tudtuk eldönteni, hogy a kiállítás legeslegesítő gondolatától vagy a tényleges szervezés pillanatától számítsuk-e a kezdetet: ő állította, hogy egyik esetben sem állunk rosszul, mivel a Mars és a Szaturnusz a döntő, és ezek ugyanabban a pozícióban találhatóak mindkét időpontban, tarot-kártyát is vetettem, az is hasonlót adott ki, az akasztott fiú a megfelelő helyre került, tehát gyorsan felhívtam egy harmadik ismerőst, akinek rengeteg szívességet tettem egy évvel korábban, de most (nem tudom, mi-

ért) jéghidegen szólt bele a telefonba, úgyhogy elő se adtam neki, mit akarok, csak lecsaptam a kagylót. Már azon voltam, hogy itt hagyok mindent, a kutyákat, a tanját, az erdőt, fölmegek a fővárosba, és a kezembe veszem a dolgok irányítását, amikor hajnali négykor, mielőtt lefeküdtem volna aludni, a következő e-mailt olvasom (ez a szarházi direkt éjjel írta a levelet, hogy ne tudjak azonnal intézkedni): „itt volt nálam a művész nő, a maga barátnője, én megmutattam neki a maga kanadai barátjának a képeit, és kijelentette, hogy ezekkel a dilettáns képekkel együtt nem is lenne hajlandó kiállítani a sajátjait, úgy látszik, az ő ízlése közelebb áll az enyémhez, mint az Önéhez”. Aha, szóval kibújt a szög a zsákból, szó sem volt többé profilról meg jellegről, ilyen pofátlanságot mert írni nekem, persze egy percet se vártam, felháborodva felhívtam a barátnőmet. Hajnali fél öt volt, elismerem, egy kissé korán, és amikor rekedten beleszólt a telefonba, iszonyatosan letoltam, hogy lehet ilyen alattomos állat, hogy lehet egy ekkora áruló, mert még ha Jack képei szarok volnának is, mint ahogy nem azok, na jó, átlagosak, ennyit elismerek, még akkor sem tehetne volna meg velem, hogy így egyszerűen a hátam mögött véleményt nyilvánít, még az a szerencse, hogy amikor végre meg tudott szólalni, belesóhajtotta a telefonba, hogy ő semmi ilyesmit nem mondott, aki ilyen szavakat ad a szájába, az hazudik, nyilván félreértés van a dologban, ő megnézte a képeket, na jó, megvan a privát véleménye, hát valami másra számított, őszintén szólva, és fennhangon azon kezdte törni a fejét, hogy ugyan milyen fotókat tehetne ezek mellé, de olyasmit ki nem ejtett a száján, már ne is haragudjak, hogy szó sem lehet róla, sem azt, hogy dilettáns, ez nem az ő stílusa, ismerhetném már, de most leteszi a kagylót, holnap beszéljünk, mert mindjárt elájul.

Majdnem felrobbantam a dühtől.

Majd meglátjuk, hogy kinek van itt igaza.

Térdre fogom kényszeríteni ezt az embert, térdem állva fog tőlem bocsánatot kérni. Most azt kérdezzhetik Önök, hogy mi a fenének ragaszkodtam annyira ahhoz a kávéházhoz, ahol rögtön ilyen akadályba ütköztem, ha annyi más helyen is megrendezhettem volna a kiállítást, nos, erre az az első válaszom, hogy egy akadály mindig arra kényszeríti az embert, hogy le akarja győzni, azonkívül világos lett előttem, hogy ez olyan párbaj, amit egyenlőtlen eszközökkel vívnak, és ilyenkor én mindig bevadulok, meg akarom magamat védelmezni a tisztességtelenséggel szemben, sőt haragvó nősténysárkány leszek, aki nem tűri el a jogtalanságot, amit énvelem, védtelen királykisasszonnyal, azaz az egész emberiséggel szemben készül a világ elkövetni. Kissé harcias természetem van, erről nem tehetek. Egyébként közben már három helyről is visszaszóltak, hogy rendben – mert a szervezés folyamatosan ment, minden irányban, több embert riasztottam, akik érdeklődtek jobbra-balra –, megcsinálhatjuk a kiállítást, akár egyedül Jack képeiből, vagy a barátnőm fotóival együtt, boldogan rendelkezésünkre bocsátják a falikat, szóval egyszerre több vasat tartottam a tűzben, de én mégis ragaszkodtam a legelső rögeszmémhez. Hiszek az első gondolatban. Azonkívül mindig is rögeszme-mániás voltam: vagyis hiszek a rögeszméimben. Ha valaha is sikerült valami, az csak a rögeszméimen keresztül sikerült. Az a rögeszmém, hogy rögeszmék nélkül nem megy semmi. Már csak ezért sem engedhettem egy ostoba kishivatalnok bárdolatlan és alantas támadásának, amivel tönkre akarta tenni a születésnapomat.

Mialatt a máshonnan befutott ajánlatokat mérlegeltem, és bátorítottam csa-

pataimat, írtam a fickónak egy újabb levelet, amiben nem kíméltem, lerántottam róla a leplet, megmondtam neki, hogy legutolsó akciójával nem csupán engem bántott meg, hanem rajtam kívül Jacket is, hogy teljesen fölöslegesen megalázott két embert, belerángatott minket egy szélmalomharcba a példátlanul kétértelmű fogalmazásával, azzal, ahogyan sokáig lebegtette a döntést (na jó, látszólag már az elején nemet mondott, de higgyék el, nem volt az olyan határozott nem, ismerem én a nemek közötti különbséget, hány nemet láttam már, amiből igen lett). És most, hogy az aljasságát tetézte, tönkre akarja tenni az egyik legjobb barát-nőmmel való kapcsolatomat is, és nem áttall szemérmetlenül hazudni, nevezetesen, hogy a barátnőm kijelentette volna, hogy nem hajlandó Jackkel együtt kiállítani, nemhogy az ő kávéházában, de sehol másutt sem, hát nagyon téved, a kiállítás meglesz, a barátnőm pedig, akinek inkább hiszek, mint neki, kijelentette, hogy soha semmi ilyet nem mondott, úgyhogy legyen szíves mindkettőnkől bocsánatot kérni, és ennek a legjobb módja, ha engedélyt ad erre a két hétig tartó kiállításra, tizennégy napról van szó mindössze!, és ha jót akar, akkor ne tévedjen egy esztétikai tárgy objektív megítélésének ingovány talajára, mert erről halvány gőze sem lehet, arról a morális mocsárról most nem is beszélek, hogy mennyire képes kiforgatni egy ember szavait, csak hogy megghiúsítson egy ilyen jószándékú kezdeményezést.

Őszintén reméltem, hogy magába száll – meglehet, naiv vagyok –, és beletörődik abba, hogy mégis kirakjuk nála Jack képeit, de azért minden eshetőségre felkészülve másnap délelőtt megbeszéltem egy másik, még talán az elsőnél is ideálisabb helyszínt, ahová már azokat a táncosokat is odaszerveztem, akikre a megnyitón számítottam (ingyen, az én két szép szememért). Miközben Jack képeit kivetítettük volna egy hatalmas mozivászorra, ők sajátos „black and white” koreográfiát mutattak volna be – volna, volna, mert erre, amint az új helyszín nevét meghallotta, a barátnőm makacsolta meg magát, és kijelentette, hogy oda ő többé be nem teszi a lábát. Itt álltam tehát, megint a kezdő kockán. Valami teljesen jelentéktelen sérelme volt, és hiába magyaráztam neki (telefonon, a tanyáról, órákon át, naponta kétszer), hogy a táncosok már be vannak szervezve, és hogy állófogadás lesz a megnyitó előtt, és hogy ne felejtse el, ez az én születésnapom, ő kijelentette, hogy oda nem, bárhol máshol szívesen, bár Jack fotói, mondta, só a sebembe, elviselnék azt is, ha nem állítanak ki őket sehol, de a kedvemért hajlandó erre is, kivéve itt, ezen az egy vacak, koszos helyen. Egész Európa a lábánál hever, ő pedig a hülye sebeit nyalogatja. Tiszta Balkán. Őszintén meg kell mondanom, érthetetlenek az emberek manapság, hogy így haragot tartanak, és mindenféle apróság miatt egy életre meg tudnak sértődni. Mióta hazajöttem Vancouverből, azt látom, hogy itt az emberek mintha csak arra várnának, hogy megbántás, megsérsék, megalázzák őket: nem tudom, mi ütött beléjük, hogy folyton olyan helyzetekbe hergelik magukat, amelyekből nem jöhetnek ki győztesen, de a vereségüket sem hajlandók elismerni – ez egy zsákutca, szellemi és morális zsákutca, amit egy távolból jött ember a maga tisztánlátásával azonnal észrevesz, de aki itt él benne a dolgokban, azzal nehéz megértetni, hogy mennyire fölösleges az ilyen energiapocsékolás.

Akárhogy erősködtem, nem tudtam meggyőzni, viszont most már beleszerettem a gondolatba, hogy közös legyen a kiállítás, tehát nézhettem újabb helyszín után – eközben a faluban a legfurcsább hírek kezdtek terjengeni rólam, és ha vé-

gigimentem az utcán, gyerekek hada jött utánam, úgy bámultak az arcomba, igaz, én sem köszöntem nekik, mintha valami úrlény volnék. A kutyák miatt nem mozdulhattam a faluból.

Idegtépő volt ez a várakozás.

Két nap múlva hatalmas győzelmet arattam, mert Mr. N. N. töredelmes bocsánatkéréssel válaszolt – azt hittem, rosszul látok –, elnézést kért tőlem is és a barátnőmtől is, talán félreértette a szavait, de hát nem látszott túl lelkesnek Jack képei láttán, és ezt ő nyilván a saját szája íze szerint értelmezte, de nem akart egyikünket sem megbántani, és nem gondolja, hogy egy ilyen kicsiség miatt, mint ez a kiállítás, nekünk most már örökre rossz viszonyban kellene lennünk. Én a győztes nagylelkűségével válaszoltam, és ismét felhívtam a figyelmét arra: van még lehetősége rá, hogy engedélyezze a kiállítást (megengedtem, hogy Jack képei talán nem esztétikai okokból, de emberességi szempontokat tekintetbe véve mindenképpen figyelemreméltóak, és arra a körülményre is föl hívtam a figyelmét, hogy a fekete nők, akik Jack képein szerepelnek, talán nem véletlenül tisztítják annyira, persze ezt igen finoman és tapintatosan jegyeztem meg), majd pedig gőzerővel folytattam a helyszíneresést – egyelőre lemondtam a táncosokat, hiszen mégsem szabhattam egy táncsoport igényeihez a leendő helyszínt. Kicsit csalódottak voltak, de megmondtam nekik, hogy ők kiállítás nélkül is táncolhatnak, nekem viszont fontosabb a kiállítás.

A harmadik helyszín végül is nagyjából megfelelt – az egyetlen bökkenő az volt, hogy az ottani személyzet nem vállalt felelősséget a képekért: ez egy amolyan késő estig nyitva tartó lokál, bohém közönséggel: rengeteg oszlop, parányi szeparék, és meg kell mondanom, hogy a képek sorsa nem is érdekelt volna, a drága kereteké viszont annál inkább. Egy fotókiállításon ugyanis nem maguk a képek, hanem a keretek számítanak értéknek. A képek egy virtuális térben már léteznek a kiállítástól függetlenül, a keretek viszont pénzbe kerülnek. Kaptam volna kölcsönbe harminc keretet, de ha csak egy is eltűnik, azért már fizetnem kell. Írtam egy levelet az ottani főnöknek, hogy számomra érthetetlen, miért nem tud felelősséget vállalni a keretekért. Esetleg a vendégek testi épségéért sem vállalnak felelősséget? A főnök roppant udvariasan válaszolt, mondván, hogy nem állíthat minden kép mellé őrt, épp elég baja van a maffiával, akik a védelmi pénzt szedik.

Ezt tréfának szánta, de tényleg megijedtem. Úgyhogy napirendre tértem a dolog fölött, és úgy döntöttem, hogy – mivel az idő egyre múlt, és egyre szűkösebbek lettek a lehetőségeim – biztonsági játékot játszom, ezért végül egy meghitt kis pinceklub mellett döntöttem, a képek felét ugyan ki kellett dobni, mármint nem lehetett kirakni, ide táncosokat sem hívhattam, hacsak nem az utcára, viszont a pincét könnyű volt vigyázni, kulcsra zárták, és nem osonhatott ki onnan senki, hóna alatt egy A3-as képkerettel. Nem túl frekventált hely, a külvárosban van, későn nyit, korán zár, ezzel tehát erősen leszűkül azoknak a száma, akik Jack képeit meg fogják nézni, de a megnyitóra elég sok embert oda tudok toborozni, és ezzel ez a része le lesz tudva. Végül is, ha belegondolok, ez egy álcazott születésnapi parti lesz, Jack képei pedig kibírják a további rostát: talán még jobban is fognak mutatni, kevesebb végül is több. Három-három képet teszünk ki a használható falfelületekre: a büfében van szendvics és tea, több nem kell. A klub vezetőjét jól ismertem, ki nem állhattam a kenetteljes modorát, a

végtelen toleranciáját (nem szeretem azokat, akiket nem lehet megsérteni), de most már biztosra akartam menni. Felhívtam telefonon, egyszerűen nem akarta abbahagyni a beszélgetést, én csak egy igent akartam tőle hallani, ezt a második mondatban megkaptam, ehhez ráadásként végig kellett hallgatnom a nyavalygását arról, hogy ők milyen szegények, és hogy nem tudom-e őket valamiképp megtámogatni. Én, pont én, aki még magamat sem tudom eltartani? Nem tudom, mit képzelnek ezek! Na, de most már nem tehetem meg Jackkel, hogy nem csinálom meg ezt a kiállítást, ráadásul a körülmények ilyen mostohák, és ráadásul én beszéltem rá: most már annyira beleélte magát. Még három nap falun, aztán gőzerővel belevetem magam a szervezésbe.

Ekkor különös dolog történt, kaptam egy e-mailt egy titkárnőtől, aki úgy mond véletlenül elolvasta egy előző, nem is neki írt leveletem, valamint két másik levelet is elolvasott, ami ugyanoda érkezett, amit a kávéház tulajdonosának írtam, a hajóskapitánynak, és azokban korántsem voltam olyan udvarias, hanem nyíltan leírtam, hogy kiről mit gondolok, és most felháborodott hangon utasította vissza a maga és főnöke nevében az ilyen, ahogy ő mondta, útszéli hangnemet. Hát én erre azonnal kioktattam a nőt, hogy legyen szíves, ha már egyszer mások levelét olvasgatja, ne legyen már annyira felháborodva, inkább nekem lenne jogom felháborodni ezen, én nem szoktam mások levelét olvasgatni, inkább fogná magát, és beszélne a főnökével, hogy engedélyezze a kiállítást (mert titokban még mindig nem mondtam le erről), és akkor túl leszünk ezen az egészen, és mint jó barátok válunk el egymástól.

A nő – nem tudom miért – erre a levelemre még jobban feldühödött, és valósággal fenyegetni kezdett (a főnöke állítólag betegszabadságot vett ki miattam – na jó, két embert ráküldtem, és naponta két e-mailt is kapott tőlem), hogy ha nem hagyom abba ezt az erőszakoskodást, annak számomra kellemetlen következményei lehetnek. Nos, ezen csak nevetni tudtam. Csak azt sajnáltam, hogy a hajóskapitánynak írt leveleimet is elolvasták, így akaratán kívül implikáltam őt is, akire pedig egy rossz szót nem mondhatok – igaz, karakánabbul is kiállhatott volna mellettem, de ezt nem mondtam meg neki, mert vele már nem akartam összeveszni. (Lehet, hogy neki sem tetszenek a képek, csak nem mondta?) Azért álljon meg a menet, nem fognak arra kényszeríteni ezek a patkányok, hogy az ő kedvükért mindenkivel összevevesszék!

Egy baj volt csak, teljesen elfeledkeztem róla, hogy mikor utoljára lent jártam abban a pincében, szörnyű asztmarohamot kaptam, ki kellett rohannom az előadás közepéről: a nedves falak, a szűkösség és a csapnivaló előadás miatt, tehát, ha nem veszek be erős nyugtatókat, még a megnyitót sem fogom tudni végigülni, nem hogy az utána következő születésnap partit (pedig ez lett volna a lényeg). Szép kis zsákutcába lavíroztam magam. Jó, esetleg megteszem azt, hogy nem megyek el a megnyitóra, majd kint várok valahol rájuk, nélkülem is menni fog, na de hogy néz az ki? Láttam magam, ahogyan fuldokolva mosolygok Jackre a pincében, kezemben pezsgőspohárral (utálok a pezsgőt), éreztem, ahogy a mosoly torz vigyorrá fagy az arcomon.

A titkárnő viszont, úgy látszik, tényleg nagyon fel volt háborodva, mert ahelyett, hogy egyszerűen válasz nélkül hagyta volna a leveletem, megkért, hogy többet ne írjak neki. De ezt olyan elfogadhatatlan és kioktató stílusban tette, hogy mégis kénytelen voltam válaszolni rá. Amikor ez az utolsó utáni levelem

visszajött azzal, hogy a címzett nem fogadja a leveletemet, mert letiltott a listájáról, fogtam magam, és csináltam három új postafiókot, és onnan küldtem el neki a válaszomat. Jeges hallgatás volt a válasz. Vannak ilyen barbár emberek, akik képtelenek a nyílt kommunikációra, nem viselik el, ha másoknak más véleménye van, hanem úgy tesznek, mintha a másik nem létezne. De engem nem lehet elhallgattatni.

Ami az asztmarohamot illeti, úgy döntöttem, hogy nem érdekel, hadd lássa Jack, mekkora áldozatot hozok érte. Ott fogok ülni, fuldokolva – és királynőien mosolyogva – alattvalóim körében, a falakon Jack három képe, és ez a lényeg. Gyógyszert azért nem akartam bevenni, mert az asztmaellenes gyógyszereim használhatatlanul kábává tesznek, ilyenkor még egy egyszerű kérdésre is képtelen vagyok értelmesen válaszolni: ha asztmarohamom van, akkor bezárákózzom a lakásba, lehúzó a rolót, és alszom, vagy legalábbis próbálok aludni. Sajnos már az asztmaroham gondolatától is asztmarohamom van, viszont ilyenkor be tudom venni a gyógyszeremet.

De szerencsére mégsem vett ilyen tragikus fordulatot az ügy. Minden jó, ha a vége jó, gondoltam: kiderült, hogy megoldható a drága keretek védelme abban a szeparés lokálban, de csak ha egy olyan helyiségben rakjuk ki a képeket, ahol ugyan nincs elég fény a képek tanulmányozására, magyarán alig lehet látni őket, lévén, hogy meglehetősen hangulatvilágítás uralkodik, de fő, hogy ki legyenek állítva.

Tehát vissza a B-tervhez, és úgy döntöttem, hogy most már ragaszkodni is fogok ehhez a döntéshez: ismét felvettem a táncosokkal a kapcsolatot. Az volt a hatalmas ötlet, hogy a képeket az utca túloldalán levő üres telken a tűzfalra vetítjük, ők előtte bemutatnak egy külön erre az alkalomra készült koreográfiát, és aztán a társaság levonul a kiállítóhelyiségbe, ahol nagy ivászat kezdődik (a képeket ott úgysem lehet majd látni rendesen). Én nem szeretek inni, az alkoholistákat ki nem állhatom, de a vendéglős ragaszkodott hozzá, hogy bizonyos mennyiségű sör és bor elfogyjon: nos, én semmi jónak nem vagyok az elrontója, csak már legyen meg az az átkozott kiállítás! Ha Jack tudná, hogy mennyit nyeltem, tapostam és szenvedtem érte!

Végül is kezdtek a dolgok jól alakulni. Lesz egy szép születésnapom, Jack eljön, átrepüli az óceánt, és talán mostantól komolyan veszi magát, és elhiszi, hogy nem egy senki, hogy ő is valaki.

Am ekkor közelebbi pillantást vettem Jack képeire, immár elfogulatlanul, és megpróbáltam elképzelni, mit szólna ezekhez a képekhez néhány olyan ember, akinek az ízlése és értékítélete tényleg számít a szememben. Kissé megrémültem, ezt be kell vallanom. Nem mintha enyhült volna bennem a harag, amit az első ötletem meghiúsítója iránt éreztem, aki minden befolyását latba vetette, hogy ez a kiállítás ne jöhessen létre, de azért parányi kételyek kezdtek bennem is ébredezni.

Zseniális ötletem támadt.

Mi lenne, ha ezeket a képeket olyan kiállítási objektumnak tekintenénk, aminek az elkészült fotó csak része. Például elképzeltem azt, hogy az egyik kép üvege át lenne löve. A másikat berepesztenénk, finoman, mintha pókháló ülne rajta. A harmadik homályos lenne, és csak egy-egy kidörgölt részén lehet rálátni a

képre, ami így sokkal érdekesebb volna. Minden képre volt egy ötletem. Egy fantasztikus kiállítás képe bontakozott ki előttem – a félhomályban és hangulatvilágításban amúgy se lehetne megkülönböztetni a képeket egymástól, a tűzfalra történő vetítés esetében viszont mindenki, legalábbis aki a megnyitóra eljön, láthatja majd a képeket a maguk természetes mivoltában: fényjelek, egy romos tűzfalon.

Nagy kérdés volt, hogy Jack mit szól majd mindehhez.

Amint visszaérkeztem a városba, azonnal szervezkedni kezdtem. Jack nem biztos, hogy örülni fog ennek, tehát okos, kedves embereket kell összehívni, afféle művészeti tanácsot – nem akartam ezt Jackkel előre közölni, nehogy megijesszem, nyilván félreértené, és azt hinné (ami persze igaz), hogy a képei nem elég jók. És ezzel az egész kiállítás, úgy, ahogy van, értelmét veszítené. Grandiózus koncepció bontakozott ki a szemem előtt. Ezt folytatni kell, mese nincs! Jack képei kísérleti laboratóriummal változnak: csak sikerüljön elfogadtatni vele a zseniális koncepciót.

Már minden készen állt, már csak két hét volt hátra a kiállítás megnyitójáig, amikor, mint derült égből villámcsapás, Jack táviratot küldött, amiben azt írta, hogy 6000 dolláros adósságba verte magát a legutóbbi nője miatt, aki állítólag valami álküretet csinált, hogy kicsalhassa belőle a pénzt, és most drága lenne neki az út, majd inkább elküldi nekem a 20x20 centis lenagyított képeket, és én rakjam ki őket!

Erre megírtam neki, hogy bocs, a kiállítást a te kifejezett kérésedre szerveztem (mondjuk, ez így nem volt teljesen igaz, de ő miért hitegetett mostanáig?), és csak arra az esetre szólt, ha jössz... A táncosokat sem mondhatom le másodszor is. Sebaj, a tűzfalra majd a barátnőm képeit fogjuk vetíteni a táncosok háta mögé! Tűzijáték is lesz. Végülis a születésnapom. Ha megkérdezik, mi van Jack képeivel, megmondom nekik, hogy látogassák meg Jack website-ját. És kész! Jack dagadék fekete macái legfeljebb nem mutogatják magukat errefelé. Voltaképpen utálok Jack képeit, erre most jöttem rá.

Minden jó, ha a vége jó!

Viszont ha legközelebb Jack előáll, hogy mégis jönne kiállítani, csak annyit mondok neki, nehogy megbántsam, hogy túl sok kört futottam le egyszer már ebben az ügyben, és kifáradtam! Nem hiszem, hogy lenne energiám előlről kezdeni!

Azért ma este még küldök egy e-mailt a titkárnőnek, és jól megmondom neki a véleményemet. Ha a főnöke az elején nem gördít akadályokat az ügy elé, nyilván minden másként alakul. Ezek a fontoskodók, akik nem tudják értékelni egy névtelen művész érzékenységét, akik pusztán sznobizmusból megakadályoznak valamit, amire egy hét múlva már nem emlékezne senki, ezek a ráérő és mások idejét rabló hivatalnokok, akik túllihegnek mindent, akik felforgatják mások életét, akik problémát látnak ott is, ahol nincs, akik szándékosan felhergelik az embert, akik belekötnek még abba is, ahogyan az ember levegőt vesz. Csak ők ne volnának! Nélkülük egyszerűbb lenne az élet.

Sajnos a táncosok az utolsó pillanatban lemondták a szereplést, emiatt a vetítés is elmaradt, csak annyi történt, hogy néhányan berúgtak az én pénzemem (utálok a részeg embereket), de legalább egyszer az életben jól éreztem magam.

És ez is valami.

Házasság

*A házasságban mindig az erőtereket
figyeld, a nagyobb íveket.
A gond óriás, sziürke hajója persze
irányíthatatlan, de azért jó szem-
mel tartani. A hétköznapi megannyi
süüljedő atlantiszát viszont hagyd:
kedvükre süüljedjenek.
Következetességed jegyében megter-
vezheted mindennapos esti sétáidat,
de rossz ötleteid maradékát bátran
dobd ki az ablakon. Ne bámulj hosz-
szan utánuk, mert beleszédülsz. Előt-
te hajts fel két féldecit, utána.
foglalj el egy semlegesebb zónát.
Így. Most már nyugodtan gyújts rá.
Társulj, simulj és simíts.
Este lefekvéskor két külön világ
emlékezete keveredik majd – a nap-
pali kényszerképzetek; két nehéz lé-
legzet zsalui nyílnak és csukódnak
újra össze – nemben a nem.
Hajnalfélé, a sötétben két hajszał-
pontos inga leng. Nincs az az órake-
tyegés, ami megzavarhatná bejáratott
ütésüket.*

Felsír, és készülődik a harmadik.

Egy különc feljegyzéseiből

„Ha választhatok, hatvanéves koromban halok meg. Egy decemberi napon, mely számomra a napok sorában az egyetlenegy. Mielőtt újrakezdéném: a névadás és a lehetetlen között félúton.

Óralánc, krumpliszsákok, körmenet, ragály – ezekből soha többé semmi.

Csak a túlcsondult ég földtani mélyrétegei, ahol a vízpumpa, jól tudom, te leszel, Uram.”

A C S A I R O L A N D

A preparátor

*Az elejtett madarait
Preparálni fogja,
Hogy megőrizze, amit*

*El sem veszít, hogyha
Nem lövi le őket a télen:
Egy vércse bőre-tolla*

*Ázik a mosószeres lében.
Hajszárítóval fújja
Szárakra, kitömi és nem*

*Gondol közben semmire:
Csak a gégefő és a kloáka
Köztü résre, amit vágott a szíke.*

*Mint aki az életét preparálja –
Végül csak a berendezett dioráma
És drótmerevítések protézise.*

London, első nap

A hisztis nő már a tranzitváróban nagy feltűnést keltett. Széles mozdulataival, fel-felrikkantásaival vonta magára a várakozó utasok, reptéri dolgozók figyelmét. Skótkockás kosztümöt viselt. Egyik boltból a másikba rohant, az összesben megfordult, két boltlátogatás között fásultan ücsörgő férjének mutogatta a frissen szerzett vámmentes holmit, irgalmatlanul hosszú körömben végződő ujjával a levegőbe rajzolta a soron következő cikk formáját. Az egyik üzletben, a mázlista, egy a ruhájáéval tökéletesen megegyező mintázatú kalapot talált. A fejére húzta, igazgatta, kapirgálta. A repülőgépen is összevissza hadonászott vele, miközben a férjét utasítgatta, milyen sorrendben pakolja be a csomagokat az ülések fölötti tárológységbe; a férjnek, a néma végrehajtónak egy mosolyra is futotta – lám, így is lehet élni. Hirtelen ott termett az egyik légiutas-kísérő hölgy, miben segíthet, kérdezte. A skótruhás közben már leült a helyére, onnan pislantott hátra, leste, hogyan alakul a csomagelrendezés – a stewardess szolgálatkész volt és alázatos és – gyaníthatóan – pályakezdő. A hárpia ásványvizet rendelt, még a földön állt a gép, az emberek tanácstalanul nyújtogatták a nyakukat, keresték a helyüket, amely a szűk folyosónak a férj által eltorlaszolt pontján túl esett. A stewardess meghozta az ásványvizet; a skótruhás nőből zavaró hamissággal bújt elő a szó: „Köszönöm.”

Az ablak mellett ültem.

Egy beazonosíthatatlan keleti ország női ifúsági vízilabda-válogatott játékosai szégyenkezve csitították harsány edzőjüket, aki vagy az öntudatlanságig részeg volt, vagy bolond, de az sem kizárt, hogy mindkettő.

Még mindig nem indultunk. A sűrű légi forgalom miatt egyelőre várunk kell a felszállással, kérte türelmünket a mikrofonba bűgő kapitány. Vajon volt-e ember a gépen, aki ezt el is hitte neki? Aki ne vette volna észre, hogy egyetlen gép sincs az égen, hogy egyetlen gép sem gurul a földön felszállásra készen, hogy az elmúlt húsz-huszonöt percben egyetlen gép sem érkezett, hogy a narancssárga egyenruhás poggyászdobálók ahelyett, hogy buzgón tevékenykednének, unottan lézengenek, egymással bokszolnak. (Talán nem indul be a motor? Elfordították a kulcsot, semmi – éjszakára égve felejtették a lámpát, lemerült az aksi.)

Jelentős késéssel ugyan, de végül felszálltunk. Nagyszerűen teljesített a gép. Mintha nem is az imént rakták volna össze alattunk. Azért nem ártott volna odafigyelnünk, amikor a stewardessek, még a földön, hangalámondásos pantomimjátékkal a vészkijáratok hollétét tárták fel egy-két kíváncsi utas előtt; menekülő-útvonalak, oxigénmaszkok rendeltetésszerű használata. Ha zuhanunk, és az én maszkom valamilyen okból kifolyólag nem kerül elélem, magától értetődő természetességgel tépem le a skótruhás arcáról az övét. Aztán a vákuummal kiszíva-

tom a kabinból, és büszkén a férjére mosolygok, aki rezignáltan tekint rám, majd kisvártatva legyint egyet. Láttam a tévében, van ilyen, szippantja az utasokat valami nyomáskülönbségből származó erő a rés felé. Majd akkor kéne egy rés.

Elértük az utazómagasságot, reggelit hoztak. Egy barátságatlan fazonra nyírt bajszú férfit osztottak a mi szektorunkra, ő a mi stewardunk. Pofákat vágott, mozgatta a bajszát, amikor közöltem: a kávém mellé két deci paradicsomlét kérek. A Túró Rudi atomjaira hullott, amint kiszabadítottam a csomagolás fogságából.

Boldizsár nem tud elém jönni a repülőtérré, tehát magamra maradok, segítség nélkül kell majd kiigazodnom a kusza szabásmintán, a londoni metróterképen, és miért? Mert elfogyott a jegy arra a járatra, amellyel Boldizsár utazott. Csak három nappal később tudtam csatlakozni hozzá. Boldizsár szerint Londonban minden egyértelmű, nem lehet eltévedni. Ugyanúgy vannak átszállóhelyek, mint Budapesten, még hozzá jó sok, egy csomó Deák tér. Egy ötfontos napijeggyel bármelyik járművön utazhatok. Emeletes buszon is. Tegnapelőtt úgy volt, hogy kijön értem Boldizsár, de tegnapelőtt úgy lett, hogy mégsem. Három órával azután, hogy Londonban leszállt vele a Boeing 737-es, váratlanul összejött egy Birminghamben dolgozó magyar lánnyal, akinél a tegnapi, a mai és a holnapi napot tölti, Birminghamben. Holnapután tér csak vissza a londoni házába, melyet egy Angliában élő családi barát bocsátott a rendelkezésére – egy magyar fickó, '82-ben disszidált, tizennyolc évesen – arra a tíz napra, míg ő, a családi barát, használt, alighanem balkormányos Cadillacek között válogat Belgiumban. Boldizsár a szomszédnál hagyta a kulcsot, a szomszédnál, aki állítólag a világ nyolcadik legnagyobb szarvasbogár-gyűjteményével rendelkezik, egy jó vitrinnel lemaradva a hetedikétől. A bogárgyűjtő tud az érkezésemről, és átadja majd nekem a kulcsot, ne aggódjak, nyugtatott Boldizsár utolsó telefonbeszélgetésünk alkalmával – nem aggódom, nyugtattam Boldizsárt. Érezzem magam otthon, használhatok mindent, a földszinti tévé kivételével, azt túl komplikált működtetni, inkább ne piszkáljam, könnyen el lehet szúrni rajta a beállításokat, nem örülne a Cadillacel hazaérkező barát, ha a százkilenc befogható csatornát nem a megszokott sorrendben léptethetné egymás után.

Nagyanyám, akivel akkor kettesben éltem egy ötvenöt négyzetméteres, Parlament környéki lakásban, úgy tudta, Egerbe utazom egy volt osztálytársamhoz. A lelkemre kötötte, hogyha megérkezem, rögtön telefonáljak. Nyomatékosította: igazán örülhetnék, amiért így aggódik miattam, hiszen aggodalma azt jelzi, hogy én nagyon-nagyon fontos vagyok a számára. Nem szóltam közbe, mert ha közbeszólok, akkor egy végeláthatatlan és rémesen bárgyú beszélgetés vette volna kezdetét, ami helyett hasznosabban is tölthetnénk az időt: ő felrakhatna egy mosást, én meg lemehetnék a Tulipánba egy sörre.

9500 méteres magasságból néztem a térképet. Jó lenne, ha a nagyobb városok neveit kiírnák a települések fölé. Ahhoz, hogy egy városnév olvasható legyen, egyetlen betű nagysága körülbelül négy darab, hosszában egymás mögé épített focipálya nagyságával kellene, hogy megegyezzen, ami, ha a holland s'-Hertogenbosch városára gondolunk, megértem, okozhat némi fennakadást: le kéne rombolni egy-két környező települést. Meg aztán ott van a Ruhr-vidék, hosszú nevű városok egymás hegyén-hátán: Düsseldorf, Dortmund satöbbi, egyik fölött se hagytak ki helyet a névnek.

Két nagyot szökcentünk, mintha fél méter mély kátyúba hajtottunk volna gépkocsival. Kicsatoltam a biztonsági övem, fölálltam, hátrapillantottam, hátha elkapok valami pánikra utaló kifejezést a skótruhás nő arcán, hátha fölsikolt, „Zuhanunk, fiam!”, megrázza a férje fejét, erősen, mint a morzsával teleszórt abroszt a balkonon – nem, sajnos ez az öröm nem adatott meg nekem; a nő a férje vállán aludt, ölében a skótmintás kalappal. Azt is elképzeltem, amint hangosan kiabálja a végrendeletét, persze még mindig rázza a férj fejét, „Írjad, fiam, gyorsan, írjad, aztán keresd meg azt a rohadt fekete dobozt vagy mit, és rakd bele!”; a férj remegő hangon válaszolna: „Kicsikém, így nem tudok írni, ha rázod a fejem!” De gyönyörű lett volna! A nő jócskán felvarrt, kizárólag magas magánhangzók képzésére kialakított arcán mulatságosan mutathat a félelem; barna tintával szabályosan rajzolt szemöldöke összevissza szaladgálna a homlokán.

Néhány területet kivéve egész Európát összefüggő báránnyelűzet fedte. Bolyhos fehér szőnyeg, mint amilyen a maszek zöldségesek hálószobáiban díszelgett a nyolcvanas években, az ember bokáig belesüllyedt; a nappalijukba már nem kerülhetett, annak padlózatát már a korábbi évek során egy kiterített medvének ítélték.

Leszálláshoz készülődtünk. Az ablakhoz hajoltam, lepillantottam. Akár egy terepasztal. Jövő-menő autók, vasút. A bakter felismerhetetlenül kicsi.

Leszálltunk. Egyesek tapsolni kezdtek. Aztán mások is. Csakhamar vastaps-sá nőtte ki magát a repülőgépet sikeresen földre helyező pilóta köszöntése. Ha kitorpte volna az egyik kereket, nyilván nem kap tapsot, de így, hogy életben maradtunk, sérülésmentesen léphettünk angol földre, kijárt a gratuláció.

Rendületlenül mosolyogtam egy angol úrra, aki mindenképpen maga elé óhajtott engedni a repülőgép szűk folyosóján, én meg őt tessékelttem, versenyeztünk egymással az udvariasságban, le akartam győzni, legyőztem. A skótruhás, ha jól értettem, azt sérelmezte, hogy az ura Pesten nem figyelmeztette, hogy Londonban esik. Én nem vagyok angol, mégis tudtam, hogy Londonban esik. Mi mást csinálna Londonban? Ha meg nem esik, akkor mindjárt fog, csak várni kell egy kicsit. Londoni napjaimra aligha jut egy-kettő az évi ezeröttszáz órás napsütésből.

Óriási volt a tülekedés: ki jut ki előbb a gépből. Mintha egy lángoló épületből menekültünk volna. Holott csupán annyi volt a tét: ki éri el előbb a következő állomást, az útlevelkezelő pult előtt kígyózó sort, ahol szörnyen hosszú várakozásra volt kilátás. A nagy kapkodásban egy ötvenes, elegánsan öltözött magyar házaspár férfi tagja, aki elhatározta, hogy ha csak zsebkendőnyi terület áll a rendelkezésére, akkor is fölveszi a kabátját, egymásután kétszer vágta arcba a feleségét.

A *János vitéz*ből ismerős török basa kézbe vette az útlevelem. Élet-halál ura. Beenged-e az országba, vagy hazatoloncol egy ketrecbe zárva, mint egy rejtélyes módon Európába keveredett dingót, vissza, Ausztráliába? Milyen kedvében van. Jól aludt-e az éjjel. Ízlett-e neki a vacsora, a házi kebab. Undorral tálalta-e az asszony vagy kedvesen. Minden második oldal után fölnezzet az irataimból, meggyőződött róla, ott állok-e még előtte, nem szöktem-e be közben Angliába. Boldizsár figyelmeztetett, résen kell lenni, mindenekelőtt készségesen kell válaszolni azokra a kérdésekre, amelyekre normális esetben egyetlen válasz létezik:

„Semmi közöd hozzá!” Szívesen lettem volna készséges, de mi a kérdés? Mert kérdés volt, azt felfogtam, ugyanígy hangsúlyozott Magdi néni, néhai angoltanárnőm, amikor afelől érdeklődött, mit szeretek jobban: a palacsintát vagy a szendvicset? Vagy: szeretek-e fogorvoshoz járni, „egész mondatos választ kérek”. A török basa, ha leírta volna, talán megértem, mire kíváncsi, a szóbeliségnek ezúttal az égvilágon semmi értelme nem volt. Miután első kérdését megalázó lassúsággal, szótagolva elismételte, felsejlett: angliai tartózkodásom időtartamára kíváncsi. Négy nap, mondtam, a barátom barátja – pontos birtokos jelölések, készültem, Magdi néni –, a barátom barátja hívott meg, tettem hozzá, és a Budapest–London–Budapest szóhármás utolsó tagját böködtem a repülőjegyemen, ide megyek vissza, faszikám, Budapest, ki van fizetve, minek maradnék én itt!

Beengedtek Angliába. Jól aludt az éjjel. Ízlett neki a vacsora, a házi kebab, kedvesen, szeretettel tálalta elé az asszony.

A metrón mindenki tüsszögött, köhögött. Ide még nem látogatott el a nyár. Fialtal lányok csupasz, meglilult lábakra húzott papucsban, mély dekoltázzsal didegtek a tíz fokban. De a meleg pulóverekbe, kabátokba öltözött urak, hölgyek is ugyanúgy krákoktak, fújták az orrukat. Beteg az ország. *Az angol beteg* filmcím jutott az eszembe, ami talán nem is jelzős szerkezet, hanem alany, állítmány. *Az angol beteg. The English is a patient.* Vagy: *The English are patients.* Az utasok szemrebbenés nélkül olvasgattak bele egymás újságjába. Ha valakit rajtakapnék, hogy az én újságomba szimatol, azonnal összecsapnám a lapot, dühösen belebámulnék a zugolvasó szemébe, majd ismét kinyitnám, résnyire, az se baj, ha így nem kivehetők a betűk, de egy kicsit nyitva kell, hogy legyen, az fontos.

Kétszeri átszállás után a célállomáshoz vezető metróvonalon haladtam, akár vonatnak is lehetne nevezni, talán annak is nevezik. *A Please keep feet off seats!* feliratot egy közlekedési tábla piros tiltó körébe helyezett piktogrammal támogatják meg, hogy mindenki értse; a képet csak előrehajolva láthattam, amúgy eltakarta az az egymás mellett ülő harmincas férfi és nő, aki a szemközti ülésen pihentette a lábát, cipőstül. Tetőtől talpig feketébe öltözött pár. Némán szorongatták, morzsolták egymás kezét, és nyílegyenesen a velük szemközt függő hirdetésbe fúrták tekintetüket. A seszínű hajú nő bután nyitva felejtett szájából két tekintélyes metszőfog köszönt ki. Most jöttek a croydoni klinikáról, ahová együtt voltak bejelentve agyleszívásra, egyet fizet, kettőt kap. A férfi sínkarbantartó, a nő levest mer egy leányiskola menzáján. Van egy gyerekük, Andrew, hatéves, nem volt betervezve, rengeteg édességet eszik, nincs ép foga, szeret focizni és verekedni, sípcsontra rúg, fejre, illetve nyakra üt, ingyen utazik a londoni tömegközlekedési eszközökön, mert az apja sínkarbantartó, és az esetleg megszületendő kishúgát majd abba az iskolába íratják, amelyikben az anya levest mer, és naná, hogy akkor kap repetát a levesből, amikor csak akar. Amíg apa és anya este söröznek a kocsmában, addig Andrew átbiciklizik a haverjához verekedni. A nő gyorsabban inná a sört, mint a férje, de nem issza gyorsabban, mert tisztelettudó, így gyorsabban a férfi, gondolja, ne essen csorba a tekintélyén. Úgyhogy a nő többet beszél; elárulja, milyen levest mert ma a menzán, milyen volt a sűrűsége, mennyire kellett rányomni a merőkanalat, hogy rendesen alábukjon.

Valahogy így képzeltem.

Leszálltam.

Tökéletesen egyforma angol külvárosi házak, téglából kirakott, vakolatlan épületek. Ikerházak, ötös, tízes ikrek. Mindegyik mögött egy-egy udvar húzódott, négy darab kétéves gyerek két kapura focizhat bennük, nem túl kényelmesen.

A lakást könnyen megtaláltam, Boldizsár leírása meglepő módon használhatónak bizonyult. Legalább ennyire megdöbbenő volt az a rend és tisztaság, ami Boldizsár kölcsönlakásában fogadott. Mintha rossz címre jöttem volna, mintha Boldizsár soha életében nem járt volna itt. Pedig járt: az egyszemélyes előszobában egy papírlap feküdt, tetején nagy betűkkel megszólítás, kedves én, magyarul, aláírás, Boldizsár. A kettő közti szövegben az állt, hogy bizony elképzelhető, hogy holnapután sem jön még haza, viszont, és erről korábban elfelejtett értesíteni, bocsássak meg, egy nagyon kedves magyar házaspár felbukkanása várható, nekik is odaigérte a lakást az autókereskedő, de hát a ház nagy, magyarul az ötödik-hatodik-hetedik-nyolcadik sorban Boldizsár, meg amúgy is csak aludni járnék haza, járnánk, pontosított egy sorral lejjebb, hiszen nemsokára ő is itt lesz velem, csak hát az történt, és ezt nem sejtette előre, hogy nagyon összebarátkoztak a Birminghamben élő magyar lánnyal, igazán tudhatnám, milyen ritka eset ez önála, és most ez a ritka eset van, képzeljem el; majd jelentkezik telefonon, olvastam, és abban a pillanatban, hatásvadász dramaturgia, megcsörrent a telefon. Mintha egy kémfilmben szerepeltem volna. Boldizsár, amint éppen orgazmus utáni cigarettáját szívja a birminghami franciaágyon, egy képernyőn nézi az itteni képeket, melyeket az ügyesen elrejtett szálóptikás kamerák rögzítenek. Nagyjából most tarthatok a levél végén, a „Majd hívlak” sornál, tippeli, és hív. Fölvettem a telefont. Nem Boldizsár volt az, hanem egy agresszív ügynök, rám akart tukmálni valamit, egy kétszemélyes nyaralást, tippeltem, nem szégyeltem bevallani, hogy egy megveszekedett hangot sem érttem a hadarásból. Aztán amikor szünetet tartott, a magam módján elgagyogtam: fölösleges folytatnunk ezt a telefonbeszélgetést, mert én nem értem, amit mond, ha lassabban beszélne, akkor sem érteném, úgyhogy ne is beszéljen lassabban, inkább tegye le. Ennyire precíz persze nem voltam, és én tettem le előbb.

Megkerestem a tévé távkapcsolóját – mi mást tehet egy unatkozásra hajlamos ember egy vadidegen fickó nappalijában? A legfelső fiókban volt, a tévé alatt. Hirtelen, amint bekapcsoltam volna a tévét, villámként csapott agyamba Boldizsár hangsúlyos tiltása: bármit, csak a földszinti tévét ne. Van, aki tehetetlenségében a körmét rágja. Van, aki rágyújt. Ha már egyszer így alakult, hogy két kézzel szereltek fel bennünket, nyilvánvaló, legalább az egyiket le kell foglalni valamivel; kapirgálni a fotel karfáját, vakaródnizni, megigazítani az ülőgarnitúra párnáit, átrendezni a katonás rendbe állított sok-sok hűtőszekrénymágnest. Az én esetemben az unaloműzés egyik legbeváltabb módja a szemöldöktépes. Középen, a két szem között esem neki a szemöldökömnek, az agyalapi mirigy magasságában, körülbelül ott, ahol (odabenn) a látóidegek keresztezik egymást. E terület, ha unalmas perceimben nem tépkedném rendszeresen, szőrrel volna borítva, híd a két szemöldök között, szőrhíd, egyszer lenőveszttem, gondoltam, kíváncsiságból, lássam, egyenes-e az a híd vagy íve van, ám mindig adódott annyi unalmas perc az életemben, hogy ez megmaradjon tervnek. Mutató- és hüvelyk-

ujjam körmével rongáltam a hidat, gyökerestül téptem, ragyogóan ment, alig nyúltam mellé.

A nappali angol barokkot idéző, bordó kordhuzattal bevont kanapéján fekve tépkedtem a szemöldököm, aztán abba hagytam, és elaludtam. Otthon, Budapesten sosem sikerült, itt azonban végre megjegyeztem az álmomat: Londonból utaztam haza, és ahogy Ferihegyen az útlevelvizsgálathoz sétáltam, azt tapasztaltam, hogy az összes vámtisztet, reptéri dolgozót ismerem. Köszöntek nekem, én is nekik, megkérdezték, hogy vagyok, mi újság a postahivatalban – álmomban postahivatalnok voltam Újpesten –, minden rendben, feleltem, és a láthatáron máris további ismerősök közeledtek felém. Mindenki ismert engem, én is ismertem mindenkit, név szerint. Az apjukat is. Az anyjukat is. A gyermekeiket. A repülőteret elhagyva rádöbentem: egész Budapestet ismerem. A taxis megkérdezte, hallottam-e valamit Laci felől azóta, hogy egy másik taxis vállalatához szerződött. Hirtenlen nem ugrott be, melyik Lacira gondol, ami nem csoda, körülbelül negyvenezer Lacit ismertem, csak taxis Laciból háromszázat. Hiába utaztam a hátsó ülésbe süppedve, lesütött szemmel, a mellettünk elhaladó autókból rendre dudaszóval köszöntenek – az ismerőseim: mindenki. A taxis ügyet sem vetett a dologra, neki mindez oly természetes volt, egyszer ugyan nevetve felhorkant, amikor piros lámpát kapva az egyik járókelő, egy hatvanas úr, feltépte az ajtót, és átnyújtott nekem egy üveg szilvalekvárt, de jó, hogy összefutottunk, mondta, mert épp a nagynémhez indult, hogy átvigye neki az üveg házi szilvalekvárt, amelyet hónapok óta ígért, és tulajdonképpen így egyszerűbb eljuttatnia, vallotta be, mert ebben az esetben, hogy nem személyesen adja át, megússza azt a kínos két percet, amely a jelentős késéssel átadott dolgokhoz automatikusan társul.

Fölkeltem. Eszem ágában sem volt elemezni az álmomat. A Pusztai anyja pedig azt mondta, hasznos dolog, bárki képes rá; annyi, hogy egy kicsit „le kell ásni” – szó szerinti idézet –, vissza kell menni a múltba, volt-e ott valami megoldásra váró feladat, amit az álmodó elhalasztott. Iménti álmomat ennek tükrében elemezni, már megbocsásson, Pusztainé kérem, nem, nekem nem megy – lusta vagyok „leásni”.

Az emeleten két hálószobára letem. Az egyikben találtam egy tévét. Az első felkinálkozó csatornán snooker-csata folyt. Ronnie O'Sullivan és Mark Williams mérkőzött az angol bajnokság döntőjébe jutásáért. A nyúzott kanapé sarkába fészkeltem magam. Az álmos képű O'Sullivan olyan flegmán játszott, mintha nem több tízezer angol font lenne a meccs tétje, hanem, mondjuk, egy féléves CueSport előfizetés. Lenyűgözött e sport eleganciája. A biliárd minden válfajának minimum a királynője a snooker, ha egyáltalán vehetjük a bátorságot ahhoz, hogy egy kategóriában említjük a köznyelvben használatos, degradáló „biliárd” gyűjtőnév alá sorolt sportokkal. Ha zöld posztón dákóval golyót löknek, akkor az biliárd – véli a rosszul informált sokaság. Kezdjük mindjárt a legszembetűnőbb alapoknál, a snookerhez fel kell öltözni. O'Sullivan vasalt sötétkék ingén bordó, gombos bársonymellény virított, Williams csokornyakkendőt viselt és tincsenként rögzítette a haját. A snooker összehasonlíthatatlanul nehezebb az összes lyuk-golyó-dákós sportoknál. Nemcsak be kell tudni lökni a golyót az átmérőjénél csupán egy-két centivel szélesebb lyukak egyikébe, hanem az irányító fehér golyóval rá kell állni a következőre, elő kell készíteni a terepet...

O'Sullivan, akinek nemtörődömségével az első pillanattól azonosulni tudtam, óriási hátrányból kiegyenlített, majd fapofával a kamerába bámult, megvonta a vállát, ivott egy korty vizet és legyőzte Williamst. Micsoda sportember – állapítottam meg magamban, majd rögtön ezután fülelni kezdtem: furcsa zörejek szűrődtek fel a földszintről. Elnémítottam a készüléket.

Matattak a zárban.

Nyikorgott a padló, amint az emeleten lopakodtam. Célállomásom nem volt. Öncélú lopakodás, föl-alá. Gyerekkoromban, amikor hazamentem az üres lakásba, a nyakamban lógó kulccsal kinyitottam az ajtót, beléptem, és még mielőtt becsuktam volna magam mögött, a következőt mondtam: „Betörő bácsi, úgyis tudom, hogy itt tetszik lenni, és én máris hívom a rendőrséget, tudom a számát, 07, már tárcsázok is...” – szavaimat visszhangozta a lépcsőház. Most nem fogok megszólalni, gondoltam, mert még mindig nem tudok angolul. Bent van az illető a lakásban. Vagy: bent vannak. Lehetőségek: a nagyon kedves magyar házaspár, akinek érkezéséről Boldizsár megfélemedezett (50%), Boldizsár (25%), fegyvertelen rablók (15%), fegyveres rablók (5%), a nemrégiben telefonáló utazási ügynök (3%), egyéb (2%). A szűk lépcső korlátjára támaszkodtam, majd lassan letérdeltem, és miután úgysem láttam jól, mi zajlik odalenn, lehasaltam. Sőt fejfelé lassan csúszni kezdtem a lépcsőn, komoly erőfeszítésre volt szükség, hogy karommal megtartsam a testsúlyomat. Már négy-öt lépcsőfokot lecsúsztam, de még mindig csak egy szűk metszet tárult elém a teljes előszobai képből. Azonban megszólalt az egyik vendég, egy nő, méghozzá magyarul:

– Fiam, ez egyszerűen döbbenetes, hogy megkerültük az egész várost... szinte nem is hiszem el.

– Drágám, vedd figyelembe, hogy utoljára '71-ben voltam itt – mentegetőzött a férfi.

– Figyelembe vettem – szólta a nő, és karja megjelent a szűk képkivágásban: skótmintás kosztümjéből kilógó kezével a bejárati ajtó mögötti fogásra helyezte skótmintás kalapját.

A JAVÍTOTT KIADÁSRÓL

Először felmerül az a kérdés, hogy a mű címe milyen értelemben használja a *javítás* kifejezést. Kézenfekvő megközelítésnek tűnik, hogy az alcím szerint a *Harmonia caelestis* korrektív *mellékletként* olvassuk. A *javítást* tehát itt úgy kell értenünk, hogy abban a műben valami korrekcióra szorul. Kérdéses az is, hogy vajon milyen értelemben lehet *javítani* egy regényen. Mit jelentene egy regény *kijavítása*. Ha úgy értem, mint, gondolom, igen sokan, hogy az apa *tényleges* története nem az volt, ahogy a HC-ben előttünk áll, akkor azt a könyvet nem javítom, hanem kiviszem az irodalom közegéből, egy család krónikájává teszem, és benne Esterházy Mátyás „történetét” visszavonom, hiszen ez a maga történeti egyediségében, mint kiderült, nem olyan volt, mint ahogyan bemutatásra került. Vajon egy regény megítélését illetően a történeti dokumentumok hitelessége, a történeti tény a maga igazságában, a *hiteles* dokumentumok felől történő ismételt vizsgálat és újraírás hozzátenne-e bármit is a mű (a HC) esztétikai jelentőségéhez? A történet, az élettörténet a maga megütköztető egyediségében, csak mintegy a végén, áll előttünk. Az irodalmi mű éppen e megütköztetett szingurális körül képződik. Ha tehát az előkerült dokumentumok alapján kellene ítélnem, akkor a JK felől nézve ki kellene jelentenünk, Esterházy a HC-ben *nem hitelesen* mutatta be az apa életét. Jelent-e bármit is a HC-ről mint irodalmi műalkotásról alkotott ítéletünket illetően? Aligha. Tőle tudjuk: „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot” (HC), ha viszont „ösmeri”, akkor *már* ezeknek a tényeknek a birtokában kell írnia.

De, mondhatjuk rögtön, nem is ismerte az apa titkos történetét. Most pedig azért mond el mindent, *az igazat* mondja, hogy így az egészet most már csak a létező dokumentumok felől lehessen megítélni? Azaz a JK válik az egyetlen *igaz* történetté, amely visszamenőleg húzza át a HC-ben megmutatott apa-történetet. Ezzel olyan szintre esnénk vissza a két mű esztétikai megítélését illetően, amit nem nagyon vállalhatunk. Ricoeur mondja Freudhoz kapcsolódva az *Idő és elbeszélés* című monumentális művének összegző részében, hogy végső soron a *korrekció és rektifikáció adja az élettörténetek mind nagyobb narratív identitását*. Vagyis a saját történet elmondhatósága kétségtelenül azon áll vagy bukik, hogy milyen szinten képes összerendezni a már elmondottakat a még elmondandókkal, vagyis hogy a történet képes-e arra (az ehhez választott eljárás olyannyira különböző lehet, hogy a regényeknél szinte alig van közösség az ábrázolásmódokban), hogy arról szóljon, aki *én* vagyok, vagy az, aki a történetmondás „alánya”. De nem véletlen, hogy amíg az *élettörténet* esetében, akár egészszegünk megóvása miatt is, egy effajta állandó *helyre-igazítás* – és ne feledjük, az egyszerű kihagyás! – életszerűséglet, addig ugyanezt teljességgel értelmetlen elvárni az irodalmi műalkotás esetében. Sőt úgy fogalmazok, az irodalmi műalkotás igen lényeges eleme, hogy effajta *helyrehozatal* csak mint művön kívüli szempont érvényesülhet benne. A narratív konzisztenciát az *értő olvasat* hívja életre. Mert értelmetlenség viszont, ha mondjuk az olvasó azt követelné, Gregor Samsa oldalára állva, hogy ismerjék fel benne végre a családjáért mindent feláldozó fiút, s a növekvő önzésbe zuhant család elmondaná, hogy bizony mindenben ők a hibásak, akik végső soron az el- és átváltozását okozták. Az irodalmi mű nem ismeri a történet belső *helyreigazítását* – sőt éppen a *helyreigazíthatatlan* élteti –, ám ugyanakkor folyamatosan az *élettörténetek rektifikációjának lehetőségterébe vet minket*. A lezárult élet-

történet *korrigálhatatlan*, míg a műalkotás történetmondása a lehetséges rektifikációk alteráló, olykor egymást kizáró vonalán fut.

Esterházy a JK egy pontján a HC visszavonására (88. o.) is gondolt, ami *műként* kezelését függesztené fel. Röviden, a műalkotásban kibontott történetben nem érdekel, hogy *ténylegesen* milyen ember volt Esterházy Mátyás, még ha együtt érzek is a szerzővel, hogy az apja nem volt olyan, mint amilyennek megírta. Miért ne *írhatnánk magunknak* különb apát?

Felmerül tehát, hogy nem maga a szerző okozza-e az effajta visszatérést egy aligha tartható valóságúséghez. Okozza ezt azzal, hogy maga kezdi el kutatni azokat a szöveghelyeket a HC-ben, amelyek *az igaz történetet vetítik előre és a megtörést sejtetik*, hiszen, mint joggal írta, *a szöveg többet tud* (JK 101. o.). A könyv szinte varázsütésre ott nyílik fel, ahol éppen valami *rávilágít* a későbbi helyzetre (JK 250. o.). *Varázsütés* mint a szövegen végzett munka. Holott Esterházy, aki igencsak szövegtudatos szerző, pontosan tudja: „A személyes őszinteség nem szépségképző. A szövegnek van őszintesége, nem a szerzőnek... Az kit érdekeli?” (JK 90. o.) Mégis úgy tűnik, hogy most ezzel a visszamenőleg vizsgálatot tartó szerzői őszinteséggel akarja elérni, hogy története *hiteles* legyen. „Az őszinteség használhatatlan kategória” – Hrabal példája (JK 252. o.).

Esterházy fontos felismerése ez „*a szöveg többet tud*”. A szöveg mindig leleplező módon tud többet, arról is képes beszámolni, hogy mit tud egyáltalán, és mit nem akar tudni a szerző. A történetmondás igazi nehézsége, csaknem feloldhatatlan problémája, ha az apa *megjelenítését* szinte kizárólag azok a jelentések képezik, amelyeket EM éveken át készített. A JK – némileg szélsőségesen fogalmazva, ahogy persze maga a szerző is tette – *az apából való kiűzetés* története (JK 100. o. és 228. o.), de itt a bűnös marad vissza, beleírva, sőt belefajtván a jelentések kisszerű szövevényébe, míg a szerző magát menekíti. Nem morálisan és történetileg és nem is politikailag érdekes az, hogy egy *Esterházy Mátyás* nevű embert megtörtek és önmaga feladására kényszerítettek. Az irodalmi mű, ha az, nem vethető alá egyik előbb említett szempontnak sem, mégis képes azokkal megütközni. A műalkotás ezeket a szempontokat csak kerülő úton hozhatja szóba, mind mélyebbre csalogatva az olvasót a fenti területek döntést igénylő erdejébe. Egyedül az a kérdés, hogy mindezek a szempontok a műben és kizárólag csak benne *megfelelően* – *a mű egyedül önmagát hitelesíti, olykor szerzője ellenében* – kerülnek-e bemutatásra. A műnek persze kétségtelenül megrendítő rétegét jelenti ez a fokról fokra történő szembesülés az „igazi” apával, és a róla való *leválás* végső elkerülhetlensége. Mégis felmerül az olvasóban, vajon *Esterházy Péter* nem engedi-e el részvét nélkül az apa kezét. S ezen nem segít, sőt inkább ront a túl gyakori, rövidítéssel jelzett érzelemnyilvánítás. A *k*-t, azaz a könnyezést mind gyakrabban kíséri az *ö*, vagyis az önsajnálát. Az önsajnálát érzése és ennek a legkülönfélébb vonatkozásokban történő kifejezése arra utal, hogy a szerzőt legalább annyira érdekli, hogy az apai név beszennyeződéséből mi hull vissza rá. „Mi fér ebből rám?, ez tartozik rám.” (JK 111. o.) S akkor mondhatjuk erre azt, hogy a JK már nem is az apa könyve, ez egy napló (JK 11. o.), amelynek tárgya az a két év, amíg Esterházy Péter ki- és feldolgozta az apa/apja elvesztését. Kiűzetés.

Az a kérdés, hogy *miként* tehette ezt az apja vele és a névvel, ami eddig oltalmat adott neki, a könyvben mindinkább túlsúlyra jut. Étienne de La Boétie írta *Az önkéntes szolgaságról* című írásában: „Amíg ember voltából valamit is őriz az ember, csak a kétségbeesés vagy a kényszer hajthatja igába a fejét” (Újfalusi Németh Jenő fordítása). Ha irodalomnak tekintem, s az, akkor hiányzik számomra az eluralkodó kétségbeesés, az Apa kétségbeesett jelenléte/megidézése a szövegben. A kényszer, az állandó jelentéstételre és megfigyelésre kényszerítés a jelentések *leírása* (a *feszítáv!*) által van jelen. De hát a kényszerített ember kétségbeesik, nem örömmel szolgál. A JK számos ponton él különböző feltevések-

kel, hogy mi lehetett az, amivel apját megtörték, amit nem pusztán a jelentések fokról fokra történő rendőri elfogadása jelez. S másfelől Esterházy mind növekvőbb *könnyes harag-gal ismeri és ismerteti ezt fel* – apja megtört. Ha az ember elolvassa a JK 249–250. oldalán a „feljegyzést” és a hozzá fűzött megjegyzést, akkor láthatóvá válik egy meglehetősen furcsa kép: „...Csanádi jelenleg kórházban van idegösszeroppanása miatt. Dögöljete meg.” Ez a dühkitörés persze alkalmas arra, hogy a szerző felháborodását kifejezésre juttassa, de mit sem mond arról, hogy ki és mi és mivé vált az Apa abban a „szép”, újra eljegesedett ’69-es évben. A „mi úgy tudtuk” inkább tűnik ismételt magamenekítésnek, ez ugyanis az a magyarázat, amit egy már majdnem felnőtt embertől és környezetétől nehezen fogadhatunk el. Sőt még azt is hozzáteszem, hogy Esterházy Pétertől senki sem várhatta el, hogy írásban számoljon be az apjával történekről, de ha megtette – amiben kétségtelenül a HC mint az *édesapámok regény* léte játszott szerepet –, akkor éppen az apa kétségbeesett kettős életéről kellett volna írnia. A „mi úgy tudtuk” csak azt mutatja, hogy az apa „a nincsen semmije” (JK 250. o.) helyzetben és a kényszer fogaskerekében, magára hagyva összeomlott. Önmagunk elárulójává akkor leszünk, ember voltunkat akkor adjuk fel, ha a *kényszer és kétségbeesés* minden kiutat elzár előlünk. Joggal kérdezte fent említett művében Montaigne barátja: „Portáitok fosztogatója és gyilkosotok miként lehetne, ha nem volnátok cinkosai, önmagatoknak árulói?”

A „posztmodern jó hírét” (JK 111. o.) feladó író, aki eddigi írásművészetével joggal szolgált rá erre a jó hírre, most folyton azzal szembesül, hogy az „anyag” ellenáll az eddigi szövegkezelésnek. Ezt úgy jellemezhetjük, hogy Esterházy Péter nagyon is jól tudta, mennyire más ez az „anyag”, a naplóformában mégis engedett a különböző jellegű szövegek egymásra játszásának és egymást kijátszásának. Ez a súlyos egzisztenciális helyzet azonban megroppantotta ezt az írástechnikát. Az egymásba szőtt jelentések, önreflexiók és önidézetek technikája megakadályozta abban, hogy – ha már ő akarta – élénk álljon egy ember, akit történetesen és a szerző tragédiájára Esterházy Mátyásnak hívtak. Az olyan deklaráció, hogy nincs mód nem megírni a könyvet, nem segít azon, hogy a könyv nincs megírva. Kivéve, ha a könyv önmagára mutat vissza, nevezetesen azzal, hogy az árulót még a saját házamból is kiadom... De vajon miként válhatott ez az ember, *akiről*, mint írja, *senki sem tudta, hogy mibe kényszerült, észrevétlenül árulóvá?* Az apával való teljes azonosság kései, kényszer alatti feladása vajon nem a szerző ama kényszeréről ad hírt, hogy megfeleljen a *nagy leleplezősdi megkésett posztkommunista históriájának, ahol persze mindenki külön, mint a másik?*

A JK számos ponton megrendítő módon számol be erről a kései azonosság-feladásról. Ezért is írtam azt, hogy a JK Esterházy Péterről szól – csak hogy az apa, az apák nem mérülnek ki abban, amit jelentettek, amivé a *kényszer* meghasonlásba kergető világa tette őket. Gustav René Hocke ragyogó könyvében (*Europäische Tagebücher aus vier Jahrhunderten*) a napló és az őszinteség viszonyát elemezve egy ponton a következő megállapítást teszi: az európai naplóírás legjobb darabjai is kettős mozgásról adnak számot, a gátlások alóli sokkoló felszabadulásnak nagyon is megfelel egy kiegyenlítő hamisítási módszer, a felszínre tört *kaotikus-tudattalan* folytonosan új identifikációkat keres, többnyire önmagát felnagyítva vagy éppen kicsinyítve. Esterházy Péter *naplója* hasonlóan áll előttem, egyfelől a szembenézés minden gátlástól eloldott furorja munkál benne, azaz a feladat nagysága hatja át a szövegét, másfelől a „meg kell tenni” önfokozása mozgatja – mert hallgatni róla bűn. Ezek a kilengések, amelyekről Hocke általánosan beszélt, megjelennek a műben.

Visszaulva a felvetett kérdésre, az ügynöki *jelentés mint „szöveg”, ami az apa helyén áll, vagy inkább betölti az apa helyét*, nagyon is alkalmas arra, hogy megteremtse az új identifikációt – a „sem mire és senkire se vagyok tekintettel” minden gátlástól mentes azonossá-

gát. Persze fogalmazhatunk úgy is, hogy a *jelentésekbe zárt apától* már könnyebb megszabadulni, a napló *bizonyítéka* Esterházy Péter *szabad mivoltának*.

Pierre Nora a *Die Zeit*-ben (2002/12.) megjelent interjúbán úgy fogalmazott, hogy az emlékezés a kollektív tudatban metamorfózist visz véghez – vajon az emlékezésre kényszerítettség hasonló változást hív-e életre? A jelentéstétel jelenébe fogott apa, akit ráadásul a szöveg körülfog az éppen akkor kivégzettek *névsorával*, az apa nevének súlyos és végső megsemmisítését eredményezi. A rendszer később *azoknak* a neveknek a feledését erőszakolta ki, de vajon ezekkel az emlékezésre méltó nevekkel az apa neve és jelentése az, ami szembeállítandó? Esterházy Péter itt újra erős „eszközt” használ, jóllehet szándéka példásan emberi. A *JK*-ban a következőt olvassuk: „Pedig ezt tenném a legszívesebben, mindenkitől, akit apám tollára vett, bocsánatot kérni. Szándékosan nem úgy írtam: tollunkra vettünk. Egyrészt nem is *kérhetek* tőlük bocsánatot, mert nem kényszeríthetem őket a bocsánatra...” (64. o.) De, minden kétséget kizáróan, elnyerte azok bocsánatát, akiket apja *a tollára vett*, mert nem tette meg nem történtté s nem is hallgatta el a megtörténteiket. Így van ez még akkor is, ha a könyv egy későbbi helyén (71. o.) a bocsánatot *tisztátalannak* nevezi. A *Megbocsátás százada* című interjúbán (német nyelvű *Lettre International*, 2000. tavasz, 48. füzet) Derrida úgy fogalmazott: „A megbocsátás sem normális, sem normatív vagy normalizáló nem *kell*, hogy legyen. A maga kivételességében és rendkívüliségében marad meg minden bizonynyal, mint a lehetetlen megpróbálása: mintha a történeti időbeliség szokásos menete megtörhetne.” Igen, azt gondolom, hogy minden bizonytalanság ellenére – s ki ne lenne egy ilyen helyzetben bizonytalan! – Esterházy elérte, hogy *a felejtés ellen* dolgozzon. Az irodalmi műalkotásban, annak *nem normatív* jellegében – amire Derrida nem tért ki külön, mégis az ő gondolatával élve –, egyedül *a megbocsáthatatlan a megbocsátható, a maga aporetikus léténél fogva ez éppen az, a mi képes a műalkotásban (is) a felejtés ellenében működni.*

(2002. augusztus)

A NÉV NEVÉBEN

Editióról és emendatióról

Bacsó Bélának

Kedves Béla, őszinte barátsággal köszönöm, hogy bevontál ebbe az írásos beszélgetésbe. Mint látod majd írásom végén, voltaképpen előbb kezdtem el írni (pontosabban dolgozni rajta, gondolkodni róla), mint amikor eljuttattad hozzám a Te textusodat, ezért meghívásod teíbe talált. Engedd meg, hogy mégis egy kevésbé beszélgetős, zártabb szövegváltozattal válaszoljak, s adjam közre a Tiéddel együtt a *Jelenkorban*. Bízom benne, hogy mondanodom egyúttal magyarázat is erre a választásra.

Azt írod, Ricoeur Freudhoz kapcsolódó gondolatmenetére utalva (mely az *Idő és elbeszélés* összegzésében található), hogy „amíg az élettörténet esetében az állandó helyreigazítás [...] életszükséglet, addig ugyanezt elvárni az irodalmi műalkotás esetében teljességgel értelmetlen”. Sőt úgy fogalmazol, hogy „az irodalmi műalkotás egy igen lényeges eleme, hogy effajta *helyrehozatal* csak mint művön kívüli szempont érvényesülhet benne [...] Az irodalmi mű nem ismeri a történet belső helyreigazítását – sőt éppen a helyreigazíthatatlan élteti –, ám ugyanakkor folyamatosan az élettörténetek *rektifikáció-jának lehetőségterébe vet minket*. A lezárult élettörténet korrigálhatatlan, míg a műalkotás történetmondása a lehetséges rektifikációk alteráló, olykor egymást kizáró vonalán fut.”

Hogy mennyire nem ismeri az irodalmi mű az élettörténet helyreigazíthatóságát, arról éppen a narratív szerkezetek sokféleségének megírhatatlan „világtörténete”, az elbeszélői, nézőpontbeli stb. korrektívumok sokfélesége, fogásai, eminens kortárs példaként pedig éppen a *HC (Harmonia caelestis)* belső, textuálisan jelzett, láthatóvá tett önkorrekciói tanúsodnak. Az élettörténet helyrehozatala a fikcióban mint poétikai fogás (átfogóbban pedig ama „lehetőségtér”, pontosabban az esztétikainak ilyen értelemben leküzdhetetlen, ám nem megvalósít/andó/ható utópikus jellege) a helyrehozhatatlan „élet” viszonylagos kívülrekesztésével érhető el. A *JK*-ban (*Javított kiadás*) ez a kívülrekesztés persze a mindent átszakító élettörténet felől válik lehetetlenné. Azzal azonban, hogy a mű megíratik, sőt kiadatik, az irodalmi művel kapcsolatos szerzői és olvasói várakozások mégis érvényben maradnak. Az emlegetett szigorú elkülönítés kényszerű és morális alapú feladása az Esterházy művészetét ismerők (s elsősorban vélhetően önmaga) számára megoldhatatlanná tesz egy feladványt, ám korántsem biztos, hogy egyáltalában törekedni/vállalkozni kellett volna e feladvány megoldására. Válthat-e kíváncsalmom, hogy a mű mint mű mintegy megbirkózzon az „élettel”? Márpedig a feladvány talán ezúttal kevésbé termékeny, inkább meddőnek tűnő, a poétikus megoldhatatlansága abból is adódik, hogy egy mű mint mű létrehozásának akarásáról nem képes teljesen lemondani az, aki egyben jogos réműlettel konstatálja az élet feltartóztathatatlan kívülrekeszthetlenségét, ezen belül apa és fiú mélységes alkati, olykor még a szövegkezelésben is tetten érhető hasonlóságát.

Mert a korrektívumokra építő történetmondás fogásai éppen azért formálják sajátos módon helyreigazíthatatlanná a történetet, hogy egy élettörténet külső megítélhetőségét – vagyis az esztétikai felől a *societas* ítéletes kötelmeit és nyilvános szokásait – nagy mértékben vitathatóvá, sőt tagadhatóvá tegyék. A lehetőségtér kifejezés tehát, amit használsz, éppen az irodalmi művek morális ítélezéssel szembeni ellenállásaként értendő, ami persze nem más, mint az „erkölcsileg közömbös” aiszthészisz nyelvileg *sajátosan* egzisztáló: ki-mondhatatlan, (*hiszen az implicit/explicit tartalom dualizmusával sem megközelíthető*) eti-

kája. Az írásodban értelmezett s joggal problematikusnak tartott JK, mint *kritikai* feladvány, számomra az idő múlásával s a meg-megszakadó, folytatódó, abbahagyó stb. olvasgatás által csak dagad-dagad, és ezt a bírálatot már-már megírhatatlanná, mégis leküzdhetetlenül *megírandóvá* teszi. A könyv különleges értelmezési nehézsége számomra úgy foglалható össze, hogy mindaz, ami benne szükségképpen (az esztétikairól való, ezúttal szinte aszketikus erőt igénylő lemondás hiányában) *esztétikailag* megoldhatatlan, egyben *morális gesztusként* nagy értékű és méltányolandó, mégis, a morális példaadás és -alkotás menekülő és menekítő igényének nagyszabású és jogos volta sem képes legyűrni (bennem) az egész vállalkozás *vitatandó* voltát. A megoldhatatlanság veleje tehát, hogy a jelölő sajátos győzni akarásából és visszájára forduló „művészetakarásából” *egy olyan feladvány jön létre, ami kezelhetetlen apóriaként viselkedik.* Ennek leglényegesebb eleme talán az, hogy Esterházy Péter az utolsó mondatig sem képes kizárni az esztétikai megmunkálás igényét, ám az *esztétikai menekülés a közreadás pusztá aktusában csapdának* bizonyul, hiszen az editio nem pusztán talált, kapott szövegek közreadása, hanem kommentárok által történő emendatiója, feljavítása lesz. Miközben EP eljátszik a filológiai–textológiai–jogi szempontból legitim eljárással, s ezáltal *esztétikai teret* létesít, figyelmen kívül marad az az evidencia, hogy maguk a besúgó-jelentések semmilyen módon nem javíthatók, mert léteznek, s így legfeljebb a klasszikus kanti kérdés tehető fel velük szemben: „hogyan lehetségesek?” Ezt viszont – mint más kritikusok is szóvá tették – EP nem találja ki, nem képzei el, nem tudunk meg róla semmit, pontosabban töredékes hipotéziseiben rejlik valami meghatározhatatlan menekülés a szituációba való képzeleti behelyezkedéstől. A kommentár tehát tényleg csak marginália, nem önálló sodó, párhuzamos szöveg. Így viszont a filológiai játékkal létrehozott esztétikai tér valójában ornamentális körbeírás, melléírás marad, vagy legjobb esetben is az intertextualitásnak egy újabb, EP-féle változata. A vendégszöveg, illetve a variált (javított) átmásolás, amire az elbeszélő-másoló többször is reflektál, jogos rémületet vált ki belőle: az egykor „lektorijelentésíró”-nak nevezett intertextológus a hasonlóságot, a szakmai közelséget, a Hasonmást ismeri fel a jelentésíróban, a maszkosságra, álarcjátékokra, retorikai rejtőzködésre, eltolásra, helyettesítésre való hajlamot, vagyis a nyelv Nietzsche által exponált „természeti”, eredendő mást-mondását, hamiskártyázását, azt, hogy nem vagyunk képesek arra, hogy aszketikusan csak neveket, tulajdonneveket mondjunk. A spiclijelentés mint az irodalom koholmányyszerű természetéhez rémítően közel álló szöveg, talán ez volt az a kísértés, amelynek nem lehetett ellenállni, különösen a megélt lelki és morális szenvedés súlya alatt. A hitelesség/konfabulálás, ami EM jelentéseit illetően joggal merül fel, különösen a 70-es évekbeli mélyrepülés, az egyre érthetlenebb és képtelen „külső elhárítás” idején, a „játszó” személyek, szövegíró író és szövegíró ügynök paralelizmusát veti fel, amit a közvetlen leszármazási összefüggés egyenesen elviselhetetlenné tesz. EM jelentéseiben egy túlzó, nihilisztikus, bomlott (önnön bomlását, kiürülését, az *arc/a név* deszemantizálódását élvező és siettető), életveszélyes EP-karikatúrára lelünk. Lehet, hogy EP EM helyett vált íróvá, a jelölés hatalmának és elsőbbségének visszaállítójává, vélt helyreállítójává? Lehet, hogy a szerepek helyettesíthetők egymással? Lehet tehát az is, hogy EM-nek viszont úgy „kell” megmentenie a (család)nevet, ahogy 1957-től tette? Lehetséges-e bármiféle ítékezés az egyik fél részéről, ha annak a szabadság- és döntésfoka összehasonlíthatatlanul nagyobb és garantáltabb, mint a másik felé? Nem ezekben a különbségekben zajlik-e a történelem *kaotikus és céltalan* játszámja, anélkül, hogy ezzel az erkölcsi törvények teljes relativizálását igenelnénk, megengednénk? Számomra e könyv kudarca, hogy nem radikalizálja tovább ezeket az általa megnyitott lehetőségeket, s így a kommentár mint fikciós szál nem hoz létre ellenjátékot a besúgó-jelentések egyre képtelenebb, egyre harsányabban fiktív szövegvilágával szemben, holott esztétikailag nagyon is közbeszól (interpretál). Megint mintha a történetképzés, a Történelem és a személyes történet közötti kapcsolat vagy kapcsolatnélküliség problematikája, EP számára talán a legnagyobb esztétikai, szakmai és

szellemi kihívás elterelésével találkozánk. Erről a kihívásról a szerző egyébként szinte mindent tud. A könyv elején (35–36.) talán a legigazabb önreflexiót találjuk ez ügyben, a HC-re vonatkoztatva: „...Annak következményeit, hogy a könyvben megjelenik a *történelem*, nem láttam át, azt, hogy a könyv nem csak családörténet, de országörténet is. És ez esetben a fenti *bárhogy történt* is élesebben vetendő fel, szóval hogy hogyan is történt [...] A könyv elmulasztotta ezt a szigorúbb szembenézést. Hiba. De ezt meg kéne írnom még pontosabban is.” – A még pontosabb változat, a JK, amely a „hogyan is történt, bárhogy történt is” még szigorúbb szembenézésének tudatában és igényével akar emendálni egy a HC-ből eredő, de az oeuvre-re is kiterjeszhető hibát, éppen ebben a tekintetben (a történelem megjelenésének következményeiben) inkább újabb s drámai példája marad a halasztódásnak.

Véleményem szerint e problémahalmaz javát EP egyik HC-beli, nagyon is pontos kijelentése, erős állítással fokozott „kinyilatkoztatása” egyszer már megvilágította, a Névről, mely szerint: „*Esterháznak lenni esztétikai dolog.*” Kissé túlfogalmazva azt mondanám, hogy ezúttal minden jónak és rossznak ez a gyökere, az aporetikus feladvány kezelhetetlenségének forrása. Illetve egy másik, onnan vett (szükségképpen kiragadott), fontos mondat kezd a JK-ban mintegy groteszk bumerángxént működni: „Édesapám mutatkozni fog újra, újra.” Holott a furmányosság e csapdája talán elkerülhető lenne az „életre-halálra mindenáron kockajáték” apaközeli, árnyékban hagyott vagy alig látható, depresszióvebb oldalának fölerősítése által (HC: 331.): „*Édesapám fia nem akar írni édesapámról. Nem kíván.*” Az újramutatkozás, az „esztétikai dolog” fátumszerűsége, sokféle okra visszavezethető igénye referenciális bosszút áll, amit az editio pusztá művelete talán még ellensúlyozna, ezt azonban a szerző már a könyv címében – komoly következményeket támasztva – minőségjelzővel látja el: emendatio (javítás, hibaigazítás, kifogástalanná alakítás). Egy *élet*történet eddig titkos szegmentuma a filológia és szövegkiadás drámai játszámájává stilizáltatik: *Esterházy Máttyás fennmaradt jelentései ugyanis – az ismert feltételek, személyes döntések s körülmények között – kiadhatók, de nem javíthatók.* Az „esztétikai dologhoz” való ragaszkodást jelző javítások, a kiadó kommentárjai stilizációvá (s persze nem elégséges, de szükségtelen stilizációvá) maszkosodnak. A maradék (lelki-) erővel még megkísérelt EP-féle (máskor, másutt remek) maszkabál *ezúttal* nem működik tovább. Hiszen éppen séggel annak az említett, ősi esztétikai tapasztalatnak feszül ellene, amely az ítélekezéssel szembeni tartózkodásra, a róla való lemondás művészi aszkézisére, erre a sajátos önmegtagadásra „tanít”. *Mert ha bármilyen hozzáadott kommentár van, akkor legalábbis ebben az esetben, ítélet is van.* Ez a megírt és megíratlan szövegkritika volna az emendatio?

A filológia szakszavainak erkölcsi és erőteljesen jogi, a (szövegkritikai) napvilágra hozatalra átvitt mellékjelentései, valamely más szerző, kiadó, író helyett elvégzett *ítéletszerű* kiigazítás értelmében, máig megtalálhatók a latin szótárakban. Néhány példa:

Emendator, oris, m. emendatrix, icis, f. *kijavító, helyreigazító.* Emendator civitatis: *erkölcsbíró.*

Emendatio, onis, f. (emendo) *kijavítás, helyreigazítás*

Emendatus 3 2. Adiect. Comp., superl (adv. -e) *hibátlan, kifogástalan*

Edo² 3 edidi, editus (do) 4. jelentésben: *közöl, megmond, megnevez, kijelent, elárul (tervet), poet: megénekel* 6. jelentésben: *közhírré tesz, elrendel (hatóság),* 8. jelentésben: *poet. felemel, magasba emel.*

Editio, onis, f. 3. jelentésben: *iur. bíró ajánlása v. kijelölése.*

Editus 3 2. jelentésben: adiect. a. *vkitől* (abl) *származó,* b. Comp, superl. *kimelkedő, magas, kiváló*

(*Latin–magyar szótár,* Györkösy Alajos [főszerk.], hatodik kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.)

A nyelv fölénye a Név viselőjével szemben csakugyan visszaüt. Mert mondható-e pél-

dául a fentiek fényében az a mondat, amely számomra e szívszorítóan kudarcos könyv nagyon nem-szeretem mondata: „Pedig ezt tenném a legszívesebben, mindenkitől, akit apám tollára vett, bocsánatot kérné”? Példásan ízléstelen. Bocsánatkérés, kinek is a nevében: az apa helyett és nevében vagy a Név nevében? Milyen felhatalmazás alapján? Sokat mondhat a szöveg szerzői pathosáról (a szó eredeti értelmére gondolok), hogy Esterházy életművében eddig alig találtam annyi stilsztikai és ízlésbeli tévedést, kihagyást, mértékvesztést, mint itt. Az az eljárás, hogy a jelentések kommentár nélküli, póre és válogatatlan közlése helyett az esztétikainak a megjavító, kiigazító erejébe vetett – a jelölés superbiáját nem nélkülöző – hit kerekedik felül, paradox módon az ítéletesség és a „név nevében” ejtett ízléshibák nem éppen gyógyító forrása. Az emendatio mint helyettesítő kiváltás, a családi böcsület mégis-visszaszerzése, a Név reconquistája, ez a különös győzni akarás ugyanis a történelem és a Név közötti szakadék helyrehozhatatlanságát, nihilum-élményét igyekszik önkéntelenül is tompítani, valamilyen nem létező és jelentéssel aligha újratölthető folytatólagosság reményében. Továbbá azt sugallja, hogy EM *nem* végezte el a számadás és az ítélet munkáját önmaga felett (mindegy, milyen formában). Hogy elvégezte, s hogy súlyos árat fizetvén ez a végzés maga volt az ítélet, arról nem más, mint Esterházy Péter szolgált tragikus és szívszorító adatokat ugyanebben a könyvben. Másfelől ez a helyettesítő vallomás a közzététel pusztá tényében éppen hogy a Név visszaszerzhetetlenségét és a vallomástétel mint rituális–kulturális–jogi–irodalmi (filológiai) aktus felbomlását demonstrálja.

A megoldhatatlanság alighanem annak a háritásából (egy felismeréstől való ódzkodásból) is fakadhat, hogy Esterházynál szóba sem jöhet a munka, a tehetség vagy a tisztesség fogyatéka, hanem egyszerűen a *Névről mint sorscsapásról van szó. Ebben áll a felhatalmazottság sajátos visszatérése. A Név ez esetben nem alkati, individuállélektani tikk és tünet, nem az „EP-jelenség” része, hanem leküzdhetetlen, de talán végre belátható-belátandó transzgenerációs árnyék, amely véleményem szerint ebben a könyvben – ellentétben a HC remekléssel – megdöbbenő, premodern zárványként, mint felhatalmazottság az ítékezésre, mint átlátható, de át nem világított onnipotencia-maradvány jelenik meg.* A Név archaikus, mágikus erejébe vetett ősi, tudattalan közmegegyezés tör fel egyszemélyes formában, mintegy az idő mélyéről. Hozzáteszem: ez az archaikus felfogás a magyar történelemben és kultúrában nem is oly régen szívódott fel a nehézkes, errefelé mindig kétséges modernitás által, és maradéktalanul felszívódni valószínűleg semmilyen időben, semmilyen kultúrában nem lesz képes. Inkább a feltörés, a manifesztáció eseménye és mikéntje tűnik meghökkentőnek és komolyan veendőnek. A „mutatvány” teljesen modern, egyszemélyes volta ugyanis ezúttal megtévesztő, hiszen a mélyében transzgenerációs hagyományozódó, ormóttan, premodern onnipotens, globális felelősség (a hatalom mint súly) tanyáz, ami ezúttal, a modernitás utáni kontextusban tragikus elkerülhetetlenséggel vadidegenként, sőt nem mindig rokonszenves superbiaként jelentkezik (a jelölő fölénye mint „jelenség”). A történetyszerűségnek radikálisan a ma is használatos Névre vonatkoztatása mint mindent mozgásba hozó különbség poétikai érvényesítése az örökös esztétikai menekülés és halasztó hatályú elterelés terápiaja is lehetne akár. A „nem értem, többé nem értem” káros közeli radikalitása volna a „felvilágosodás” a Név sötétjéből? Nem tudom.

Ha szigorú, archaikus értelmében vesszük ugyanis, neve csak egy teljes népet vagy közösséget összefogó főnek, fejedelemnek stb. van. Róla van elnevezve a nép (a számunkra legrégebbi példát idézve: az Izrael nevet személyesen és kizárólag Jákob kapja az angyallal folytatott emlékezetes, eldöntetlen küzdelem hajnalán, ő tehát mint egy nép „kezdeté”, azaz feje, a Név hordozója). A Név azonban súlyos kötelességet ró viselőjére és utódaira: neki és egyedül neki kell népe (és Istene) előtt felelnie. Egyedül neki mint a Név viselőjének kell adott esetben – népe helyett, népéért és népe nevében – vallomást tennie, töredelmeset és elhíhetőt méghozzá, és így a bűnből vagy a rosszból kiváltania a közösséget. Egyedül ő tartozik „mindennel, mindenével”, mivel reá méretett a név...

Esterházy könyve éppen az *átvallaló bevallás* szándékával tárja fel e szándék képtelenségét és ön maga előtt talán kevésbé feltárt maszkosságát, vagyis azt, hogy az átvállaló bevallás a szerző megigazolástörténetévé emeli át az egészet. A JK-ban, úgy tűnik, az életmű és az „élet” sokféle túlnyomása révén ez az archaikus vakfolt válik láthatóvá: a vallomás, a bevallás mint valaminek/valakinek a nevében működő, helyettesítő, a Név terhére átvállaló beszédmódnak az archaikuma ez, amely e hagyomány késő modern ellehetetlenülésével, a mindig is kérdéses, sőt fenyegetett művészi őszinteségnek az élet és történelem felől bekövetkezett modern politikai és emberi katasztrófaival bonyolódik tovább. Valóban egy óriásparadigma vége ez, ha nem is úgynevezett világvége. *Név és vallomástétel összeér*. Miközben ugyanis a Név archaikus-kollektív értelme szívósan ellenálló zárványként igen sokáig fennmarad, a vallomástétel mint irodalmi *szöveg és magatartás* Augustinus óta *legalábbis* confessióvá, par excellence *keresztény díszkurzussá*, modern, egyszemélyes s így elkerülhetetlenül szekularizációnak kitett beszédmóddá változik, amelynek szerves része az individualizálódó bűnvallomás és teljes töredelem (contritio), méghozzá a sötétből, a rejtettből, az elhallgatottból, a titkosan elkövetettből történő napvilágra hozatal, a tisztázás és a világosság, a fény és az üdv lezáró, bevezető kifejtetének hosszú-hosszú ideig *ncm* indokolatlan bizodalmaival megemelve. A keresztény konfesszionalizmus egyszemélyes jellege az idő haladtával egyre inkább morális-szekuláris cselekedetté változik, varázstalanodik ugyan, de akár írásban, akár szóban megy végbe, rituális eredetét nem tüntetheti el teljesen, és azt sem, hogy aki hiteles vallomást tesz, az autentikussá, tanúvá válik, tehát *ezáltal lesz (újra) neve*. Létrehoz egy szóbeli vagy írásbeli szöveget, amelynek elfogadottsága által *megfelel valaminck*, ahogyan őse, a Név viselője is meg kellett, hogy feleljen (például test test ellen egy anygainak...). Valaki attól marad „név”, hogy egy mintaképnek (a régi, gadameri példát idézve: a róla alkotott portrénak, festménynek) megfelelt és méltó maradt a megörökítésre. A confessio virtuálisan persze mindig is megmarad egy közösség: a hívők univerzitása előtt történő ön-kiadásnak (editio), méghozzá a ki-javítás (emendatio), a jóváírás és jóvátétel, a helyrehozatal, sőt a helyreállítás (apokatasztázisz) üdvhozó reményében. Vagyis a vallomás mint az őszinteség és a ruhátlanítás, lemeztelenítés műfaja ellenkező irányban is mozog: egyenesen a fikció világának a szívébe visz, hiszen ezek a szövegek, aktusok egyben a vallomástevők önmagukról ki- és megmunkált konstruktumai, építményei és képei. A Név egyszerre adatik és viselője képezi ki (a *Bildung* eredetvidékét is bevilágítva). Senki és semmi nem adott hozzá az őszinte vallomás e sajátos megkonstruáltságának, védekező, elfojtó és menekülő, kóros és öngyógyító mechanizmusainak leleplezéséhez olyan megvilágító értelmezést, mint Freud és a pszichoanalízis. Éppen arra mutatva rá, hogy az európai, vallomásos kultúrában (az Én-ben, azaz „a saját házunkban”, ahogyan Freud fogalmaz) sem vagyunk többé a vallomástétel birtokosai, urai. A vallomás (és ennek modern szekuláris változata: maga az analitikus beszélgetés) valójában a mindenkor *szöveg Fehlleistung*-jaiban: elvétéseiben, elszólásaiban, hibáiban, inkonzisztenciáiban stb. mutatkozik meg. A részben a konfesszionalitás antropológiájára és az archaikus Név – illetve mintakép – normájára épülő európai gondolkodásnak mint önmagát leleplező konstruktumnak ez a figyelmeztető *benutatása* (és nem egyszerűen lerombolása, értelemkioltó eliminálása vagy leépítése) egyben a freudi felismerés *Sitz im Lebenjére* is rámutat, hiszen arról ad hírt, hogy maga a konfesszionalitás, a szubjektum közölhetőségének autenticitása vált a 19–20. század folyamán kétségessé, tarthatatlanná és hihetlenné, függetlenül a szaporodó és olykor nagy értékű (hiteles) modern vallomás*irodalom* tényétől. A gyanú hermeneutikáját nem annyira a 19. század nagy gyanakvói találták fel, inkább csak pontosan olvastak koruk társadalmában és önmagukban, továbbá rátaláltak bizonyos irodalmi szövegekre, olyan archetipikus alakokra, mint például Hamlet, akinek első (és soha többé el nem tűnő) reakciója az apának nevezett Szellem megjelenésére éppen ezt, az autenticitást aláásó gyanúhermeneutikát mutatja be: „rút cselt gyanítok”, mondja társainak, illetve előszörre keresetlenül „kárhozott manó”-nak nevezi apja megjelenő árnyékát (I. felvonás, 4.–5. szín).

A vallomásos beszéd kezdettől az apokaliptikus beszéd individualizálódásának, mo-

rális és világi hangszínek fölerősödésének mutatkozott, amely azonban hajlamos maradt az apodiktikus véglegesítésre, akkor is, ha a nem-tudás vagy az elbizonytalanodó tudás, esetleg a tudhatóságról való lemondás formulái árnyalták. Az önkonstrukciót övező, fokozódó (szerzői) sejtelmek, gyanakvások enyhíthetik a lezáró jellegét e beszédmódnak, de meg nem szüntethetik. A Névbe vetett bizalom magának a viselőnek a szövegalkotásában rendül meg egyre erősödő mértékben az európai vallomástörténet során. Az igazságbirtoklás omnipotens és voltaképpen blaszfémikus igénye azonban sokáig fennmarad, mintegy a valódi elmondhatatlanságtól való örökös menekülésben. Hiszen a vallomástevő személyének – a szövegben legalábbis – „itt a vége”, a „nincs továbbja”, a bevallás ugyanis eredendően és eltörölhetetlenül egy isten mint az Isten színe előtti sajátos – önismereti – szabadulás, földi színről színre látás és „végső” igazság, végső szó, amely így természetesen elvileg zárna ki a hazugság, a kitalálás, a hamistanúzás, az irathamisítás, tehát a fikcionálás lehetőségét (lásd: irodalom és jog, teológia és történeti forráskritika, filológia és etika stb.). E véglegesség mint hitel, a közös, a közösségszerű világ-otthon, vagyis a „Név nevében” szólás és cselekvés hitelének társadalmi, lelki stb. felszámolásával, eltűnésével, a kereszténységbe kezdettől belekódolt modernitással válik tarthatatlanná. Vajon nem merülhet-e fel ezúttal is tehát Nietzsche elképesztő éleslátásának az a kellemtelen hangsúlya, mellyel az európai nihilizmus-kultúra kezdetét és sajátos halál-kódját részben a platonizáló kereszténység önkonstrukcióinak, túlságosan is „morálisan felfogott igazság”, vagyis a valaminek a „névében” túltelített számlájára írja? Hiszen a vallomás véglegesítő beszéde valamiképpen (ön)megsemmisítő, ítéletvégrehajtó (pontosabban az ítéletet a vallomástevő számára kisajátító, azaz szekularizáló) megigazulástörténet. A megigazulás „végpontját” ítélet előzi meg, lezáró, véglegesítő határ (halál-kód). Az ettől a kódtól mint végleges igazságtól való szabadulás volna nagyrészt a modernitás és a „valamennyi fény” története... Különösen beszél erről a nyelv, amennyiben a lutheri értelemben vett *iustificatio*, megigazulás, melyre a német a *Rechtfertigung* szót használja, eredeti és Luther idején, a 16. században használatos jelentésében: *kivégzés, ítéletvégrehajtás*. Tehát kényszerítőleg elválaszthatatlanok egymástól a vallomás tényei, tárgyai, témái, cselekedetei a fölöttük való, rajtuk elvégzendő visszamenőleges „vég”-ítélettől. A vallomás ebben a pillanatban viszont az ellenkezőjébe fordul, mint ahonnan története kiindult: önmagunk feletti, *mások által elvégzhetetlen, helyettesíthetetlen, cserélhetetlen* vég-zés, az ítélet, az igazság egyfajta uralása, akár még a szabadon feltételezhető isteni jóindulattal vagy nagyvonalúsággal is szembeszegülve. Tisztító (katartikus) szabadulástörténet, amit azonban az „ÉN” mint Név végez el, zár le, akár halálra szántan is, önmagán, önmagával szemben. Ám éppen ez az, ami kisajátító: konstrukció. A menekülés az őszinteség konstruált voltának és az igazság birtokolhatatlanságának felismerésétől, rosszul elfojtott tartalomnak, immár nem működő mechanizmusnak bizonyul a késő 19. század freudi, nietzschei és nem utolsósorban marxi felismerései nyomán. A nem véletlenül egyre ingerültebb és idegesítőbb, ám éleslátó értelmezés fényében csupán egy olvasható, megírható konstruktummá válik az a bizonyos „belső hang”, ami a Nevet eredendően létrehozta és adományozta, amely azonban immár egyre inkább olvashatatlan, értelmezhetetlennek és elmondhatatlannak bizonyul. A JK valóban „Mátyás könyve”, ahogyan Heller Ágnes nevezte egy cikkében (*Kritika*, 2002. szeptember), és nem másé. Az én értelmezésében azért, mert láthatóvá válhatott volna egy kaotikus, semmilyen ki- és elszervezett, olvashatatlan arc, amelynek már nincs neve. Ez pedig inkább az ember *nem-szabad* – de világosságot kereső – voltának (közvetlen) bizonyítéka lehetne. Az ítélet többé nem végrehajtható.

2002. május–2003. február 2.

BENNE

*Prímszám, halogatás, (nevetségés) szabadság az Esterházy-szövegekben
a Bevezetés...-tól a Harmoniá...-ig*

„A világban minden úgy van, ahogy van, és minden úgy történik, ahogy történik; benne nincs semmiféle érték, és ha lenne is, nem lenne semmi értéke.”

(Wittgenstein: *Tractatus*, 6.41.)

„A töredék nem attól az, mert hiányzik belőle valami, hanem attól, ami benne megvan.”
(Esterházy: *Harmonia caelestis*, II, 96.)

Victor Ieronim Stoichița, a neves román származású művészettörténész az európai képzőművészet hermeneutikájáról írt könyvében, *A Don Quijote-effektus* bevezetőjében a bábosjelenet elemzésével példázza a fikció és realitás játékát megnevező Don Quijote-effektust. *Vulgariter* olvasva (és a könyv legtöbb fordítása ilyen olvasat eredménye) az értelmezés egyértelműsítő: Don Quijote az üldözött báb-szerelmesek védelmére kelve „elpusztította” a bábokat.¹ Az ideális olvasó, Cervantes *lector prudente, lector discretó*ja viszont észreveszi: a marionetteket („hechuras”) a kóbor lovag defikcionalizálta („deshechas”).² A könyvek hatása alatt álló kóbor olvasó realitásnak tekintve lebontja, szétszedi, a spanyol kifejezés szó szerinti magyar megfelelőjével: *szét-csinálja* a fikciót (a példázatban: a bábjátékot; hechuras: alkotás, teremtmény, csinálmány).

A *Don Quijote* bábosjelenetének, a csinálmány szét-csinálásának az irodalom példázataként való olvasása a következő belátás(ok)hoz vezethet: 1. a regény olvasója egy fikción belül találkozik a fikciót valóságosnak vélő magatartás és a valóság kollíziójával; 2. a kóbor olvasó történetének olvasása, ami egyszerű empirikus megfigyeléssel realitásnak van tekintve, pontosabb megfigyelés után nem pusztán realitás, hanem a fikción belüli realitás és a fikciót realitásnak tekintő magatartás kollíziójának kollíziója a realitással; (tehát:) 3. az irodalomban az *egy* lépés (annak realizálása, hogy fikció és valóság viszonya nem egyszerű szembenállás, hanem bonyolult kölcsönhatás) *kettő* (az egyik: a bonyolult kölcsönhatás érzékelése, a másik: a kölcsönhatás érzékelésének ráutaltsága a *lector prudente*-ra, azaz a kölcsönhatás regisztrálásának feltétele szöveg és olvasó kölcsönhatása), és a *kettő: egy* (mivel a második kölcsönhatás valójában magában foglalja az elsőt, noha abból indultunk ki). Mindez az irodalom sajátos logikát írja le, vázlatos megközelítésben azt, hogy az irodalomban a számok sorrendje, egymáshoz való viszonya, a halmazok bennfoglalási relációja előre nem kiszámíthatóan működik.

Ugyanilyen *irodalmi logikára* épül Esterházy Péter legtöbb szövege: az első könyve, a

¹ Cervantes: *Az elmes némes Don Quijote de la Mancha*. Győri Vilmos fordítását átdolgozta Benyhe János. Kriterion, Bukarest, 1980. II. rész, 26. fejezet, 201.

² Victor Ieronim Stoichița: *Efectul Don Quijote. Repere pentru o hermeneutică a imaginarului european*. Humanitas, Bukarest, 1995. 6.

Fancsikó és Pinta 3 szót (fancsikó, kalokagatija, pinta) írt 2 elbeszélői alteregóvá. Ha Fancsikó és Pinta alteregó, akkor, sima logikával, az elbeszélő-ego a kalokagatija.³ Viszont, további egyszerű megfigyeléssel, a sajátos logika kezd működni: az elbeszélő mondja ki ezt a 3 szót, tehát korábról létezik az elbeszélő, még mielőtt megcsinálta volna magát. A *Termelési regény* irodalmi titkár figurája, Eckermann, Johann Peter, aki följegyzéseket készít a regényíró Esterházy Péterről, és aki úgyszintén Goethe irodalmi titkára, 3 figura ugyan, mely 3 elbeszélési módot hoz létre, de a 3=1, és úgy 1, hogy egymásra redukálhatatlan 3. A *bevezetés a szépirodalomba* alcímmel megjelent, precízen *nem* egyneműsíthető *Fiuggő, Ki szavatol a lady biztonságáért?, Fuharosok, Kis magyar pornográfia, Daisy és A szívo segédigéi 1 Bevezetés a szépirodalomba. A Tizenhét hattytűk 17*, egymásnak helyenként gondosan ellentmondó szövegből 1 élet-, illetve nyelvtörténet-konstrukció, az elbeszélő Csokonai Lili / Esterházy Péter 1 nem-identitásának (úgy is mint *nem-identitásának*) narratívája. A *Hrabal könyve* a kommunikációképtelenségnek ugyanazt az *egy* történetét mondja el *háromszor, háromféleképpen* (a harmadik elmondás további három megjelenítése a beszédek euklideszi értelemben vett párhuzamosságának). Az *Egy nőben* és a *Harmonia caelestisben* megsokszorozódnak a nők illetve az apák, a 97 nő úgy 1 nő, hogy nem pusztán ugyanaz a nő 97 aspektusból, amiből valahogyan mégiscsak kirakható volna egy „lényeg”, férfi meg nő viszonyának gyémánttengelye, a 97-et író szöveg ellenáll a redukciónak, az absztrakciónak és az esszencia-keresésnek: az *Egy nő* a könyv szerkezete / „szeret”-ete miatt 1 nő, amiatt, hogy a 97 töredék mindegyike a „Van egy nő. Szeret”-mondatokat artikulálja, de nincsenek 1 történeté gyűrva – hasonlóképpen van az apa-könyvben: nagyon sok apa, Noé, Gödel, kis hal, Nagyhuszár, a tulajdonságok nélküli ember és minden korábbi Esterházy-könyvből van egy-egy apa, és ezek az apák minden redukálhatatlan különbségük ellenére (és olyan radikális különbségekről van szó, amelyek még az egymáshoz való viszonyítást is lehetetlenné teszik) mégis 1 apát adnak ki, részint az *Egy nő*éhoz hasonló szerkezet miatt, részint amiatt, hogy mindegyik figura „édesapám” (vagyis, a magyar nyelvben, amely itt történik, 1 szó).⁴

A Don Quijote-példázatban realitás és fikció kölcsönhatását az olvasás indítja el: Don Quijote, beleolvassván magát a lovagregényekbe, túllépi a befogadói aktivitás konvencionális határát, a „lector prudente” pedig, ha jól olvas, fölfigyel a csinálmányok szétcsinálásának *Don Quijotéjára*. Innen nézve az, ami megkülönbözteti az irodalmat más beszédmódoktól (a tudomány, a vallás, a politika, a szórakoztatóipar stb. beszédmódjaitól), az az irodalom olvasásra-utaltsága, mind létrejöttében, mind hatásában, mivel mind a létrejövés, mind a hatás – más beszédmódoktól eltérően – problematikus számára: az irodalomban nincsen minden műre érvényesíthető általános ok meg cél, és a hatás a többrétű közvettség miatt nem pusztán pontosan nem mérhető, mint más beszédmódok esetén, hanem a mérés maga megoldhatatlan, mivel egy szöveg hatástörténetei újabb hatástörténeteket kiváltó szövegek. Például a *Don Quijotét* olvashatjuk úgy is, mint a lovagregények hatástörténetének egyik megnyilvánulását, innen nézve még a Stoichijá-értelmezés is a lovagregény-

³ A *kalokagatija* szintén a kettő–egy–kettő logika szerint működik: a görög *kalos* (szép) és *agathon* (jó) összevonása, *kalokagathia*, így találkozunk a kifejezéssel a különféle esztétikákban. De mi az, ami összeköti a kettőt? Semmi más, mint a szó, az összekötés pillanata, amit a szó materialitásként tesz érzékelhetővé a hangzás szerinti írásmód. A szövegben így létrejön egy megszélidíthetetlen kettősség: az írásmód alapján magyar volna a szó, magyarul viszont nincs jelentése, jelentése a görögben van, föl is ismerhető, de az a jelentés itt közvetlenül nem érvényes. De miért éppen a *szép* és *jó* egybe/kettőbe-vonásával kezdődik az Esterházy-életmű? Ehhez a kérdéshez természetesen még vissza kell térni.

⁴ A *Javított kiadás* 3-szor (2000-ben, 2001-ben és 2002-ben) írja újra az Apa-jelentések artikulálhatatlanságát, a nyelv összetörésének a történetét. Az artikulálhatatlanság ismétlésének (egyik) funkciója a mégoly artikulálhatatlan múlt el-nem-törlése, a hasztalanságával számot vető munka a felejtés ellen: „k [k] <k>”. A k 2000-es, a [k] 2001-es, a <k> 2002-es könnyeket jelöl.

hatástörténet része, mi több (mi kevesebb): ez az Esterházy poétikájával foglalkozó szöveg is. Kortársi helyzetben az is megtörténik, hogy az adott szövegre vonatkozó reflexió egy következő kiadás során belekerül a szövegtestbe, és ezzel újabb szövegmozgások jönnek létre. Így idézi a *Bevezetés...* Radnóti Sándor Esterházy idézés technikáját bíráló mondatait,⁵ amitől 1. ha a szövegkörnyezettel együtt vizsgáljuk, ironikusan relativizáltak lesznek; de 2. a valamiről való beszédmód (a tárgyiasított és/vagy eszközjellegű tudásátadás) átminősül azzá a valamivé, amiről beszél (maga is idézet lesz: alannya válik).

A 2. pont az irodalmi beszédmód egy lehetséges leírása (az irodalom specifikuma, hogy nem tárgyként beszél valamiről, nem információt ad át, hanem megjelenít); az 1. és a 2. pont *együtt* az irodalmi beszédmód egy pontosabb leírása (ironikus eltávolítás, [például idézetekkel:] a szöveg lebontja, szét-csinálja saját identitását + megjelenítve a másik identitást, alanyivá tesz). Joyce az iróniának és a megtestesülésnek ezt a szövegmozgását nevezte *epifániának*.⁶

Az irodalom specifikumát írás és olvasás, fikció és realitás sokrétű és tematizálhatatlan kölcsönhatása felől a következőképpen lehetne viszonylag csekély leegyszerűsítéssel összefoglalni: az irodalom az írás–olvasás olyan médiuma, melyben az emberi képlékenység, változékonyság és eldönthetetlenség úgy van jelen a szövegben, hogy az olvasó szubjektumát a legaprólékosabban újra meg újra bevonja az olvasás folyamatában képződő szövegterbe.⁷ Ami Roland Barthes nyomán „aprólékos” olvasásnak mondható, nagyon közel áll Cervantes „lector prudente”-jához: „az, ami ’létrejön’ és az, ami ’eltűnik’, a két perem közti szakadék, a gyönyörben támadt rés, a nyelvi térben keletkezik, a közlés aktusában, nem a közlemények egymásutánjában: [...] mai szerzőket olvasva fellelni az egykori olvasási módok ráérősségét: *arisztokratikus* olvasóvá válni.”⁸

Mindeddig nem volt szó az irodalomról mint „a közlés aktusáról”, pedig a szöveg mégiscsak, magától értetődően, közölni akar. Közlés, kommunikáció: valamit közössé tenni – csak akkor kérdéses, ha tiltott bármiféle külső ösztönzés (erőszak, tekintély, ellenőrizhetetlen tudás, a közlés befogadójának gyengeségére/éretlenségére való apellálás:

⁵ „Az idézés ugyanis idézőjelbe tesz, gyengíti az idézett létét [...] s magában az idézésben is van valami gyöngeség [...] Az idézés akadályait [...] az akadályok különféle invenciózus halmozásával kívánja legyőzni. [...] az egyes írások sikere azon múlik, hogy magát a gyöngeséget mennyire sikerül beépíteni a műbe [itt kivételesen jelzi Esterházy, hogy kihagy:] (...), és ahol [itt betold: az idézés, és jelzi is a betoldást: ’idézem’] ironikus reflexiója [...] nem horgonyoz le valami művészileg kifundált és erkölcsileg fundált »gyöngeségbe«, ott valódi és művészileg bírálható gyöngeséggé válik.” – Radnóti Sándor: *Mi az, hogy beszélgetés?* Magvető, Budapest, 1988. 255–260.

⁶ Joyce-nál a kenyérnek és a bornak a katolikus liturgia keretében Krisztus testévé történő átváltozása nem csupán az egyes tárgyak transzformációja van megfigelhető, hanem Dublin, 1904. június 16. mint odisszea, továbbá az *Ulysses* szerkezete, melyet Ungvári Tamás James Joyce 1986-os kiadású *Ulysses*-ének utószavában ugyan tézis-antitézis-szintézisként értelmez, de az epifánia, a Krisztus-esemény logikája szempontjából *irónia és humor váltakozása*.

⁷ A meghatározást Wolfgang Iser *A fiktív és az imaginárius* című munkája alapján kombináltam össze, a következő szöveghelyek alapján: „[a]z irodalom az írás médiumaként jelenlevővé teszi mindazt, ami másképp elérhetetlen, vagyis az emberi képlékenység, változékonyság tükröként jelenik meg akkor, amikor számos korábbi feladatát átvette a többi médium” (Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius*, Molnár Gábor Tamás (ford.), Osiris, Budapest, 2001. 11.), illetve az Iser idézte Roland Barthes-gondolatból: „Kétfajta olvasási mód van: az egyik a történet fordulataira figyel, számol a szöveg terjedelmével, nem vesz tudomást a nyelvi játékokról (...), a másik olvasási mód semmi fölött nem siklik el, latolgat, tapad a szöveghez, aprólékosan – ha lehet ezt mondani – és hűvel olvas, a szöveg minden pontjánál az aszindetonra figyel, amely szétszabdálja a nyelvezetet...” (*A szöveg öröme*, Mihancsik Zsófia (ford.), Osiris, Budapest, 1996. 80–81. – Isernél: i. m., 337.)

⁸ Barthes, uo.

csábítás/oktatás stb.). (Ezekben az esetekben, könnyen belátható, egyszerű és többnyire azonnali a közlés hatása.) De mi történik akkor, ha egy olyan beszédmódot keresünk, amelyben a kommunikációt semmi más nem segíti, mint a szöveg maga, és az, akit szólítunk, redukálhatatlanul különbözik tőlünk, és mint ilyen, különb nálunk?

Az történik, hogy szembetaláljuk magunkat az irodalom mint kommunikáció alapkérdésével. Erről beszél Vickó Árpádnak válaszulva Esterházy Péter: „Az irodalom fontossága és elhelyezkedése hullámzik, mások a főbeszédmódok, kiderül, hogy nem nyelv van, amin beszélünk, hanem nyelvek vannak, minden nyelvjárás lett [...], de nem az a kérdés, hogy halott-e Isten, ahogy Nietzsche-től megtanultuk, nem, nem halott Isten, hanem nekem is van egy Istenem, és neked is van egy Istened, és ha nekem van egy Istenem, abból semmi nem következik a te Istenedre. A 20. századi irodalomnak az az alapvető problémája, hogy lehet-e valakihez szólni, vagy pedig személyes motyogásaink vannak, és ha szólunk valakihez, az vajon nem hazugság-e rögtön, nem valami duma-e, valami ideológiai duma, tehát mennyiben hihetünk valakinek, aki nem mi vagyunk, és ha csak magunknak hihetünk, ha csak az *én*-nek hihetünk, akkor mennyiben tud ez bárki máshoz is szólni, saját magadon kívül. Ettől olyan furcsa szerintem ez a 20. századi irodalom. A tétje pedig valóban az, hogy elérjen az *én*-től a *mi*-ig, valahogy.”⁹ Az itt emlegetett 20. századi irodalom ezért azt találta ki magának, hogy az *én* sok *másikból* összerakott konstrukció, s ez a rakosgatás – lebontás és építés és lebontás és ... – ott történik az olvasó szeme láttára.

De miért volna ez a 20. század privilégiuma? Most csak az irodalmi választ keresve: a hatékonyabb információáramlás révén mára megkerülhetetlenné vált, Nietzsche meg Freud által elindított, régi szövegek radikális újraolvasására alapozott gyanakvász-hermeneutika miatt, hogy mindaz, amivel az ember szembetalálja magát, már át van antropomorfizálva, vagy éppen most teszi a maga képére hasonlatossá, érdekei, gyávasága, merészségének önlegitimációra szorultságának mértéke szerint. A *Függőben*, abban a könyvben, amelyben a legszemélyesebb események – szerelem, barátság, árulás – már meglévő szövegekből, jelzett Kosztolányi-, Kafka-, Bernhard-, Camus-, Pilinszky-, Ottlik-stb. idézetekből vannak K. történetévé szerkesztve, a lapszálon ott a Nietzsche-mondat: „Egészen radikális igazságmunka itt nem lehetséges.”¹⁰ Amiből nem az következik, hogy ne volna igazság. Az „Isten halott”-ból sem az következik, hogy ne volna Isten, hiszen ez a szerkezet maga is antropomorfizmus (Nietzsche „lector prudenté”-t igényelő éles iróniája): a radikálisan máshoz egy emberi diszpozíciót, a meghalást rendeli hozzá. Abból a mondatból csupán az emberben lévő istenkép végére következtetni. Az ember istenképe antropomorf, s mint ilyen, folyamatosan korrekcióra – a másokra, a másik szövegre, a másik kérdésére – szorul.

A kérdésnek ezzel az attitűdjével viszont jóval korábbi szövegekről derül ki, hogy hasonlóképpen vannak fölépítve, s pusztán az olvasási technika szimpifikálta őket gyermekdedekké, ideologikusakká, doktrinerekké stb., figyelmen kívül hagyva a szövegek ínségét a „lector prudenté”-ra, vagy egy még korábbi szöveg igényét jelezve: „Figyeljetez tehát, hogyan hallgatjátok! Mert akinek van, annak még adnak, akinek pedig nincsen, attól még azt is elveszik, amiről azt gondolja, hogy az övé.” (Lk 8,18 – a magvető példázata.)

Akinek van, annak még adnak? Természetesen ezt a szövegrészt is lehet legitimációs diskurzus részeként olvasni, éppen erről van szó, milyen sok múlik az olvasáson. Az idézett példázatban a szöveghez való viszonyulásról, a hallgató figyelméről van szó, hogy milyen mértékben adja vagy tartja meg magának életidejét. (A kősziklára hullott magok exegézise is az idő felől értelmezi a fölületes olvasót: „azok, akik, amikor hallják ... egy

⁹ „Én egy kiegyensúlyozott magyar úr vagyok”. Esterházy Péterrel beszélget Vickó Árpád, in: *Üzenet*, 2000. július–szeptember.

¹⁰ Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986. 170. – A továbbiakban: B.

ideig hisznek, a kísértés idején azonban elpártolnak.”) Az adás és megtartás viszonyfogalmak: nem kizárólag a hallgató/olvasó önelégült készségességén (engedelmességén) múlik a dolog (a megértés), hanem azon is, hogy ki az, aki mondja, kinek a történetét formálja meg a mondas. A félreértés lehetősége mindkét részen megvan: ha ugyanezt a mondatot (akinek van, annak még többet, akinek nincs, attól még a semmit, az egyetlen kicsi bárányát is el) például Marx mondja a tőkés osztálytársadalom logikájáról, akkor az egy pontos, paradoxontól mentes leíró mondat. Ha egy ember mondja el, aki mindent odaad, és az az ember valóban abban a helyzetben van, hogy mindent oda is adhasson, mert Isten, akkor a mondat nem leír valamit, hanem példáz, megjelenít egy másik logikát, azt, amely a ragadozás, a háború, a megosztás, a szembenállás logikáját megtöri, és azt mondja: a zsarnok is én vagyok, és a másik is, a kisemmizett senki.

A figyelem krisztusi kommentárjában az „én” a szöveghez való viszonyában konstruálódik, a mondat lebontás és építés kettős mozgását, az ellentmondás által támasztott rést, a szöveg figyelemre-szorultságát jeleníti meg: akinek van, annak még adnak – vagyis akinek van, annak nincs, mert tudja, hogy a másik nélkül az ő *van*-ja illúzió; akinek meg nincsen, attól még azt is elveszik... –, tehát akinek nincsen, annak mégis van, mert valami mindig van, amit el lehet ragadni, vagy amihez ragaszkodni lehet, ami nem engedi, hogy a másokra tekintszen az ember.

Barthes „arisztokratikus olvasóról” beszél. A kifejezés Esterházy-szövegeket vizsgálva materializálódik, referenciális jelentést kap,¹¹ de nem anélkül, hogy az az arisztokratizmust (a *Termelési regény* ebből a szempontból jelzése annak az irányynak, mely a *Harmonia caelestisszel* kiteljesedik) ne értelmezné radikálisan újra, mint kérdezés-, figyelem- és viszonyulásmódot.¹²

Az arisztokratizmus a kelet-európai 20. században valamiféle „van is meg nincs is”, ami az irodalom számára termékeny lehetőség, feltéve, hogy ellenáll a „milyen volt” nosztalgia-sodrásának. Barthes könnyed „ráérősségét” átfordítva Gadamer *elidőzés*-fogalmába, melyet „a művészet tapasztalatának megkülönböztető jegyeként” ír le,¹³ azt mondhatjuk, hogy a materializált arisztokrata-szövegnek a nosztalgia-sodrással szembeni gyanakvás marad a lehetősége; a kérdezés, az ellentmondásoknak nem-feloldása, hanem írása: a „milyen volt” folyamata helyett a történet minden pontján az „ami van, ami nincs”.

A sokrétű eldönthetetlenségek ezen helyzeti energiájával érdemes újra rákérdezni az idézet, a töredék és a regény esztétikai fogalmaira.

1. Az idézet

– így más szövegek és más nyelvek iránti több mint figyelem: ráutaltság, mely részint a nincsből (igazság, Isten stb.), részint a van-ból fakad (akinek van, annak nincsen, tehát kap vagy lop¹⁴). Az a szöveg, mely idézetekből van összerakva, annak a tanúsága, hogy az igaz-

¹¹ A referencialitás szempontjából Esterházy „arisztokrata” regényei specifikusan 20. századiak: az Esterházyak évszázadokra visszamenő gazdagsága, történelmi szerepvállalása *versus* a kommunista rezsim működése: államosítás, kitelepítés, kényszermunka, a történelem átideologizálása.

¹² A *Javított kiadás* nem az arisztokrácia 20. századi értelmezése tekintetében radikálisabb – erről eléggé radikálisan ír a *Harmonia...* is. Hanem a fikció-valóság interpenetráció tekintetében: az irodalom visszahúzódik, és élő tanúkra hivatkozik, mintegy kiszolgáltatván ezzel magát a jelen történelmének. Utánamegy az önmagával szemben támasztott figyelem-, kérdezés- és viszonyulási igénynek.

¹³ Hans-Georg Gadamer: „Fenomenológia és dialektika között. Önkritika-kísérlet”, Tiszóczi Tamás (ford.), in: *Vulgo*, 2000/3–4–5, 7.

¹⁴ A magyar irodalomban Weöres Sándor kezd el először beszélni az idézésteknikáról, pl.: „Aki

ság többesszámú, „la vérité est plurielle”,¹⁵ és még akkor is tanúsítja ezt, ha ezzel ő maga a szétesés határára kerül. A határ az a nem-hely, ahol az olvasói aktivitás szövegformáló tényezővé válik: nem csak az idézet azonosításának olykor fáradtságos munkája miatt, hanem (amire kevesebb olvasói energia szokott maradni) az azonosságon belüli különbségek megkeresésének igénye miatt, hogy majd létrejöjjön a különbségek által kirajzolódó, rögzíthetetlen és egyneműsíthetetlen harmadik szövegintenció. A szöveg idézetek igazságaiból összerakott igazságainak száma, ha a szöveg nem szédült bele a szétesésbe (amiben szintén volna valami nosztalgikus, önfelmentő vonás): nem egy, de oszthatatlan. Prím szám.¹⁶

– az eredet megragadhatatlanságával van összefüggésben, egy fordított halogatással. A *Teremtés könyve* kommentátorai fölhívják a figyelmet arra, hogy a könyv első szava, a „beresit” nem az első betűvel, az aleffel kezdődik. Az arisztotelianus Maimonidész *idézettel hátrítja a kezdetről való írást*: „így mondják Talmud bölcseink: »Halandó embernek a teremtés művének hatalmáról szólani lehetetlen, azért írás ez általános mondat: Kezdetben teremtette isten stb.«”¹⁷ Nem a teremtés művéről van (pontosabban: nincs) itt szó, hanem a szavakról. Az idézet a máshol megtalált szavak révén a nem-tudás kifejezése mellett ellenállás a nem-tudás túláltalánosításának, a nem-tudás nietzschei értelemben elgondolt antropomorfizmusának. Nem tudás, nem nem-tudás: halogatás.¹⁸

– arról is tanúskodik, hogy az idézetek által formált szöveg nem adottság, nincs egy tőle független, vele szemben teljhatalmú transzcendens szerzője, folyamatos létrejövés és önelőtörlés, nem írható, hanem olvasható-írható. Ez a kettős mozgás nem vezet, miként a dialektika, valamiféle végső egységhez, az idéző szöveg nem vitatkozik, nem akarja fölülmérni,

viszont fel mer venni hatásokat, stílusokat, az ezerféleképpen színezi ezeket, és a stílusok színezik őt. Ezáltal kialakul valami, ami még nemigen volt... mindig volt bennem egy szarkaösztön: elvenni, ellopni azt, amire éppen szükségem van...” – Hornyik Miklós: „Műhelybeszélgetés a költészetről a *Hold és sárkány* szerzőjével”, in: *Híd*, 1967/11. 1132.

¹⁵ „Il n’y a donc pas une vérité en soi, mais de surcroit, meme pour moi, de moi, la vérité est plurielle.” – Jacques Derrida: *Éperons. Les styles de Nietzsche*, Flammarion, Paris, 1979. 83. „Tehát nincs magánvaló igazság, sőt még a számomra való igazság, az én igazságom, a rám vonatkozó igazság is plurális.” – Sajó Sándor (ford.), *Athenaeum*, 1992. 3. füzet, 194.

¹⁶ „Prím szám pedig az volna, az mi csak ömagával és eggyel vóna osztható. Osztható meg az, hogy maradék nélkül megvan. Igen, a tizenhét prím tényleg. Csak az számít, mondá Kéri, pusztán az, valamit az emberek az elalvás előtti öt percekben gondolnak. Az öt es prím, válaszoltam vala sovány eszezés múltán, és ezt, hogy az öt prím, jó jelnek alejtom vala.” (Csokonai Lili: *Tizenhét hattyúk*, Magvető, Budapest, 1987. 161.) – Ebben a szövegrészben a 17. századi nyelv idézetként működik, mivel minden archaikus kifejezés korábbi *szövegekből* van beemelve. Mert 17. században *gondolkodni* a 20. században nem lehet. A 20. században viszont lehet idézni a 17. századi mondatokat, s ezzel a gondolkodás is kicsit közelebb kerül a 17. századi gondolkodásmódokhoz. Mennyivel kerül közelebb? Az idézett 17. századi mondatok és két tisztán mai grammatikájú mondat egy harmadik szövegintenciót hoz létre. A 3 is prím szám.

¹⁷ Maimonidész: *A tévelygők útmutatója*, fordította és a jegyzeteket készítette Klein Mór, Logos, Budapest, 1997. 32.

¹⁸ *A Bevezetés...* a kezdés halogatásával kezdődik, nem szavakkal, hanem kép-idézetekkel. Az első a *Függő konstrukció*, benne, körülötte egy árva szó sincs, utána fekete négyzetben befejezetlen kör alakban befelé forduló fényugarak, a kép részeként megjelenik egy szó: FIAT, idézet a *Teremtés könyvéből*, itt jön egy zárójel [amin kívül van a Strandell-fotóval kezdődő és a névjegyzékkel végződő 718 oldalnyi *bevezetés a szépirodalomba*]. A fotóba már bele van aplikálva az „Én. Én. Én. Én” Gombrowiczról, alatta Sartre *bon mot*-ja megváltoztatva: „Én – az a többiek”, hogy végre elkezdődjék a próza – de hogyan? részint mint *iszkolás*, részint a szavakra reflektáló, a négyszeres „Én”-t ellenpontozó idézetként Máté evangéliumából „A szavak bevonulása” címmel: „Hanem a ti beszédek legyen igen, igen, nem, nem, ennek felett valami esik, az a gonosztól vagyon” (5,37), majd az „igen, igen, nem, nem”-nek mind a 6 variációja.

nincs agonikus viszonyban az idézett szöveggel. Nem azt akarja, hogy ő *igen*, és a másik *nem*, nem azért veszi el a másik szöveget, hogy megszüntetve megőrizze, de azt sem akarja az idéző szöveg, hogy ő *nem*, s az idézett *igen*, mert kicsoda volna ő, hogy földhassa magát? Az olvasás-írás kettős folyamatában, idéző és idézett egymasmellettiségében a szöveg megmenekül a birtoklástól és az önfeladástól. Nem minden idézés ilyen. (Az értekező szövegeknél például az idézett mondatoknak illusztratív, affirmatív, illetve ellenpontozó szerepe van.) A nem birtokló és nem önfeladó idézés az „igen, igen, nem, nem”-nek csak két variációját teszi lehetővé (kiesnek azok, ahol az igen a nem-mel áll párban), az viszont fontos, hogy előre nem lehet eldönteni, ahogy az Esterházy idézte Jézus-mondásban sincs előre megadva, hogy *igen, igen* vagy *nem, nem*. Az *igen, igen, nem, nem*-típusú idéző szövegek függetlenek a birtoklástól, az önfeladástól, az ítélezéstől. (Nevetséges) szabadság.¹⁹

1. A töredék

– a „milyen volt” nosztalgiája vagy a „milyen volna jó/szórakoztató lenni” utópiája helyett a „mi van, mi nincs” megjelenítése a szöveg minden egyes pontján. Mind a nosztalgikus, mind az utópisztikus szöveg egy ok-okozat lánc konstrukciójára épül, ami Nietzsche felől antropomorfizmus, Freud felől projekció, általánosítva: a dolgok, események közül egy adott szemlélet szerinti kijelölése oknak, okozatnak. A folyamatos történetmondás akkor nem önkényes, ha föl van fedve az a szemléletmód, amelyben létrejött az ok-okozati lánc. A szemléletmód, mely egy a sok közül. A töredékes írás esetén nincs egy végigvitt szemléletmód, nem is előre megadott, nem is választható le a szövegről. „Ezért írok gyakran számozott mondatokat – válaszolja a *Der Standard* kérdésére Esterházy Péter –, mert nem akarom strukturálni a világot.”²⁰ A számozott mondatok egy nyilvánvaló konvenció, a tízes számrendszer szerint rendeződnek szöveggé, mely csak a számokat tekintve lineáris, szöveggként viszont egy nem előre megadott szerkezetet hoz létre, mely egyszerre igyekszik nem redukálni a szemléletmódok pluralitását és nem szétesni. A számozott mondatokból szerkesztett regény esélye a prímszám.²¹

¹⁹ A *Bevezetés...* egyik darabja a „Mily dicső a hazáért halni”, melynek jegyzetként írás és törlés végösszegeként az olvasható: „A fenti szöveg Danilo Kis-idézet.”

Radnóti Sándor *A könyvember* című esszéjében (in: *A piknik. Írások a kritikáról*, Magvető, Budapest, 2000.) ír Jean Paul Fibelnek, a *bienrodai ABC-s könyv szerzőjének élete* című fergeteges írás-olvasás paródiájáról, melyben a központi figura árveréseken olyan könyveket vásárol, amelyeken nincs föltüntetve a szerző neve, és saját nevét nyomtatja a címloldalra. A művek felsorolása, melyeknek így Fibel a szerzője lett, az össze nem illők brutális egymás mellé helyezése komikus hatást eredményez: *Hordómese* (Swift), Defoe művének egy francia fordítása, a Biblia egy 1737-es kiadása és (mi más következne, mint a) *A Bajor Választó-ház örökösödési jogának és egyéb, Magyarországra, Csehszámra, hasonlóképp az osztrák föltercegségre vonatkozó igényeinek alapos megvitatása*. Fol. München 1741. című munka. A Danilo Kis-novella szó szerinti átvétele fibeli komikus gesztus, annak ellenére, hogy a hős neve miatt van ugyan a novellának kapcsolata az Esterházy-könyvvel, de ez a kapcsolat a többi Esterházy-művel együttolvasva vissza is vonatik azáltal, hogy a szövegek egyik visszatérő fordulata a „név nem számít”. Ugyanez a novella a *Harmonia caelestis*ben is benne van, a név helyett: „édesapám”, s ha az „édesapámokat” föl soroljuk, ugyanazt a hatást kapjuk, mint Jean Paulnál. A kiválasztások következetesen esetlegesek. A következő esetlegesség a fibeli ártatlanság brutalitása: (nevetséges) szabadság.

²⁰ „Részecskegyűjtők – a nullaponttól kiindulva.” Richard Reichensperger interjúja, in: *Der Standard*, 2001. aug. 18–19. Magyarul: *ÉS*, XLV. évf. 35. sz. 6.

²¹ A *Harmonia...* első könyvének 371 töredéke 371 különálló szöveg, sem időpont, sem helyszín, sem cselekmény nem köti össze őket – az „édesapám” szó igen, de az egyes töredékekben más-más jelentése van (történik) a szónak. Vannak ismétlések, és ezeknek a jelentése is változik a korábbiól

– az olvasást lassító, a hiányzó tudást vagy a hiányzó szavakat nem átimpvizáló, a történetek réseit, kríziseit nem cseppfolyósító szövegformálás. Nincsenek átmeneti mondatok, melyeket a történetben elfoglalt helyük igazolna. A mondatoknak nincs rajtuk kívül lévő magyarázatuk. Az irodalomban a mondatok értelmezésre szorultak, nem magyarázatra. A különbség nyilvánvaló: a magyarázat mindentudó olvasót föltételez, aki ismeri a mindentudó szerzői szándékot, vagy beéri saját mindentudásával. S az értelmezés? Nem az ismereteire alapoz, hanem a szövegre, mely ismeretlen. Feltételez, téved, kérdez, s ha annyira átláthatatlan számára a szöveg (a töredékekből álló szöveg „egészében” mindenképp átláthatatlan), hogy nem tud kérdezni, akkor újra elolvassa: ismétel. Dialogikus szerkezetű, szemben a folytonos, a cáfolattal (a beszéd jövőjével) nem számoló magyarázat diktatorikus beszédmódjával.^{22, 23} A töredékekből építkező szöveget *le nem írt mondatok* is formálják, melyeknek nyomaik ugyan vannak, de annyi nyom nincs, hogy az egyértelműsítő magyarázat, bár nagy a kísértés rá, lehetségessé váljék. Maurice Blanchot írja: „az univerzális beszéd az egység felé törekszik és segít betölteni a mindenséget; a másik, az írott szó, a végtelenség és idegenség viszonyait hordozza, amit jellegzetesen a költői (vagy irodalmi) aktus fejez ki.”²⁴ Az idegenség föloldása nosztalgikus vagy utópisztikus volna. A töredékes írás értelmezésének esélye az ismételt értelmezés, halogatás.²⁵

különböző szövegek környezetben. Hogy lesz belőlük 1 szöveg? Az 1 a konvencionális számsor szimbolikus jelentésekkel túlterhelt eleme, ez a könyv, ebben az olvasatban, fölfedi a konvencionális jelleget, és olyan plurális szöveget hoz létre, melyet a (ki nem jelölt, így a lehetőségeket újra korlátlanná tágító) prímszám fogalmával lehet érzékeltetni. Az „ömagával oszthatóság” aritmetikai terminust *önreflexivitásnak* fordítom, mely megjeleníti és visszabontja magát az írást.

A 333. töredékben az „édesapám” a fiát megesketi – a grammatikai konvenció szerint ez az elbeszélő, következőképpen az eskü tárgya maga a könyv, melynek egyik töredéke ez a 333. –, hogy fejezze be az általa még el sem kezdett könyvet, melynek „alapgondolata pofonegyszerű, olyan pofonegyszerű, hogy ha az ember nem vigyáz, könnyen el is felejt. Arról volna szó, az a centrális lényeg, hogy a világon mindenki, az utolsó szálig mindenki Jézus Krisztus, és mindenki föl is van feszítve.” Az első könyvön belül egyetlen töredék ismétlődik, a felejtésről: „Rémlik, törte apám hosszan és mindhiába a fejét, hogy a legszentebb dolog mégis az, amire nem emlékezünk.” (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*, Magvető, Budapest, 2000., 4. és 352. töredék. – A továbbiakban HC.) Az apró eltérés által, hogy másodsorra a „mindhiába” helyett „hiábavalóan” áll, a felejtés materializálódik, másképp mondvá, megtestesül. Az elfelejtett: a legszentebb. Minden töredék, mindenki Jézus Krisztus, és mindegyik vissza is van vonva, mindenki föl is van feszítve. Ezt a szövegmozgást próbálom újragondolni a prímszám fogalmát a töredékekből szerkesztett szövegre alkalmazva.

²² A diktatúra szó a *dictare* kifejezésből származik, fölerősödik benne a monológ zsarnoki, erőszakos jellege.

²³ A történelem réseiről a *Hahn-Hahn grófnő pillantásában* a mauthauseni részeg (mint a »mindenki Krisztusról« beszéző Édesapám) kocsmáros: „Hogy régebben, a nagy háború előtt... Az nem volt mindegy, hogy egy ember élt vagy meghalt. Hogyha valaki elszóllított e Földről, nem állt rögtön valaki a helyére, hogy elfelejtjük őt, hanem ott lett valami lyuk, rés, és a halott hiányzott.” (Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Magvető, Budapest, 1991. 85. – A továbbiakban H-H.)

²⁴ Az univerzális beszédet a megszakítás (*interruption*) szempontjából Blanchot a dialektikával hozza kapcsolatba: ott is van szünet a beszéd folyamatában, mely lehetővé teszi a beszélgetés „egymásutánját”, de ez a szünet viszonylagos, mivel „az egységes igazság állítását” célozza. Az irodalmi aktus megszakítottasága, ezzel szemben, két beszélő nem csökkenthető távolságát fejezi ki: olyan, az olvasóval potenciálisan közös tér, melybe belefér az olvasótól való végtelen távolság. – Maurice Blanchot: „A megszakítás”, Lenkei Júlia (ford.), in: *Athenaeum*. 1995. II. kötet, 4. füzet, 136–139.

²⁵ Például az *Egy nő* töredékeiből az univerzális értelmezői beszéd (melynek célja a szöveg általános pozíciójának leírása) a nő tárgyasítását, az irodalmi szöveg referencialitásba zárulását olvassa ki. (Zsadányi Edit: „Lesem az arcát, nem néz vissza”, in: *Kalligram*, 2000/4, 119–126. Kul-

– a tautokronia (egyidejűség) írása. Esterházy Duna-könyvében egyetlen mondaton belül jelenik meg a tautokronia értelmezése a fizikában és a Szentírásban: „mintha a munkások egy cikloid mentén csúsznának a szőlőbe, és időarányosan kapják a pénzt, ezért mind ugyanannyit.” (H-H, 194) A próza iszkolásában van egy rajz egy görbe palcikaemberről,²⁶ testének íve éppen akkora, hogy a fej az ív mellé rajzolt egyenes szakaszra támaszkodjék (mintha támaszkodna). (B, 147) A cikloid elve, hogy az ív bármely pontjáról induljon is ki, a test ugyanannyi idő alatt jut a legmélyebb pontig; a szőlőmunkások példázata, hogy bármikor is kezdtek volna el a napszámot, ugyanakkora fizetséget kapnak; a palcikaember-rajz a test ívéről – három különféle megjelenítése a tautokroniának, hogy bármely ponton volnánk is, előlről kell kezdenünk (a történetet, az életet stb.), és ugyanannyi van még hátra. A töredékekből szerkesztett szöveg ezt a folyamatos előlről kezdődést és ugyanannyi ideig tartó történést jeleníti meg. Nem evolutív, hanem inkluzív. Magritte *A levegő síksága* című képe ráébreszt a természetben föllelhető példára: a falevél ereinek mintázatában benne van a fa ágainak mintázata. József Attilának van egy mondata az *Irodalom és szocializmus* című tanulmányában, mely a tautokronia elvét az irodalomra vonatkoztatja: „A mű világának minden pontja archimédeszi pont.” Pilinszky János regényterve – és itt a „regénytervet” nem beteljesületlen ígéretként, hanem sajátos műfajként célszerű érteni, nem kérve számon rajta a praxist, mely a totalitás igényével írt töredék maradt, talán nem véletlenül – a szövegformálásnak ugyanezt az útját írja: „Minden bekezdésnek totálisnak kell lennie. Minden bekezdés meg kell hogy haladjon a regény »elképzelt egészét«.”²⁷ Az Esterházy-mondatok *hechuras–des–hechas* szerkezete a művek szövegmozgását jeleníti meg. Már a legelsőkről, a *Fancsikó és Pinta* mondatairól jegyezte meg Weöres Sándor, hogy „saját farkukba harapnak”. De mit jelent ez? Vegyük például a *Hrabal könyvének* egy mondatát: „Csak rosszat választhatok, ha ezt választom, az rossz, ha azt választom, az is rossz, és más nincs mit választani, ezt választom, és evvel lesz sok, eddig is sok volt, sok nehéz, és jó, de majd [...]”,²⁸ majd ennek egy változatát a *Harmoniá...*-ban: „Éjszaka nem állunk senkinek a pártján, részint mert alig ismerünk rájuk (mintha valami szerepet játszanának, jól), részint rosszul járnánk, a másik keményen megbosszulja, édesapánk azonnal, kiszámíthatatlanul, véresen, édesanyánk másnap veri le rajtunk az áruást, kifinomultabban, egyik rosszabb, mint a másik, és a másik is rosszabb.” (HC, 671) Az adott helyzettel nem szegzi szembe a helyzet ellenképét vagy megoldását, még a helyzetről való tudást sem, még a nem-tudást sem, megmarad a billegető, írásra-visszavonásra-írásra... épülő végtelenítő szerkezet. *L*írás helyett (nevetséges) szabadság.²⁹

csár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*, Kalligram, Pozsony, 1996. 231–240) Radnóti Sándor olyan olvasatát írja meg, melynek során elveti saját hipotézisét, és az értelemadás halasztását javasolja. („Papiros nők”, in: *Holmi*, 1995/12, 1778–1780.) A vágy, a várakozás, a be nem teljesíthető értelmezés, a barthes-i „szintaktikai ária” felől termékeny értelmezési kísérlet jött létre a töredékekből építkező redukálhatatlan pluralitás szövegét jellemző módon: két olvasó értelmezésének egybeírása (rejtett szövegdialogusa) révén. (Horváth Györgyi–Rácz I. Péter: „Nő a vágya?”, in: *Kalligram*, 2000/4, 127–135.)

²⁶ A palcikaember hasonlítható Don Quijote Foucault-értelmezte alakjához: „hosszú, sovány rajz, akár egy betű”, „a dolgok hasonlósága közepette a világban tévelygő írás.” – Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*, Romhányi Török Gábor (ford.), Osiris, Budapest, 2000. 65.

²⁷ Pilinszky János: *Naplók, töredékek*, Osiris, Budapest, 1995. 114.

²⁸ Esterházy Péter: *Hrabal könyve*, Magvető, Budapest, 1990. 131 – a továbbiakban *Hk*.

²⁹ *A szív segédjégéi* első kiadása oldalszámok nélkül jelent meg, mintegy nem kívánva előírni a gyászkeretekkel szétvárt szöveg olvasásának sorrendjét. A halott anya neve Beatriz Viterbo, Borges *Az Alef* című novellájából, melynek bonyolult szerkezetéből most csak a tautokroniához kapcsolódó két dolgot szeretném kiemelni: 1. az Alef a pincelejárat lépcsőjéről látható pont,

1. A regény

– egy-egy nézőpont kijelölésének és ironikus érvénytelenítésének váltakozása. Azzal a megkötéssel – lévén a regény műfajokon kívüli műfaj, Bahtyin revelatív gondolatát idézve: a műfajok paródiája –, hogy nagyon sok olyan regény is van, mely egyetlen nézőpontot érvényesít, és egyáltalán nem él az iróniával.³⁰

A több nézőpont és ezek érvénytelenítése részint ismeretelméleti kérdésekkel áll összefüggésben, részint egy materiális és dialogikus nyelvszemlélettel, a szavaknak dolgokra, a Másnak az *Ugyanarra* való redukálhatatlanságával. Van az ismeretelméleti szkepszisnek és a nyelv materiális szemléletének egy közös szempontja: szubjektum és objektum egybeesése. A regény innen nézve *nyelvtörténet*, mely fölözthatatlan hősökre, helyszínekre, eseményekre, idősikokra, világképekre stb., azzal együtt, hogy mindezek benne vannak. A matematikus és filozófus Tóth Imre a pontos és ellentmondásokat megjelenítő flaubert-i regény és a „La Bovary, c'est moi!” összeolvasásával (az ismert mondatban itt nem a szemlyel, hanem a regényírás folyamatával való azonosításra kerül a hangsúly) a regényt szubjektum és objektum azonosságának írásként közelíti meg, mint folyamatos teremtést („creatio continua”), és kapcsolatba hozza a nem-euklideszi geometriával. „Csak két egzakt tudomány van – írja kicsit hiperbolizálva a dolgot –: regény és geometria, matézis és poézis.”³¹ Geometrián itt nem-euklideszi geometriát ért, ami *nem* az euklideszinek az ellentéte, hanem több geometriai univerzum összessége, ahol mind-egyik univerzum külön-külön csak önmaga számára érvényes kritériumokkal bír. És: „ha a valós euklideszi tételek rendszere konzisztens, akkor a hamis antieuklideszi tételek rendszere is szükségszerűen ellentmondásmentes; ha a hamis tételek rendszere inkon-

melyben benne van az egész világ. És akkor ott, abban a novellában, egy eksztatikus és szükségszerűen nevetséges fölsorolás következik, a világ leírhatóságára tett saját erőfeszítésének förgateges megsemmisítése az őrült pontosság által. Olyan dolgok kerülnek egymás mellé, mint „egy fekete piramis közepében egy ezüstös pókháló”, „egy mellrák”, „egy adroguéi villában Plinius első, Philemon Holland-féle angol fordításának egy példánya” stb. 2. A novellának van egy utóirata, mely mint ilyen, a novella része is meg nem is, benne pedig az elbeszélő azt állítja, hogy a Garay utcai Alef hamis Alef volt, indoklasképpen pedig újra egy felsorolás következik, idézet egy fiktív könyvből, az alefek sora, melyeknek egyetlen hibája, hogy nem léteznek stb., és a novella az Alefre vonatkozóan kérdéssel, Beatrizre vonatkozóan pedig a megállíthatatlan felejtéssel végződik. A *Bevezetés...utolsó könyve A szív segédigéi*, utána jön egy fölsorolás a *Bevezetés...szintagmáiból*, melynek úgy a kétharmadánál van a „VÉGE”, megbontva ezzel a „VÉGE”-vel a könyv öntükrözésének a szimmetriáját, a kiszámítható végtelen alakzatát. Hasonló fölsorolások szerepelnek a *Hrabal könyvében* (amit lát az Úr, miután Hraballal, a Hrabal nyelvén, nem-beszélgettek), velük végződik a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* (a hajók idegen nevei, melyeket Béremény a Duna torkolatánál lát), ilyen a *Harmonia...-ban* „Édesapám ingóságainak magyar nyelvű lajstroma”. A fölsorolások a világot, a könyvet, újra a világot, egy adott helyen az összes hajónak a nevét vagy egy mitikus vagyont darabonként prezentálnak, ahogy azt Zénon gondolta el Akhilleusz és a teknőc versenyfutásáról. Ami nyilvánvaló tévedés, mert az idő (meg a klasszikus regény) folytonos. A világ- és könyvdarabok, hajónevek, ingóságok, a töredékek és a pillanatok a zsarnoki linearitással szemben álló „szinte semmi” jelentősége. Az ember halálának perceiben végigfut a „minden”, az is valamiféle fölsorolás lehet, akkor meg fontos, hogy legyenek különálló pontok, a lineárisan fölfogott életidő kiszögellései, melyek nem vezethetők le a korábbi történésekből. Ezek a kiszögellések a szabad (szuverén) pillanatok. „Az én végtelenem – gondolja az Úr a *Hrabal könyvében* – a teknősbékáé. Az a végtelen idő, amíg Akhilleusz utolér. Mindig van tanú.” (*Hk*, 182) A teknősbéka végtelen ideje (a szabadság) nevetségesen kicsi ugyan, de van. A töredékes írás egyszerre jelzi: van, és nevetséges, és van, és...

³⁰ Az 1 is – föltéve ha az 1-et tüzetesen megvizsgáljuk, és kiderítjük róla, hogy részint még 1 sem, részint meg 2 vagy 3 – prímszám.

³¹ Tóth Imre: *Isten és geometria*, Flaskó János és Munkácsy Gyula (ford.), Osiris, Budapest, 2000. 189.

zisztens, akkor az igazság geometriája is ellentmondásos. Logikai szolidaritás köti össze az igazságot és a hamisságot.”³² Ez érvényes lehet a regényre is, csak ott az univerzumok helyett különféle nyelvi regiszterek, idézetek, töredékek, mondatok és pauzák vannak. Musil, amellet, hogy fizikából és matematikából doktorált, Ernst Mach pozitívizmusából, kinek alapfölismerése, hogy a világ egyedi jelenségek nem egységesíthető halmaza, befejezhetetlenül megírja az egymással szolidáris önálló történetekből, különféle nézetekből és képek egymásmellettségéből szerkesztett *A tulajdonságok nélküli embert*. Roland Innerhofer írja: „A 20. század első felének írói közül alighanem Musil tette a legnagyobb szabású kísérletet a természettudományos és az irodalmi kultúra közötti szakadék áthidalására. Írónk nagysága éppen e kísérlet kudarcában mutatkozik meg. A dichotómiák harmoszlálása, az ellentétek elsimitása és a törések elfedése csupán egy totális világnézet kényelmébe és biztonságába való visszahátrálás lett volna. Musil megóvta az intellektuális becsületesség, amely nem fél szembesülni a meghasonlással, a modern tapasztalatok traumáival, és nem tompítja-szelídíti azokat metafizikai vigaszokkal.”³³ A különféle nyelvi regiszterek, idézetek, töredékek, mondatok és pauzák egyneműsítés nélküli szolidaritására épülő regény kudarcának az esélye – „mert azt gondolom, hogy az irodalomnak a hatástalansága, a hatékonytalansága, a neveltségessége, az az ő *sine qua non*-ja”³⁴ –, tehát a regény kudarcának az esélye a prímszám.³⁵

– folyamatos keletkezésben levő műfaj, mi több, ahogy Bahtyin regényelméleti kutatásai-
ból kiderül: éppen az a műfaji sajátossága, hogy keletkezésben van. Hegelnek azt a regé-
nyvel szemben támasztott követelményét, hogy kora számára azzá kell válnia, mint
ami az eposz volt az ókori világ számára (s tovább visszafelé: ami a mítosz az archaikus

³² I. m., 154–155.

³³ Roland Innerhofer: „Az egzakt élet. A tudomány mint téma és módszer Robert Musilnál”, Tatár Sándor (ford.), in: *Pannonhalmi Szemle*, 2001. IX/2. 75.

³⁴ *Esterházy-kalauz*. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel, Magvető, Budapest, 1991. 64.

³⁵ A különféle regiszterek egyneműsítés nélküli párbeszéde más-más szereplőkkel, de ugyanazzal a megegyezésre nem jutással vándorol egyik Esterházy-regényből a másikba. Ilyen párbeszédnek például Hrabalé és az Úristené a *Hrabal könyve*ben, Heideggeré és szintén az Úristené a *Hahn-Hahn grófnő pillantásában*, Nuszbaumé és az Esterházy nagypapáé a *Harmonia...-ban*. A regényekben ezek a párhuzamosok nincsenek – mindegy, csak valahogy metsszék egymást – egy síkba terelve. A regény nem kíván ilyen sík lenni. Ráadásul ezek a beszélgetés-kudarcok átírt, de fölismerhető idézetek: a *Hrabal könyve*ben Kafka Milenához írt leveleiből a cseh mondatok szerepelnek, Kafka idézi őket Milenától – Esterházy könyvének elbeszélője ezeket kommentálgatva idézi a Kafka-kötetben lábjegyzetként szereplő magyar fordításokat. Létrejön így még egy párbeszéd, az idézet és a könyv elbeszélőjének párbeszéde, ahol a pár az ironikus kommentárok által hangsúlyozottan 2, és nem 1. (Kafka és Milena, Hrabal és az Úristen, Hrabal és *Hrabal könyve* stb.: 2, és nem 1.) Görgey Gábor Nuszbaum-jelenetét (*Galopp a Vérmezőn*, Magvető, Budapest, 1987.) idézi a *Harmonia...*, melynek tárgyát pontosan az egymástól különböző emberek kölcsönös, de nem egymáshoz viszonyított szolidaritás-gesztusai képezik (kalapemelés és túlélési csomag), anélkül, hogy a párbeszédben a legkisebb közös pont létrejönne. A nem zsarnoki (nem elvárás-ként működő) szolidaritás írása beéri az adott pillanatban szükséges gesztusok, töredékek stb. megjelenítésével, anélkül, hogy ideológiát írta köréje. (A *Hrabal könyve* egy „afrikai közmondása” szerint: „a szavak szépek, de tojni a tyúk tojnak” – Hk, 170. Vagyis a regénynek nem feladata pótolni hiányzó gesztusokat. Mert nem képes rá. A legtöbb, amit tehet, hogy megjeleníti őket nosztalgizálás és utópiakonstrukció nélkül: a szöveg gesztusai a szavak tematizáció nélküli materialitásán múlnak. Azon, hogy objektum és szubjektum ne legyen szétválasztva.) A nem egyneműsítő szolidaritás írása – a prímszámtechnika – a kudarcban részint a regény esélyét képezi, hogy ne legyen rejtett utópia, részint az irodalom határoeltságát jeleníti meg, s a határ e megjelenítése szintén a regény esélye.

társadalomban), Bahtyin az irodalomelmélet perspektívájából a jelennel, az olvasás idejével való maximális kontaktusként írja le. Az olvasás jelen ideje természetesen nem egy megadott időpont, így a korszerűség követelménye a regényre vonatkozóan relativizálódik, illetve átértelmezésre szorul. A Cervantes-, Rabelais-, Sterne-, Jean Paul-, Flaubert-, Joyce-, Kafka-, Musil-féle poétikák nem véletlenszerűen esnek egybe posztmodern regénypoétikákkal: regényeik, elsősorban a radikális olvasásból származó soknyelvűség és az írás-törlés („hechuras–des–hechas”) szerkezet által, olyan szövegmozgást hoznak létre, melyek egy nem-rögzített, következésképpen történelmi korhoz sem köthető olvasói aktivitást hívnak elő. Esterházy operalibrettónak, giccstördéknek, csalimesének, *Erzählung*nak, regénynek nevezett, valamint több, meg nem határozott műfajú írásból álló *Bevezetés...-e* a műfajok paródiája szempontjából értelmezhető regényként: a radikális olvasásra épülő, zárt struktúrák létrehozását nem céljuknak tekintő regényeket magába foglaló tradícióhoz tartozik. A radikális olvasásra épülő regények értelmezési kudarcának esélye az ismételt értelmezés, a halogatás.³⁶

– mint különmű és diszkrét alkotórészek összeolvasztása újra meg újra felbomló szervezősége, melyben, a lukácsi elmélet szerint, megkonstruálódik és a reflektálás által átíródik „az alkotó szubjektivitás világossá vált etikája [...], két etikai komplexum együttműködése, az irónia”.³⁷ Az irónia kettős látás és szubjektumhoz kötöttség: az ironikus regényben (Goethe, Thomas Mann, Proust) a szubjektivitás önmegszüntetésével a szabadság a világgal – Lukácsnál: „egy isten nélküli világgal” – szemben van értelmezve. Akár istenről, akár világról, akár szubjektumról beszélünk, az irónia alakzata transzcendálás révén hozza létre a szövegmozgást, még ha a szöveg önmagán túllépésében a „túl” semmire sem vonatkoztatható. Kierkegaard az iróniát „végtelen, abszolút negativitásként” írja le: „Negativitás, mert a tagadáson kívül semmit sem tesz; végtelen, mert nem ezt vagy azt a jelenséget tagadja; abszolút, mert az, aminek erejénél fogva ta-

³⁶ A *Bevezetés...-e* értelmezései, ha fölmerült a műfajiság kérdése, igyekeztek egységesítő elvet találni az irodalmi műfajok szöveggyűjteményeként vagy szó szerinti szöveggyűjteményként is olvasható könyvnek. Szegedy-Maszák Mihály a felnőtte válás elvét nevezte meg, de ezt nem pusztán „nevelődésregény-alakzatként” (Sziráki Péter: „Már megint itt van a *Fuharosok*”, in: *Fuharosok*, Müllner András és Odorics Ferenc [szerk.], Ictus–JATE, Szeged, 1999. 115.) értelmezhetjük, hanem mint a jelentések, a regény mint műfaj rögzíthetlenségét, folyamatos keletkezését: „e folyamatnak [a »felnőtte válásnak«] van egy olyan szakasza, melyben a törékeny éretlenség még értelmetlen, a jelentés még nem eleve adott, de teremődik.” (Szegedy-Maszák Mihály: „Bevezetés a szépirodalomba”, in: *Diptychon*, Balassa Péter [szerk.], Magvető, Budapest, 1988. 116.) A Szegedy-Maszák-mondat viszont úgy folytatódik, hogy Sziráki értelmezése (ítélete: a *Bildungsroman* feltételezi, hogy van egy „én”, amihez el lehet jutni, s attól fogva boldogan élni, míg meg nem halni) jogos, ha viszont nem ugrunk át a szavakról a dolgokra, az éretlenségről a fiatalságra, akkor nem kell a *Bevezetés...-t* egy kevésbé radikális irodalomparadigmába beleolvasni.

Az egyes darabok műfajiságára kérdezve föltűnik, hogy a könyvben még a *Függő* vagy a *szív segédigéi* sincsen regénynek nevezve, a *Fuharosok* viszont igen. Amiből arra lehet következtetni, hogy a regény (A *Bevezetés...-e*, benne a *Fuharosok*) a regény újraértelmezése. Ennek egyik legradikálisabb formája Ottlik *Iskolá...-j*ának lemásolása egyetlen lapra, melynek tradicionalitásában radikális regényként való értelmezését adja Mártonffy Marcell („Olvasás-példázatok”, in: *Műhely*, 2001/1. 72.); Balassa Péter az Ottlik-lapot olyan képként értelmezi, melyen az idő jelenik meg, ezért „gobelin”: „a lineáris textus egyidejűvé tett látványa”, s mivel ez a kép az időről beszél, magát a regény műfaját tematizálja, Balassa szavaival: „a regény kérdésként való megjelenítésének ritualizálása” történik általa. („Egy regény mint gobelin”, in: *Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 309.)

³⁷ Lukács György: „A regény elmélete”, in: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika*, Tandori Dezső (ford.), Magvető, Budapest, 1975. 537.

gad, magasabb valami, ami viszont nincsen.”³⁸ Az iróniára épülő regény a folyamatos elmozdulásra, az elbeszélői nézőpont kialakítására majd visszavonására épül, így az időbeliség tapasztalatával rendelkezik. De Man az irónia temporális struktúrája alapján köti újra össze a regényt és az irónia alakzatát.³⁹ Ha viszont olyan a regény, hogy nem a külön-neműek összeolvasztásaként és felbomlásaként, hanem a külön-neműek külön-neműekként való megjelenítéseként működik (például ha töredékes, ha látványosan más szövegekre épül, ha benne a párbeszédnek nem kell megcgyezésre jutniuk), ha a regény több etikai komplexumot jelenít meg, melyek mindegyikének szabadsága nem valami rajta kívülvel szembeni szabadság, hanem saját magával szembeni, a maga kárára értelmezett szabadság, akkor a regény a humornak az iróniáénál radikálisabb székszisére épül. Az irónia mozgása mint végtelen örvény a végesen folyamatosan a végtelent kéri számon, a humoré a végtelenen a végest.⁴⁰ Ezért nincs átmeneti mondat, lineáris szerkezet a humoros regényben: minden mondatnak számonkérhetőnek kell lennie a végtelenen. Kierkegaard az irónia és a humor különbségét Szókratész és Krisztus alakjával jeleníti meg: az irónia keresi az önmagába visszavezető utat, és kizár (*epokhé*) minden mást, a humor a másikat keresi, olyannyira, hogy benne szétszóródik, „a hívek úgy érzik, hogy testének egy-egy darabját alkotják”.⁴¹ A distancia összefogottsága helyett distancia és szét-szóródás, (nevetséges) szabadság.⁴²

³⁸ Søren Kierkegaard: „Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra”, in: *Írásaiból*, Gondolat, Budapest, 1978. 99.

³⁹ Paul de Man: „A temporalitás retorikája”, in: *Az irodalom elméletei I.*, Thomka Beáta (szerk.), Jelenkor–JPTE, Pécs, 1996. 47.

⁴⁰ Schein Gábor írja Jean Paul esztétikájáról: „Amíg Goethe, a nyugati teologikus gondolkodásnak megfelelően, a transzcendencia képzetain keresztül mutatja meg hőse, Faust életét, azaz a végtelen dimenzióit méri rá a végesre, addig a proscholus komédiájában a véges méri a végtelent, és ez a szakadatlan nevetés forrása, amely nem nyomja el az emberi, illetve ördögi kín hangját sem.” („A proscholus komédiája. A metafora metaforája Jean Paul *Az esztétika előiskolája* című munkájában”, in: *Pannonhalmi Szentle*, 2000. VIII/1. 52.)

⁴¹ Kierkegaard: i. m., 91.

⁴² „A végtelenségnek, melyre még visszatérünk, többek közt megvolt az a veszélye, hátulütője, hogy összemósódtak a napok, egy kedd, csak példaképp, az úgy volt szerda, mint a pinty, ezzel a megszorítással hát: mindez azon a napon történt, amikor egy bátor férfi Koppenhágából, egy Mandygaard nevű, a maga vad, csöndes, kávéházi módján megkérdezte az Úrtól, illetve úgy döntött, hogy azt azért mégiscsak megkérdeznék az Úrtól, hogy a humora, az hova tűnt.” (*Hk*, 170.)

AZ ISMERETLEN HOMÁLYA

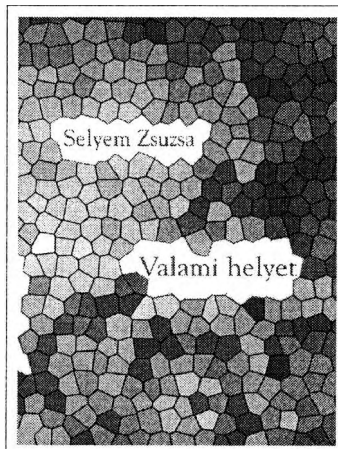
Selyem Zsuzsa: Valami helyet

Előre kell bocsátanom, hogy ez a kritika egyszersmind önkritika is, jóllehet a nálam egy évvel fiatalabb pályatársnőm, Selyem Zsuzsa gondolkodásmódja több vonatkozásban alapvetően különbözik az enyémtől. Mégis, ha megpróbálok belehelyezkedni az ő pozíciójába, márpedig ha meg akarom őt érteni, ezt kell tennem, rá kell jönnöm: az alábbiakat fordított előjellel vagy más hangsúlyokkal, de Selyem Zsuzsa is elmondhatná az én írásimról. Onnan nézve nincs is igazán létjogosultsága a kritikának (legföljebb a párbeszédnek), és az ő nézőpontjából én minden bizonnyal naivnak, szimplifikátornak látszom, aki gyanúsán magabiztosan beszél... Mindezt szem előtt tartva lássuk magát a könyvet, kezdődjön (vagy inkább folytatódjon) a kritika a kritikáról, vessük bele magunkat írás és olvasás nagy irodalmi társasjátékába!

A szerző saját meghatározása szerint könyve esszégyűjtemény, olyan írások sorozata, melyek könyvekről, olvasmányélményekből, műelemzésekből születtek. Azon a határon keletkeztek, amikor az olvasás írásba fordul. A kötetet a szerző rendkívül alaposan, hogy úgy mondjam, duplán megtervezte: a hagyományos cikluscímek helyett az írások négy nagyobb egysége egy-egy logikai-matematikai kifejezést kapott címül („lefordítva” ezek így hangzanak: *A és nemA*; *nemA*; *A*; *A és nemA* – lehetséges magyarázatukról később). Az egyes írásoknak pedig a régi, például pikareszk regényekhez hasonló alcímei is vannak, melyekben a szerző röviden vázolja olvasójának, miről lesz szó. Ez a kettősség, a kétfajta fikció, az abszolút matematikai és a relatív regényfikció együttes megidézése erőteljesen hangsúlyozza a kritikus (értsd: az irodalom értelmezője) helyzetének kérdésességét, problematikusságát, majdhogynem reménytelenségét.

A bevezető *El-közelítés* című (*Szerelemről, szélről, esszékről és tücskökről* alcímű) írás megadja az egész könyv alapvetően kérdező modalitású, kissé elégikus hangnemét. Fölsejlik egy viszonzatlan szerelem története: az egyetlen személyes történet az egész kötetben, habár az utolsó esszé a „kiterített rongy” metaforájával szintén valamilyen rejtett fájdalomra, szenvedésre utal, amely a költészetben keres választ, de legalábbis enyhülést és vigasztalást.

Amikor Selyem Zsuzsa kötetének előszavában az „írás-olvasás pár”-t a szerelmesekhez hasonlítja, az esszét, ahol nem eldönthető, hol végződik az olvasás és hol kezdődik az írás, közvetítő s ezért erotikus műfajnak nevezi. (Pontosabban nem nevezi, könyvében nem szerepelnek erős állítások: kérdései részben lehetőséget kínálnak neki, hogy bizonyos bevett fogalmakat

JAK-füzetek 119.
József Attila Kör-Kijárat Kiadó
Budapest, 2001
160 oldal, 1300 Ft

vagy gondolatokat újragondolhasson, részint pedig ironikusan gyengített állítások – à la Esterházy.)

Fölvetődik bennem a kérdés, kinek az erotikája ez, a szerelmeseké avagy az ismeretlen harmadiké, aki csak nézi őket? Az írás és az olvasás úgy viszonyul itt egymáshoz, mint a Férfi-Író és a Nő-Olvásó, mely alapviszony ugyan statisztikailag (egyelőre) gyakrabban van így, mint fordítva, csakhogy Írás és Olvasás ilyen szembeállítás megtevesztő, hiszen ezek a gondolkodás egymástól elválaszthatatlan műveletei. Az esszét nem nevezném köztes műfajnak, az esszé inkább egy új minőség, amelyben olvasás-írás esztétikai tapasztalatán túl sokfajta más tapasztalat is ötvöződhet, és mint ilyen, az esszé sokkal közelebb áll(hat) a regényhez, mint a kritikához és tanulmányhoz. Selyem Zsuzsának az esszével kapcsolatos redukcionista fölfogása más vonatkozásban is megnyilvánul. Mert mi szükség van az aszkézisre, az üres térre, „a fegyelmezett semmit-tudásra”, melyről e bevezető írásban beszél: „A távolság közelségének képzete nyilvánvalóan a közelség-illúziók egyike. Erősz közvetít, hogy legyen egy szabad köz a kapcsolatban, legyen végre egy üres tér. (...) Határon állni valamiféle összeszedett, fegyelmezett semmit-tudást jelent. Ez a semmit-tudás nem hatalmaz fel arra, hogy habzsoljon vagy ömlengjen, egyedül a vágyakozásra hatalmaz fel.” Ezek a mondatok is jól tükrözik, hogy a gondolkodás mennyire az általánosságok szintjén mozog, az alany szinte teljesen szublimálódik. Nem fontos, ki áll a határon, a pozíció a fontos, amit elfoglal, s amely innentől kezdve mintegy önműködően meghatározza a viselkedést, kijelöli, hogy az a valaki, aki elfoglalta ezt a pozíciót, mit tehet és mit nem. Mivel azonban ez a határpozíció eleve mesterségesen van fölvéve, lehet ez az Író eleve Olvasó is, és az Olvasó eleve (legalábbis nem-realizált, potenciális, esetleg kevésbé tehetséges, képzett stb.) Író is, az „üres tér” és a „szabad köz” metaforái az értelmetlenséget igyekeznek értelmezni és egyszersmind kívánatosá tenni. Hiszen a vágyakozás nem a szeretett másikra és nem is a megértésre irányul, hanem arra, hogy meg lehessen szabadulni legalább egy kis időre ettől a másiktól, és hogy ne nyugózza le értelmünket a másik szövege. Valójában – nekem legalábbis így tűnik – titkos harc folyik a másik ellen, az üres térre a kritikusnak van szüksége, aki sem Írónak, sem Olvasónak nem tekint(het)i magát, hogy megvethesse a lábát, és saját hangján beszélhessen végre; még ha ez a hang bizonytalan is; titkos harc folyik a szerelem ellen, amely annyi fájdalommal jár...

Persze a harmadik, akiről itt szó van, akinek „valami helyet” kell csinálni, vagy akinek a helyét keresi a szerző, nem földi személy. Az *egyház mint világ* című recenzióban, mely Dietrich Bonhoeffer lutheránus teológus *Szentek közössége* című művéről szól, nagyon hasonló retorikai fordulatokat találhatunk, mint a bevezető esszében: „A közvetlen kapcsolatban leegyszerűsítés, csábítás, magához láncolás van. Krisztus, az isteni személy mint közvetítő egyrészt lehetővé teszi a találkozást, másrészt meg is védi a másik embert velem szemben.” Ezt a mozzanatot, a kettőnek a harmadik felé fordulását keresi voltaképpen Selyem Zsuzsa az irodalomban is, és amit a szerelem relációjában tapasztal, vagyis, hogy ott szükség van-e transzcendens „harmadik” jelenlétére, rávetíti az irodalomra mint elsősorban szellemi-nyelvi természetűnek (tehát nem érzékinek) elgondolt közegre.

A megértés, egy szöveg vagy egy másik ember megértésének folyamatában Bacsó Béla *Határpontok* című esszékötetéről írva Selyem Zsuzsa az öndestrukció elvét hangsúlyozza: „Hely azáltal lesz, hogy föladom a magam vélt helyét. A nyelv akkor nem a létfeljítés vehikuluma (Heidegger), akkor nem nivelláló hatalom (Kierkegaard) (...), ha mértéke a hallgatás.” Az öndestrukció ebben az értelmezésben szorosán összefügg a megértéshez vagy legalábbis a felfedezéshez szükséges nyitottsággal, éppen csak azt nem lehet tudni, mi értelme van odahagyni megszokott szemléletünket, ha az út végén az abszolút nem-tudás áll?

Bár a problémafölvetés ebben a formában elég csalóka. A megértés/megismerés bo-

nyolult folyamatában valóban szükség van bizonyos fokú öndestrukciónak, illetve ez ugyancsak félrevezető fogalom, mert valójában csak az elgondolásaink, meggyőződéseink bizonyos részének megváltoztatásáról, nem pedig önmagunk teljes földadásáról van szó. Implicit vélekedéseink – az élő szervezetekhez hasonlóan – stabilitásra törekszenek, és mindannyian igyekszünk megvédeni fogalmi sémáink stabilitását az idegen, versengő vélekedésekkel szemben. Polányi Mihály *Személyes tudás* című művében három ilyen stabilizáló mechanizmust különböztet meg: cirkularitás, vagyis körben forgó hiedelemrendszerek; epiciklikus, vagyis önkiterjesztő elméletek; magképződést gátló elvek, azaz a versengő fogalmi fejlemények csíráinak elfojtása. Úgy áll a dolog, hogy ezek a stabilizáló aspektusok kimutathatók a dekonstrukció és a hermeneutika fogalmi rendszereiben is, úgyhogy illúzió azt képzelni, hogy e gondolkodási rendszerek avagy irodalomelméleti módszerek *eleve* sokkal nyitottabbak másoknál, vagy hogy ne törekednének ugyanolyan stabilitásra, mint az általuk bírált rivális (rendszerelvű, hierarchikus) képződmények, elgondolások. A dekonstrukció és a hermeneutika, legalábbis, ahogy nálunk a legtöbben alkalmazzák ezeket az elméleteket, és ahogy Selyem Zsuzsa is alkalmazza őket, nem ismerik, illetve nem ismerik el például a személyesség fogalmát vagy létjogosultságát az irodalomról szóló beszédben („A derridai gondolkodás hozadéka, Bacsó Józán érvelése szerint, az önpreszencia metafizikai démoniájának leleplezése” stb.). Olyan szubjektum-konceptióval találkozunk, amely nem teszi lehetővé, hogy valaki a saját nevében beszéljen, bármit sugalljanak is egyébként az elmélet követőinek saját személyes (közvetlen) tapasztalatai, avagy a tény, hogy írónak ma is vallomásos, esszéisztikus, nem-fiktív, nem dekonstruált én-elbeszélőt alkalmazó szövegek (például Esterházy *Javított kiadása* is ezek közé sorolható). Ilyenkor legfeljebb azt mondják: ez nem irodalom. Sőt, a rendszerbe nem illeszkedő elemek az elmélet cirkularitása, tehát körben forgó volta miatt nemhogy gyengítenék, inkább erősítik az elméletet. (Lám, aki így ír, *eleve* esztétikailag gyenge vagy értékelhetetlen művet fog létrehozni, vagy: mindig is gyanús volt, hogy nem jó író stb.) (Aról pedig, hogyan terjesztheti ki magát egy elmélet, zseniális elemzést olvashatunk Radnóti Sándortól *A posztmodern zsandár* címmel.)

Azt is érdemes megvizsgálni egy-egy műelemzés kapcsán, hogy mi az, amiről feltűnően nem esik szó, mi az, amiről, bár az adott műnek igencsak jellegzetes tulajdonsága, a kritikus mégsem vesz tudomást, nem látja meg, mert – hogy szakszerűen fejezzem ki magam – a saját mátrixának csíráképződést gátló aspektusai elfedik előle (előlünk). A *Háború és háború* című Krasznahorkai-regényről írt, egyébként kitűnő dolgozatban például ilyen negligált tényező a fentebb már emlegetett érzéki dimenzió. (Íme, egy rövid, élesen idevágó illusztráció magából a *Háború és háború* című műből, annak bizonyítására, hogy az érzékiség a regénybeli regénykéziratról beszámoló elbeszélő-főszereplő számára mennyire megkerülhetetlen probléma: „Bujaság, erotika, szenvedély és érzékiség, folytatta Korim rövid gondolkozás után s látható zavarban a nőnek, félrevezetné a kisasszonyt, ha elhallgatná, ha eltussolná, ha megpróbálna nem beszélni róla, mindama dolgok mellett ugyanis, amikről eddig szó volt, van még egy nagyon lényeges vonása a teljes összeomlás, vagyis a római rész felé sodródó szövegnek, hogy tudniillik végtelenül át van itatva érzékiséggel, a későbbiek miatt ezt egyszerűen nem tagadhatja el, az egész Albergueria, mint mondta, tele van kurvákkal...”)

Továbbá nem foglalkozik Selyem Zsuzsa azzal a különben szerintem nagyon is figyelmet érdemlő ténnyel, hogy a műalkotás vége, az utolsó szavak nem a könyvben olvashatók, hanem egy táblán a svájci Schaffhausenben a Hallen für Neue Kunst múzeum falán (Baumgartnerstr. 23.). (Tudtommal ténylegesen létezik az a tábla, és a könyvhöz mellékelt könyvjelző térképet is ad, sőt a vonatok, repülők pontos menetrendjét is közli.) Mit jelent az, ha egy műalkotás ezen a módon vezet ki önmagából, és mi az a hely (miért pont az), ahova kivezet? Mit jelent az, hogy útra kell(ene) kelni ahhoz, hogy a könyvet való-

ban végig tudjuk olvasni? Hogyan értelmezzük az írás (és olvasás) eme hermészi gesztusát? Selyem Zsuzsát elméleti preferenciái megakadályozni látszanak abban, hogy konkrétumokkal foglalkozzon, sokkal jobban leköti az a művelet, hogy a választott művet, minden művet, amelyet olvas, közös nevezőre hozza, mindegyikből kimutassa, ki-írja azt a bizonyos üres teret, „valami helyet”. Az is igaz viszont, hogy az ő írásaiban többnyire nem áll fönn antagonisztikus ellentét a műből rekonstruálható szerzői intenció és a kritikus interpretációja között, persze a kritikus eléggé legyengített állításokkal dolgozik ahhoz, hogy a lehetséges ellentétek, még mielőtt kiéleződnének, eltörlődjenek. (Kivétel a *Romániai? Magyar? Irodalom? Történet?* című esszé, egy körkérdésre adott válasz, amely a kötet legpolemikusabb, a szerző saját meggyőződését leginkább artikuláló – s egyben hozzám legközelebb álló – írása.) A Krasznahorkai-dolgozat esetében a legnagyobb az összhang: a végcél itt a fikció és a metafiktív szintjén is valóban egy üres tér, a Mario Merz-szobor tere, amely – ahogy az a regényben található fényképből is kitűnik – egy neoncövekből és üveglapokból épített sátor, iglu, boltozat egy üres szobában.

Selyem Zsuzsa úgy fogja föl hivatását, mint olyan elkötelezettséget, amely folyton az ésszel fölérhetetlen dolgok tartományát célozza meg kérdéseivel, írásai azt sugallják, hogy amibe írás és olvasás során ütközünk, az túl van a mi intellektuális horizontunkon. Ez a sajátos agnoszticizmus vallásfilozófiai, teológiai eredetű, és valószínűleg a dekonstrukciót és a hermeneutikát is efelől az eredendően vallási agnoszticizmus felől olvassa. Így férhet meg nála békés egyetértésben Derrida és Kierkegaard, és – másfelől – ezért lehet folyton az az érzése Selyem Zsuzsa olvasójának, hogy újabb és újabb logikai szakadékok nyílnak a szövegben. Az üres tér a dekonstrukció filozófiai premisszáival ellentétben itt transzcendens tér, a transzcendens helye, olyan, mint a Merz-szobor vagy a Tarkovszkij-filmek üres szobái: bár nincs bennük semmi, rendkívül erős atmoszférájuk van, az Abszolútum sugárzását képesek fölfogni. A semmis *tehát* metafizikus terek utáni vágyakozás – ez hatja át Selyem Zsuzsa írásait, legyen szó irodalomról, filozófiáról vagy teológiáról. E különböző beszédmódok időnként reflektálatlanul egymásba is váltanak: ahogy a *Jónás könyvének* esetében is történik, a Biblia szövege és Babits szövege egyszerre irodalom és kinyilatkoztatás, művészet és miszticizmus. Mintha ugyanaz lenne a tét – és ezt el kell ismerni: végső soron a tét alighanem tényleg ugyanaz.

Itt térek vissza a cikluscímek gyanánt szereplő logikai kifejezésekhez. Az 'A és nem-A' logikailag hamis kijelentés, pontosabban: ha egy logikai rendszerben egy állítás és annak az ellenkezője (negációja) is igaz, akkor abban a logikai rendszerben minden kijelentés igaz. Vagyis a jelen kötet kapcsán ezt úgy értelmezem, hogy bármit lehet mondani. Minden mindennel fölcserélhető. Nem mi döntjük el. És valóban: a mesteri íráskészséggel gerjesztett finom ködben csak az egyes alkotók és gondolatrendszerek elmosódott körvonalai látszanak – ez a puha köd, akár Caspar David Friedrich képein, mindig annak a jelenlétét sejteti, aki vagy ami nagyobb nálunk. Korim György, a *Háború és háború* elbeszélő-főhőse szerint a parányi alkotó az általa létrehozott monumentális teremtménnyel, melyet nem tud uralni: ez az ember képlete. Az irodalom is ilyen monumentális alkotásnak tűnik, amelyet mára képtelen uralni a róla szóló beszéd: az irodalmi értekezés rendkívül művelt, kifinomultan intelligens, elbonyolódott mellébeszéléssé válik...

Ahogy ezt a kötetet olvasom, elemzem, fokozatosan ébredek rá, hogy én magam mennyire nem tudok, mennyire nem szoktam Istenről (vagy az Istenről való beszédéről) beszélni, pedig nem tekintem magam ateistának. Úgy mondanám röviden és fölületesen: nosztagiám van az egyház után, de a hitemet nem vesztettem el. Istenhez való viszonyom egyáltalán nem ÉN–AZ, hanem teljes mértékben ÉN–TE alapviszony, mint Bubernél, Istenhez való beszédem nem artikulált, inkább a szerelmes diskurzushoz (Barthes) hasonló dadogás, fohászokadás, megtörő mondatok (gyerekkoromban tényle-

gesen dadogtam is). Olyan beszéd, amely megelőzi és meg is haladja a nyelvet, olyan megértés, amelyhez nem kellene szavak, mely azonban a nyelv lehetőségét teremti meg, a szavak aranyalapját. Vannak, akik szerint az aranytartalékok kimerültek... Talán mert az édesapám vésnök volt, és az én nevemet is beírta az aranyba, hiszem azt, hogy lehet valami közöm, valami rejtett utam ezekhez a tartalékokhoz – azt is mondhatnám: ez az én személyes „előíratosságom”. Számomra olvasás és írás nem öndestrukció, hanem a figyelem koncentrációja, a szövegben való föloldódás révén ön-gazdagítás, ön-teremtés. E felfogásom kialakulásában minden bizonnyal nagy szerepük volt az orosz vallásfilozófusoknak, akikkel egy időben intenzíven foglalkoztam – mindenekeelőtt Nyikolaj Bergyajev alkotásfilozófiájának és a pravoszláv ikonok arany háttérének. Bergyajev szerint a Teremtés műve nincs befejezve, a Teremtés művét a nagykorúvá váló embernek Istennel együtt kell beteljesítenie a nyolcadik napon. Igen, nagyon valószínű, hogy csak egy nyitott univerzumban képzelhető el az alkotás lehetősége, az alkotás folyamata a realitás nyitottságának (és, tegyük hozzá, gazdagságának, végtelen változatosságának) tapasztalatából tudhat csak kiindulni. Tehát nemcsak a „fegyelmezett semmit-tudás” puritán követelményéhez, hanem talán eme szellemi háttérhez is köthető a lezáratlan, folyékony, az én/más, a fiktív/valós, a fizikai/metafizikai egymásba nyitását megvalósító irodalmi művek esztétikája...

Visky Andrásról írott esszéjében (*A lélek évszaka*) Selyem Zsuzsa Simone Weil idézi: „A teremtés Isten részéről nem önkiráadás, hanem a visszahúzóds cselekedete, a lemondásé.” De vajon így van-e ez az ember és műve viszonylatában is? Selyem Zsuzsa szerint igen: „a véges nem növekedvén válik végtelenné, hanem ha egyre kisebbé válik.” Csak-hogy éppen Simone Weil mondja, hogy a teremtmény, az ember nem rendelkezik akkora erővel, hogy túl kicsi lehessen. (Amit megint ellenpontoszhat a Korim-féle föllíserés: „a túl nagy túl nagy nekünk.”)

Nem tudom. Nem tudjuk azt sem, megéri-e egyáltalán az ember azt a bizonyos nyolcadik napot. Addig is, míg kiderül, az önkíoltó kérdésfölvetések után jó lesz visszatérni megint az egyszerűbb dolgokhoz, a felhőbe burkolózó kopár csúcsokról a zöldellő völgybe, és kézbe venni egy újabb könyvet, ezúttal, mondjuk, egy múlt századi angol úr önélet-rajzát, aki elmondja, hogy egy hatalmas víztoronnyal szemben álló kicsiny templomban keresztelték meg, a rossz nyelvek szerint azért éppen ott, mert Nyugat-London egész víz-készletére szükség volt, hogy öt keresztényé tegyék...

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 24-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
íránt érdeklődő olvasókat, barátait, a
Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

KOMMENTÁR ÉS KOMMENTÁR

Forgách András: Gonosz siker

„a lényeg a prófécia”
(Forgách András)

A *Gonosz siker* két végpontja – a szabad versbe tördelt *Cicák a költőszéken* (Ad notam Kornis: „A Kádár-beszéd”), valamint a Petri György költői technikáival forró áhítattal és visszafogott rajongással játszadozó *Örökpetri* – egy olyan olvasási mód megmutatása, amelyben az Író és az Ember, vagy másként: az Írás és az Élet együttes szemlélése, avagy, máshonnan vett szöösszetétel: együtt-látása, vagy ha úgy tetszik, vizsgálata a tét. „Már engedelmet kérek. / Mert akkor / nem lehetett volna csak úgy kinyomtatni eztet, / ha nem az az ember írta volna, / az az ember, akinek minden szavát... / már elnézést... // Ha nem egy olyan jól író ember, / ha nem egy olyan igazán jól író ember, / [...] írta volna.” Ezekkel a sorokkal kezdődik a könyv. És evvel a sorral zárul: „Ezt ő írta le? Nem káprázik a szem?”

Ki ez az ő? Nem a saját-életre meggyúrt, fölszabadított és el-engedett szöveg, és nem a mindenható nyelv, „aki van, és aki volt, és aki eljövendő” (a *Jelenések könyve* szerint), hanem a szerző, a „márciusi vén”, aki Forgách szavaival: „próféta egyébként”. Aki volt, és aki van – Petrire vonatkoztatva most azt, amit a *Jelenések könyve* a Visszatérőre mond –, eltűnéseiből („pocsolyák nyirkos metafizikájában”) vissza-visszatérő; végső eltávozásában pedig itt levő: „ilyen még nem volt, / hogy te nem vagy”. Az igeidők, a ragozott lét időbeli különállásai egymásba csúsznak a versben, visszaforgatják az időt, amelyből a Mester, Petri György kilépett, ám a költészet ráolvasó hatása révén – „Állj egy fa mögé. Mint vizelő. / Tégy valamit, hogy lássalak! / Lépj elő” – fölfüggesztődik a múlt, jelenné és jövővé változik (volt – van – eljövendő), pontosan úgy, mint a *Jelenések könyve*ből vett *locus classicus*ban: „A költészetben arc nincs meztelen. Úgy rejtőzöl, hogy bőröd mutatod.” (Balla Zsófia-idézetek a költő Petri Györgyöt sirató *Csöndfoltok* című poémájának hatodik verséből: *Visszahozni*.)

Írás és alkotó, szöveg és ember, mű és személy a színházban, de pontosabb, ha azt írjuk: a színházban, tehát a cselekvő személyben egy. Abban a színházi formában legalábbis, amely az átváltozó azonosulást, a transz-formát és a transz-szubsztanciát tekinti a műalkotás egyedüli legitim létmódjának, és ebből következően nem hajlandó a *világot sem játszóra és nézőre, íróra és olvasóra, műre és befogadóra osztani a teret*. A színházi olvasási mód – nevezzük így a máskor már szóba hozott módszerünket – a szövegre mint előadhatóra tekint. Előadható: megjeleníthető; az emberi

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2000
320 oldal, 1690 Ft

mivolt (a test – ha ez így önmagában egyáltalán jelent *valamit*) „anyagában” megmutatható. Megcselekedhető, sőt: megélhető.

Petritől az *Örökpetriig*, a volt, a van és az eljövendő stációin át; „*van, létezik, folytatódik*”, írja Forgách Jelesről, 1993-ban.

A műalkotásokkal dialogizáló könyv keretétől szolgáló szabad versek kijelölik az elmondhatóság korlátait. A lehatároltság nem a szavak elégtelenségében, kisajátíttóságában, eldöntöttségében stb. ismerszik fel. A kihelyezett cél ugyanis – élni, megélni, megcselekedni a műalkotást – a szavakat, a verbumot pusztán közbeeső momentumnak tekinti, nem vár el többet tőlük, mint amire hivatottak: hogy tudniillik el-vezessenek önmaguktól. Hova? A személy(es)ig.

A *Valencia-rejtélyről* írt elemzésben megtaláljuk azt a szó előtti mozzanatot, amely, Forgách András megfigyelésével, „goetheien” rátalál a tulajdonképpeni titokra, a rejtélyre, az elzártra, a szentre: „Nem elég tudni valamit – idézi Forgách Ottlik Gézát –, lenni is kell valakinek hozzá.” Előtte pedig így vezetődik be a megértés egzisztenciálisnak mondható pillanata: „Ha akarom, ez a *Valencia* legnagyobb rejtélye.” Erre a konklúzióra, a nagyság, a formátum szó-előtti „végső”, transzcendens kívánalmára pedig úgy jut Ottlik, hogy a „csillogó írástechnika”, „mesterségbeli felkészültség”, „kifogástalan kivitel”, „fényűző csomagolás” arzenálját egy „mákszem” hójával találja a tudás és a levés egybeesésénél. A Forgách-elemzés címe, „Má(x)em”: a kegyelmi maximumra játszik rá a kegyelmi minimumban. A változtathatóságba – transz-forma: a formán túli nem-forma – vetett hit mákszeme, amely a mustármagnál is kisebb. „Mihez hasonló az Isten országa? És mihez hasonlítsam azt? Hasonló a mustármaghoz, melyet az ember vévén, elvet az ő kertjében; és felnevelkedett, és lett nagy fává, és az égi madarak fészket raktak annak ágain” – olvassuk Márknál.

A rejtély, valamint a szó-előtti konstans foglalatossága Forgách Andrásnak. „Mert van, akinek szüksége van a megfejthetetlenre”, írja önmagára vonatkoztatva a *Valami Figaro-féle alak* Kurtág-esszéjében (*A pária művészete*); „Tud arról, mi van a *megszólalás* előtt”, írja a Jeles Andrásról szóló tézisek 10. tételében, ismét csak a *Figaróban*. A szó-előttrit szóba hozó kérdés *par excellence* színházi, és az előadás terében megjelenő, ámde belépése előtt már ott levő színész állapotára vonatkozatható, az elrejtett, takarásban levő cselekvésre, amely elől a megmutatkozás apokaliptikája rántja el a függőnyt.

A konstans, lelkiyakorlatszerű munka Forgáchnál a két esszékötet egymásra felelő szimmetriáiban is felismerhető (Kurtág: *A pária művészete* és *Süket csönd*; Jeles: *Nizsinszkij álma Jelesről*, valamint *Jeles és Kozmikus leszállás*; Petri: *A pátosz rejtékutakon lopakodik és Örökpetri*). Az írások egymás mellett a belső fejlődés útját mutatják, kivált, ha az átírásokat is nyomon követjük. Egyetlen példa: a *Kozmikus leszállás* első változatát (1993. március) Forgách továbbírja, a dokumentum és a fikció pengevékony határán egyensúlyoz, a műfajok eredendő megbízhatatlanságáról értekezik, mígnem rábukkan Jeles András művészetén túli törekvésére, arra a pozícióra, amelyet ő is folyton-folyvást keres: „mintha rá lehetne pillantani az életre, egyetlen pillantással.”

„A hamis csillogásnak / harsány hagymázait hagyjuk Itáliának” – jut eszünkbe Nicolas Boileau-Despreaux mester közbevetése az *Art poétique*-ből.

Márk dialógus formában írja meg az Országról szóló példázatot. A dialógusban van egy apró szünet is, egy felütés, amikor a Mester visszakérdez, megtorpantva egy pillanatra az elbeszélés idejét – „És mihez hasonlítsam azt?” –, önmagához intézve még egyszer a kérdést. Hasonlatos az ország a beszélgetéshez, amely köztünk zajlik; amely „köztünk van”. Ez a jelenidejűség beemeli a vizsgált műalkotást az éppen történőbe és a velem történőbe. Szóhoz jut, és egy körkörös útvonalon „halad”, amennyiben a szó-előtti a tulaj-

donképpen cél, tehát ugyanaz a szó-utáni is egyszersmind. Ez pedig a tett, amely, az Otlík-esszé záradékában olvasható riadt bátorításként: „Nem foszolhat semmivé.”

Mi? Mi az, ami nem?

A „nem foszolhat semmivé” jellegzetesen színházi pátosz. Az előadás ugyanis *in concreto* semmivé foszlik, „öncélúsága már szinte megható és megrendítő”, ahogyan Forgách írja Fassbinder-elemzésében a tükörről, amely „az egyetlen olyan tárgy [...], melynek a helye szent” Fassbinder filmjeiben. Ahhoz, hogy létrejöjjön tehát, ki kell tennünk magunkat, a teljes valónkat ennek az anyagi spekulációnak, ennek a semminek. A mű tétje a művön kívülre helyeződik, egy olyan tettbe, amely transzcendálja a szövetségességét, Forgách András kifejezésével: „túlnyúlik” rajta. A tükör shakespeare-i színházi *locus*, tökéletes spekuláció az átváltozásról és megváltozásról, valójában magának a színházi hatásnak a donatista metonímiája. Megállni előtte, beletekinteni, és azt látva, akik vagyunk, azzá lenni, akivé válhatunk. A színészi átváltozás és átváltoztatás problémája ez, amely azonban, a színész „saját testének templomára” gondolva, az esztétikai tapasztalat vallási tapasztalattá való átváltása: a hiábavalóság legyőzése a végső soron *reprezentatív* szent tettben.

A másik lehetőség a traditoré (árulóé), aki a gonosz siker művelője: „Innen szemlélve érthető, hogy miért készíthető burleszk Picasso életéből (és egyéb nem). A siker és zsenialitás a maga egyneműségével szinte csak komikus felületet kínál (egy üres pátosznak kínál teret, vagy megmutatható még az ügyes és mindenben talpraesett villámgyors szakember is) – amivel nem akarnám Picasso érdemeit kisebbiteni a modern művészetben (azt sem állítom, hogy neki nem voltak áldozatai): csak éppen Picasso mint a művészet tárgya (a megvalósítás és önmegvalósulás nagyfokú akadálytalansága okán) nem nagyon jöhet számításba.”

Az önmagát felajánló és odaadó donatista, illetve a magát visszatartó traditor közötti különbség az áldozatban lelehető fel. Íme egy szent, aki *kitette magát*: „Megrendítő volt a *Nem csak azt akarom, hogy szeressetek* című (1972), Fassbinder-ről szóló dokumentumfilmben Kurt Raab HIV-vírustól lerombolt rémisztő arcát, Kaposi-szarkómától elrágott bal fülét látni, amint végelegyengülve, szinte hebegve, pár héttel halála előtt azt mondja el, miközben ahhoz sincs ereje, hogy a kamerába nézzen, hogy élete egyetlen értelme a Fassbinderrel való együttműködés volt, nem élt hiába, mert játszhatott ezekben a filmekben, érdemtelenül, mint sugallja. A Mester halotti árnyéka, lám, majd egy évtizeddel túlnyúlik a Mester halálán.”

Nem foszolhat semmivé.

Az áldozat a test megszentelődésének az aktusa. A *szent testnek*, ahhoz, hogy a *gonosz siker* cáfolatává váljék, át kell mennie az életből a halálba, a halálból pedig, ezt legyőzve, vissza kell térnie az életbe.

Kurtág György megpillantja Monyók Ildikót a *Mosoly Birodalmában*, „Jeles felvetésében”. Ekkor már az egykor népszerű táncdalénekesnő a megtörtetett test szentségét mutatja fel, a transzformált, megváltott és megdicsőült testet, amely még a tanítványokat is zavarba hozta, olyannyira, hogy magát a feltámadást is kételkedve fogadják (asszonyi „fecségesnek” bélyegzik). A misztifikációnak teret adó, anyagiságot elhagyó transz-forma távol áll attól, hogy botrányos legyen, ráadásul a Megváltó még közelebb jön, hal-maradékokat eszik a döbönt tanítványi sereg tekintetének keresztútjében. (Keresztút: váratlan ajándék itt ez a szó.) A *gonosz siker* odahagyása akkora tett, hogy a bemutatott áldozat nem is mérhető össze vele: „Ő, a hajdani sikeres táncdalénekesnő és színésznő, akit egy autóbaleset vetett ki közegéből, *talán csak azért*, hogy megmutassa neki, mi is ő valójá-

ban..." (kiem. tőlem – V. A.) Kegyelmi tett, beavatkozás, kibillentés arról az útról, amely „akadálytalan”, legfennebb tehát a komikum, de semmiképpen sem a tragikum tere. Égi akcidencia, amelyet Jeles megmutat, mert ettől kezdve Monyók Ildikó reá hagyatkozik, pontosan úgy, mint a damaszki úton megállított, lóról lekényszerített és időlegesen megvakult erős ember. Támaszra szoruló gyermekké lesz, tanítvánná. Monyók Ildikó „az egyenesen csupasz villanykörte fényében előrejön és azt énekl, hogy az én mamám, nem hordott bubifrizurát, nem viselt párizsi ruhát, és mégis szép volt, dűnyögte, rekedten, vastagon, lépkedve előre, mint egy takarítónő, magának, míg el nem jutott egy imapadig, ahova letérdepelve végiggépelte az előadást.”

A gonosz siker és az áldás határmezsgyéjén a test áll, amely alászáll a poklokra és föl-emelkedik a napsütötte sáv Petri által is folyamatosan érzékelt keskeny ösvényén. Van ennek a folyamatnak valamiféle elzártsága, valamiféle bezárkózása a tettet mindegyre megismétlő és a tett egyszerűségét felmutató reprezentációba (Forgách: „az egyszerű történet, a megismételhetetlen történet”), hiszen csak azok előtt mutatja meg magát teljes valójában, akik, ha nem is járták meg ugyanezt az utat, ebben mindenképpen érdekeltek, tehát erre vágyakoznak: „hogy csupán azok lássák meg benne a lényt, a velünk egyazonos lényt, akiket maga a létezés foglalkoztat megszállottan.”

Fassbinder, Kurt Raab, Petri. *Nem csak azt akarom, hogy szeressenek*: hogyan is van ez Petrinél, akinek költészete – ezt látjuk, így olvassuk – a (nem utolsó sorban keresztény) szeretet és a hiábavalóság egymásra meredésének apokrif evangéliuma? Így van: „A szeretettel nem tudok mit kezdeni – – / Tartsanak el, és hízelegjenek, / de ugyanakkor hagyjanak békén, / küldjenek pénzt postán. / Azt is unom, hogy hízelegjenek. / Vesziessenek el nagyobb összeget az utcán, / amit én majd véletlenül megtalálok. / Legyenek elragadtatva tőlem a hátam mögött, / hogy én tényleg egészen véletlenül visszahalljam / valakitől, aki nem is tudja, hogy rólam beszél. / Irassák rám a házukat, és haljanak meg.” (*Horatiusnak rossz napja van*)

A felsoroltak mellé Hajnóczy Péter kerül (a, másutt, „nazális tónusú” Bódy „ehhez [...] túl okos volt, túl érzéki és túl kifinomult”), az önmagát fölemesztő, elégető és művei mellett így tanúságot tevő (:vértanú, mártír) szerző, akinek az írásművészetéről lényeges, de ami ennél fontosabb, igen pontos, a kompozícióra vonatkozó megállapítást olvashatunk: „Ez Hajnóczynál [ti. „a nyers valóság és az elképesztő stilizálás” egymás mellé kerülése – V. A.] a függő beszéd komplikáltságában és a cselekmény végtelen egyszerűségében jelentkezik...”

A cselekedet egyszerűsége – az, amire nincs magyarázat, mert szavakon túli, *következőképpen* lázas magyarázatra sarkall – és a beszéd bonyolultsága, vég-telensége Kertész Imre *Kaddisában* a magyarázat *versus* „színtiszta”, „zavartalanul szemlélhető” tett feszültségében, valamint a beszéden kívül megtörténő és a sodró függő beszéd („logorea”) konfliktusában jelenik meg: „És ez itt a kérdés, és erre adjatok nekem magyarázatot, ha tudtok, hogy miért tette. De ne próbálkozzatok itt szavakkal, hiszen ti is tudjátok, hogy bizonyos körülmények közt, kepletesen szólva bizonyos hőfokon, a szavak elvesztik állagukat, tartalmukat, jelentésüket, egyszerűen megsemmisülnek, úgyhogy az ilyen gázne-mű halmazállapotban egyedül a tettek, a puszta tettek mutatnak némi hajlamot a szilárdságra, egyedül a tetteket vehetjük mintegy a kezünkbe és vizsgálhatjuk, mint egy darab néma ásványt, mint egy kristályt.”

A hiábavalóságot, ennek előidézését a Törvény a „tíz szóban”, tehát kiemelt helyen tiltja: a Név hiábavaló kimondása nem maradhat büntetlenül. A Név kimondása nem maradhat meg a semlegesben, az üresben. De megtörténnie nem az azt kimondón kívül, hanem az azt kimondón belül kell; aki kimondja, megcselekszi, megjeleníti, megéli, átadja magát

neki (valakinek, Valakinek). Tehát *mutatis mutandis* névvé kell válnia annak, aki a „Nevet felveszi”. „Nádas könyveit – írja Forgách András *A mályvaszín nadrágos férfi* című esszében – valamilyen biblikus eltökéltség hatja át, a „könyv” mint olyan *megjelenít* valamit (vagy Valakit): nem elég szépnek lennie, nem elég különbözőnek lennie. Erre utal az NP monogram is (már Nádas előző kötetén, amit szintén Czeizel [Balázs] tervezett), és talán arra utal a fülszöveg végén az aláírás is, a szakadozott betűjelek [...]: e néven megszólítható ember *jclc.*” (Az idézetben szerepelő két kiemelés a Forgách Andrásé.)

„Gondoljon Rilkére, fregattkapitány, máskor segíteni szokott”, idézi Forgách Ottlikot a „figyelmes, fülhegyező szeretet mindentudásáról”, a barátságról, az Ottlik-hősök rejtélyéről szóló esszéjében, a *Má(x)emben*.

Nem győzni, hanem kibírni – de hogyan? Mire várni mégis?

Arra, hogy a „Dzéta, az egyenlet lebonyolításakor kihullott (nyert?) ismeretlen” megmutatkozzék nekünk. Nem győzni („kárt vallani”), de nyerni, megnyerni. „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de az ő lelkében kárt vall?” – hangzik a Mester kérdése a szinoptikusoknál. Csakhogy ez a „megnyeri” (*kerdatinó* – nyereszkedik, megszerez magának *valamit*) erőteljes, nem utolsósorban pedig szellemes jelentésmódosuláson megy át akkor, amikor a Korinthusiakhoz, illetve a Filippibeliekhez szóló apostoli levélben ugyanez az ige nem a *valamit*, hanem a *valaki(ke)t* („hogy a többséget megnyerjem”; „a törvény alatt valókat”; „a törvény nélkül valókat”; „az erőtlenekeket” stb.), végül pedig a *Valakit* („a Krisztust”) „célozza meg”. A „kárt vallani” (*dzémioomai*) pedig itt azt jelenti: eljátszik valamit, hazardírozik, mint egy szerencsejátékos; bírsággént elveszít, azaz: elnyeri méltó büntetését.

Augustinusnak a Mester és Tanítvány közötti párbeszéd formájában megírt *De musica* Első könyvének VI. fejezetében a (*gonosz*) *sikert* a műveletlenség és a szerencse körébe utalja: „M: És akkor: a nép tapsai és mindennemű színházi siker szerinted nem azon dolgok közé tartozik, amelyeket a szerencse és a műveletlen emberek tetszése határoz meg? T: Azt hiszem, semmi sem esetlegesebb, véletlentől függőbb, semmi sincs jobban kiszolgáltatva a nép szeszélyének és tetszésének, mint ezek. M: Tehát vajon ilyen alacsony áron adnák éneküket a színészek, ha tudatában volnának zenei tudásuknak?” Akik tehát ezt a mesterséget a maga jelentőségéhez mérten művelnék, azok az „igazi színészek”, akik nem becsülik többre a dicsőséget és a dicséretet, mint magát az éneklést.

A *Gonosz siker* recepciójáról annyit mindenképpen érdekes megemlíteni, hogy vannak olvasatok, amelyek meg sem érintik az írásokat összetartó, egyetlen könyvvé, egységes gondolatá, kidolgozott és megélt attitűdé alakító *munkát*. Ennyiben Forgách könyve valóban el is hátrítja a kéznél levő kanonizációs stratégiákat avagy megértési reflexeket, alapjában véve nem történt ez másként a *Figaróval* sem.

„...korántsem l'art pour l'art, hisz kockázatot vállalnak döntéseikkel, félelmet bírnak le, törekednek valamire, akkor ez számukra egy *átélhető* tudás”: az akadályok útját választják, átkerülnek a tragikusba, kiteszik magukat az elveszésnek. Ebből a nézőpontból érdekes kísérlet összevetni a Nádas- és az Esterházy-esszét. Mindkettőben a Név rejtett és csodálatos működése dominál („Az író létrehoz valamit – én a névhez kötöm ezt a valamit...”), ami arra szólítja fel Forgáchot, hogy járja végig az NP és az EP kinyilatkoztatásának és a személyesbe, tehát a megszólíthatóba emelkedésének az útját. A szövegben valaki szólítja meg, egy hang, „nem egyszerűen szavak vannak a papíron”, egy hang, amely tulajdonképpen avval a változatlan kérdéssel szembesít, hogy „Ki beszél?”, illetve: „Mi a neved?”. Az értelmezés tehát nem egyéb, mint az értelmezőt megszólító Név

„beemelése” a megszólíthatóba (lásd NP). Forgáchot megszólítja EP – „Hogy elpirultam, mikor a naplómban, jó évtizede, megkerülhetetlenül ezt a rövidítést kellett alkalmaznom” –, ám szemmel láthatóan gondot okoz neki Esterházy angyali és kegyetlen frivolitása, könnyed és „akadálytalan” írásművészete. A könnyűség kísértésébe esik, szövicceket gyártana, mesélne, kapkodásra kényszeríti, egyetlen mozdulatba sűrítve az olvasást: „leemelem”, „ott a neve”, „visszateszem”, „már el is van olvasva”. Ahhoz tehát, hogy „teljesség szerint” magához vegye („egy nem létező pozíció meghódítása”, mondja), működésbe hozza, mint írja, az „*életrajzi figyelem*”, eltávolodik a „félleg-meddig vallásos szférától”, hogy megérkezzen a Valakihez, a Test jeléhez, a „pontos és végleges *határ*”-hoz, amikor valami váratlan csoda történik és a mondat a „testi tartományon túlbuszkázik”. A „félleg-meddigből” megérkezik a tiszta vallásiba: „Kicsoda az ég?”

Az „*életrajzi figyelem*” a szöveget, ha filmmel van dolgunk, a történetet *volens nolens* szentté kanonizálja, vagy eleve kivonja a szent jelentések köréből, tehát a tragikusból, és a komikumba emeli át, mint Picasso esetében. (Esterházynál: a „homoerotikus epizódok oly mérhetetlenül léletszerűtlenek, még ha netán igazak is”, hiszen a biografikus mozzanat nem hitelesíti, a Fassbinder-példázattal ellentétben.) A szöveg, miként az evangélium textusa, a kinyilatkoztatást tevő cselekedeteiben nyeri el igazi értelmét, válik tehát lényegesen többé, mint létező irodalmi produktumok (példázatok, boldogmondások, levelek, beszédek, apokaliptikák, dalok, imák, liturgikus töredékek, mondások, elbeszélések stb.) gyűjteménye.

Nem mondható el, és nem zárható le. Szöveg-terek jönnek létre, amelyek folyton-folyvást rámutatnak az írás elégtelenségére, arra tudniillik, hogy ami tiszta tettként létre jön, azt az értelmezői magatartás csak nagy nehézségek árán tudja megvalósítani. Forgách esszéinek belső feszültsége és az ebből táplálkozó sodró olvasmányossága abból fakad, hogy noha folyamatos szövegekként tárja eléink legtöbbször rigorózus logikával felépített fejtegetéseit, mégis töredékekkel van dolgunk, amennyiben a szerző minduntalan kiszól a szövegből és az elvarratlan szálakra, az újabb tételekre, feladatokra figyelmeztet: de erre még visszatérek, erről még lesz szó, erről külön elemzést lehetne írni, külön fejezet lenne a novellisztika stb.

Írás és élet, mű és ember vizsgálatának, egymásra vetítésének legtermékenyebb terepe a napló. A napló-olvasás tükör-játék: mintha (a) Forgách András a napló és a mű két tükré közé lépne, és önmaga megsokszorozódását követné nyomon ebben a „lennyűgöző” szituációban. „Közvetlenség” és „időbe vetettség” a színházi varázs két forrása, írja, amely, mint az édeni két folyó, közreveszi a megértés kertjét. Műalkotás mint „időbe vetettség” és ember mint „közvetlenség”: a *Gonosz siker* olvasási módjának az axiomatikus alapszituációja. „Axiomaként szögezzük le, hogy *életforma és filmnyelv* – kulcsszavak valamennyi említendő filmnél és rendezőnél –, e két, látszólag egymástól független elemnek az *összekapcsolása* hozta létre a »romantikus« iskolát Magyarországon.”

A napló mint az „*életrajzi figyelem*” totális reprezentációja Forgách András figyelmét minden megkötöttség nélkül a „napokra” és az „apró tényekre” engedi irányítani. A *Gonosz siker* megjelenése utáni évben, 2001-ben publikálja csaknem könyvnyi, újabb naplónyi elemzését Füst Milán „teljes naplójáról” a *Jelenkor* nyári számában: Forgách András, aligha kétséges, irodalmunk legmarkánsabb naplószakértője. A napló „az emberi nagyság, a művészi nagyság (a siker, a szerencse, a fennmaradás)”, „a nyomorult névtelenség” tárháza (a Füst Milán-naplóról szóló írásban), annak az esélye, hogy „pontos képet alkossunk magunknak e könyv alapján írója alakjáról, alkatáról, jelleméről és életútjáról” (a Tolsztoj-naplóról írt esszéjében). A napló töredék-gyűjtemény, az időbevetettség korpusza, ahol mintegy eléink áll az író, és amennyiben meg is mutatkozik előttünk, a könyv, mint

írja, „használhatóvá” válik. A napló ugyanakkor végtelen (vég-telen) szöveg, nem az író zárja le, hanem az Élet, egy külső beleszólás, beavatkozás, egy kozmikus akcidencia: ennél fogva különös helyet foglal el az Írás univerzumában. Ennyiben is pontos a kép, amely a naplóból kivehető, mert az Író annak színe előtt írja, aki majd befejezi, és aki az egyetlen olvasója, nyomon követője a papírra fölvitt nyers, primér „tények” idővel szemközt fősorakozó enciklopédiájának.

A közreadott Tolsztoj-napló ilyen premisszák ellenére is „használatlan”, „bosszantó” marad. Ennek oka, hogy a szerkesztők nem annak az alapszempontnak engedve állították össze a könyvet, hogy a „*pontos kép*” bontakozzék ki belőle, amely „igazán gazdagító és boldogító” is. Forgách András a naplóval szemben „különösen sebezhetőnek” tartja magát: ez is, ez a kitettség és sebezhetőség is hozzátartozik az „apró tények” olvasatához, amennyiben a Tolsztoj-kép kibontása során „látszólag önmagammal ellentmondásba keveredem”. Ebből az ellentmondásból csak úgy tud kilépni, ha a valóságot „az illusztráció illusztrációjának” fogja fel, mint a Greenaway-esszében, következőképpen a mágikus-alkotói földidézést tekinti (a valóság) egyetlen adekvát megközelítési módjának. A Forgách-olvasat a Tolsztoj-naplót ennek megfelelően tulajdonképpen egy (tükör-)regénnyé változtatja, a maga Tolsztoj-imágójának engedve. A praktikus megoldást Wittgenstein kínálja: a kéziratot ollóval felhasogatni és ismét összerakni. Mígnem fölhangzik a szövegből valami szövegen túli, például Kurtág György egyik Kafka-törredéke.

„Aki már írt naplót – figyelmeztet Forgách –, ismeri a részletek rémuralmát.”

Forgách András esztétikájának kulcsszava a paradoxon: „Ottlik sajátos képessége a paradoxonokra...”; „makulátlan paradoxonok megtestesülése”; „ez itt a paradoxon helye”; a *Párnakönyv* paradoxona; az életmű „igazi paradoxona”; „sokadik paradoxon”; „finom paradoxon”; Toulouse-Lautrec helyzete mint paradoxon – és még sokáig idézhetnénk a szöveghelyeket mind a *Gonosz siker*ből, mind a *Figaró*ból.

Mi a paradoxon? A megvalósított tiszta tett, amely csak az igazán nagy („lenyűgöző”) művészeknek adatik meg: „jelentős művészeknek sikerül a nagy paradoxont megvalósítaniuk, és mintegy életük mélypontjáról a felszínre lökni magukat műveik segítségével, tehát *mindkettőt* megélhetik, a gyilkos kudarcot és az extatikus sikert.” A „gyilkos kudarc” és az „eksztatikus siker”, mindkettő egyszerre a rituális színházi attitűd leglelke: alászállás és fölemelkedés, amely nem tud mit kezdeni az átemelő, mélységből kihozó, fölemelő, áthelyező, transzformációt eltékozló sikerrel.

Mi a paradoxon? A tiszta tett, élet és mű egybeesése: ez az esemény a „minta”, a „példázat” erejével bír; egyszerre csak láthatóvá, érthetővé és átélhetővé válik, „miként hasít magának a forma a semmiből teret az emberi szenvedélyen keresztül az emberi világban: hogy *van-e* mit utánozni?”

Mi a paradoxon? Egy má(x)em. Az eső „metafizikai valósággá lényegül”.

SZÍNHÁZTAPASZTALAT ÉS SZÍNHÁZTUDOMÁNY

Visky András: Írni és (nem) rendezni

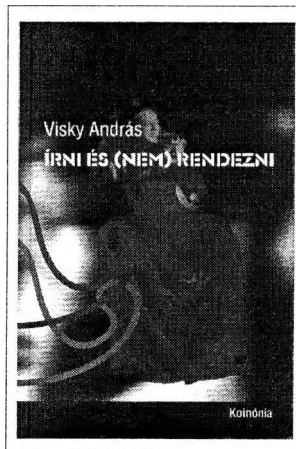
A színházművészet és a színháztudomány között a magyar kultúrában történeti okokból meghúzódó demarkációs vonal két oldaláról a legtöbben nem látnak át a túloldalra. A színházcsinálók oldalán álló alanyi kritikusok, akik egy 19. századi, Nietzsche előtti személyiségfelfogás reflektálatlan öntudatában önmagukat (saját benyomásaikat) tekintik minden megnyilatkozás(uk) etalonjának, e benyomás alapján irritálónak érzik mindent, ami a szellemtudományok – ezen belül kiváltképpen a saját szakmájukra elméletileg reflektáló és azt legitimáló színháztudomány – fogalmaiban, kategóriáiban, felismeréseiben és gondolatmeneteiben megfogalmazódik. Alanyi színházművész és kritikusok ezeket a 20. század során megszületett szakmunkákat nem olvassa, nem ismeri, és létrejöttüket, valamint a velük való megismerkedést fölöslegesnek is tartja, mivel a teoretikusok által megfogalmazott problémák ismerete a csálhatatlan, belülről fakadó érzések szempontjából közömbös, nem ritkán zavaró.

A másik oldalon a magyar színháztudomány a megkéseltség állapotában van. Uralkodó irányultsága, a színháztörténet-írás, módszereiben és szemléletében vajmi kevésbé termékenyült meg az ágazatnak az elmúlt évtizedekben a nemzetközi szinten lezajlott diszciplináris megújulásától. A színházelméleti kérdésfeltevések zöme belül maradt a hatvanas évek jeleméleti vagy strukturalista horizontján. A nemzetközi teatrológia mai állapotában, amikor a filozófiai hermeneutikából, a recepcióesztétikából, a dekonstrukcióból, a posztmodern elméletekből merítő tudományág egy-két évtizede a szellemi pezsgés és megújulás időszakát éli, s a tárgyát képező művészeti ág útkeresésének teoretikus megsegítésére és visszaigazolására is vállalkozik, különösen elgondolkodtató, hogy a magyar színházi élet és színházi gondolkodás – egy-két, a szabályt erősítő kivételtől eltekintve – még mindig a polgári illúziószínház esztétikáját visszhangozza.

Ezért is különösen sajnálatos, hogy a színháztudomány oldalán álló magyar szakemberek – a művekről (az előadásokról) írva – többnyire nem lépnek túl a fogalmaknak, kategóriáknak a művekre történő iskolás applikációjánál, adott esetben egy produkciónak vagy egy rendezői pályának egyetlen kategóriára való redukálásánál. Emellett önmagukat szorítják gettóba, és az új nézetek elterjedését nehezítik meg azzal, hogy a közeledés helyett a konfrontációt, a partnerek párbeszéde helyett az akadémikus arisztokratizmus kirekesztő gesztusait gyakorolják.

Közvetítésre a két oldal között a jelek szerint különösebb igény sincsen. Mindenki él és virágzik a maga provinciájá-

*Koinónia
Kolozsvár, 2002
260 oldal, á. n.*

ban. A helyzet kilátástalanságát az is mutatja, hogy a kevés hazai tudós színházcsinálók egyike, Németh Antal a színházi kritika szakszerűtlenségét már az 1920-as évek elején diagnosztizálta (ami nyolcvan év elteltével sem változott), és az is, hogy ha a nagy hagyományú európai színházi kultúrák horizontjából (a szakmai önismeret és tudományos önelsajátítás színvonaláról) tekintünk a Kárpát-medence színházszakmai életére, konstatálhatjuk ez utóbbinak mérhetetlen és behozhatatlan elmaradottságát.

A vigasztalan helyzetet csupán egy-két szakember tevékenysége enyhíti, akik átjárnak a demarkációs vonalon, és a színházcsinálói tapasztalatnak és a színháztudományi önképzésnek, a szellemi értékek teremtő gyakorlatának ötvözésére képesek. E néhány színházi szakember egyike Visky András, aki *Írni és (nem) rendezni* című kötetében az 1990-es évek végén publikált színházi tárgyú írásait gyűjtötte egybe. Visky, aki költőként, íróként is ismert, 1990 óta dolgozik a kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgiaként, Tompa Gábor rendező állandó munkatársaként. A szerző ebben a könyvében dramaturgi identitását helyezi előtérbe. Azét a gyakorlati színházi emberét, aki nemcsak a színházcsinálásban, hanem a színháztudományban is otthonos, aki színházi tapasztalatait és a teatrológia új nézeteit képes kölcsönösen egymásra vonatkoztatni, és aki azonos tisztelettel és alázattal viszonyul az „összélégeztetés művészetének” empirikus vonatkozásaihoz és a filozófia, az esztétika, a hermeneutika, a színháztörténet- és elmélet felismeréséhez.

Mint az elméletben (is) otthonos alkotó, könyvében saját hollétét (hovatartozását) is igyekszik tisztázni. Nálunk a színházi szakmában az írástudó (publikáló) dramaturgok szokása újra meg újra visszatérni saját szakmájuk önmeghatározásának kérdéséhez. Tanulmánykötete élére Visky is egy *ars poetica* (pontosabban *ars dramaturgia*) jellegű írást helyez. Ennél átfogóbb (és általánosabb) *ars poetica* jellegű a könyv címe. Ez a könyvcím egy állítást és egy (ambivalens) tagadást fogalmaz meg, mely ugyancsak része az alkotói hitvallásnak. Az alkotói tevékenységek közül az írás kétségtelenül, szerves és transzparens módon része a Visky-féle tudatos dramaturg munkájának. Az ő esetében az írás azonban át is lépi a színház dimenzióját, mert – noha a jelen kötet a színházi tárgyú tanulmányaiból, esszéiből, cikkeiből válogat – Visky a szépirodalmi, költői regiszterben is több mint két évtizede jelen van. Az íráshoz való viszony másik oldala ugyancsak nyilvánvaló, nevezetesen az a tény, hogy a dramaturg (drámai) szövegekkel, írásokkal dolgozik.

A rendezéshez való kapcsolódás nem ennyire egyszerű és egyértelmű. Kétségtelen, hogy a dramaturg nem a rendezője az előadásnak, a létrejövő produkcióban betöltött szerepe és a rendezőhöz (rendezéshez) való viszonya azonban nagyon különbözőféle lehet. E kapcsolatról Visky Radnóti Zsuzsát idézi, aki szerint „a dramaturg a rendező barátja”, majd saját tapasztalatai (és gyakorlata) alapján hozzáteszi, hogy „a dramaturg a rendező színházból kifelé tekintő arca, egy vele, de más irányba tekint [...], útítárs, amiképpen Hermész az [...], különböző világok – irodalom, színház – összekötője”. A kötet címe egyébként az Esterházy Péter *Búcsúszimfóniájáról* szóló, a színházat, rendezőt és dramaturgot egyaránt próbára tevő szöveget elemző esszéből került a könyv élére.

A dramaturg közvetítői helyzete és szerepe Visky esetében nemcsak a színházi előadás résztvevői közötti mediátoré, hanem egyben elmélet és gyakorlat (tudomány és tapasztalat), valamint a különféle (színházi) kultúrák között álló és átjáró szakemberé. Mostani könyvében négynyelvű szakirodalmat mozgat, naprakészen tájékozott a színháztudomány legújabb eredményeiben, és alkotó módon alkalmazza azt a (magyar) drámatörténeti anyagon (például Tamási Áron, Németh László művein), illetve kortárs szerzők (Kornis, Esterházy, Tolnai, Garaczi) színdarabjain.

A tudatosan szerkesztett kötet huszontét írása a dramaturg önmeghatározásától az epilógusban a könyv (az írás) önreflexiójáig jut el. A kötetzáró írás egy Shakespeare-esszé a könyv motívumáról, a Shakespeare-drámák hermeneutikai értelmezéséről, előtérbe állítva *A vihart*, valamint Greenaway *Prospero könyvei* című filmjét. A köztes szövegek zöme

is írások körül forog, abban az értelemben, hogy az esszék, tanulmányok többsége drámakötetek, színházi könyvek megjelenéséhez kapcsolódik. Szerepel itt írás Harag Györgyről (két Harag-kötet kapcsán), Grotowskiról (*Színház és rituálé*), Brookról (*Időfonalak*), Beckettől (*Eleutheria*), vitairat (a *Hajónapló*ban lezajlott katarzis-vitához való hozzájárulásként), nyílt levél (Sebestyén Ritához a dramaturgiai hibáról), nekrológ (Vlad Mugurról). A kötet leghosszabb szövege egy recenziófűzér (*Színház kutatás* cím alatt, ötven oldalon, tizennyolc könyvről), mely a magyar színházi/drámái könyvkiadás folyamatos kritikai szemlélését képviseli, illetve tanúsítja. A Tamási Áronról és Németh Lászlóról szóló írások évfordulókhoz, konferenciákhoz kötődnek. A kortárs szerzők darabjaival foglalkozó írások drámakötetek megjelenéséhez és/vagy színházi bemutatókhoz kapcsolódnak. A *Tolnai Ottó totális színháza* alcímű írás Nagy József *Habakuk kommentárok* című produkciójával és Tolnai *Végel(ő)adás* című drámakötetével foglalkozik. Kornis Mihály *Drámák* című kötete alapján Visky a teljes drámaírói oeuvre-t elemzi, Garaczi László esetében pedig *Az olyanok, mint te* három színdarabját vizsgálja.

Az *Írni és (nem) rendezni* írásaiban Visky a drámaírodalmat a színház felől vizsgálja, a színházi jelenségeket pedig az európai színházművészet megújítóinak eredményei felől elemzi. Artaud, Brook, Grotowski és Harag György a színházi értékrend viszonyítási pontjai, míg a drámaírodalomból Beckett, Bernhard, Gombrowicz, Ionesco, Nadas és Shakespeare említődik leggyakrabban. A színházelemzők közül Jan Kott és Silviu Purcărete a legtöbbször hivatkozott szerző, de hasonló gyakorisággal bukkan fel a neve Derridának, George Banunak, Mihai Măniușunak, Richard Schechnernek.

A klasszikus magyar drámaírodalomból Tamási Áron- és Németh László életműveit emeli ki. Németh drámáinak térszemléletét elemző esszéjében megállapítja, hogy e darabok „dialógusai lépten-nyomon visszacsempészik a szövegbe a narratív technikákat, a párbeszéd szereplőit pedig az elbeszélői, illetőleg a történetmondó alany statikus, kívülállásának a korlátjait áthágni nem tudó pozícióba helyezi...” Majd hozzáteszi, hogy a Németh-drámákban „olyan történetet hallgatunk végig, amelyet már tudunk”. A drámái életmű Visky-féle színházi olvasata rámutat, hogy e művek számára a színházi forma csak külsőség, mert e darabok szemléletét, írói látásmódját a prózaíró irodalmi eszközei determinálják.

A Tamásinak szentelt két tanulmány a mellőzött, illetve félreértelmezett drámái életmű rehabilitációját végzi el, amennyiben olyan színházi olvasatát adja Tamási Áron drámáinak, amely felszínre hozza, hogy a szerző „korai színjátékai javaslatlétélek egy »másik színházra«, amelyre azonban a létező színház nem volt kész”. Kimutatja, hogy Tamási drámáinak „beüzetése az irodalomba” mennyit ártott annak, hogy e művek nem-realista, nem illúzió-színházi jellegének felismerése megtörténjen. Majd részletesen elemzi a rituális színházi hagyomány jelentőségét e drámák értelmezésében és színrevitelében. Nála Tamási esetében a(z elméleti) viszonyítási pont nem az erdélyi folklór, nem a népi tradíció, hanem Grotowski, Artaud, Nadas színháza, melyekkel Tamási több rokonságot mutat, mint hazai drámaíró kortársaival.

A könyv egyik gyöngyszeme az *Artaud misézik, Derrida ministrál* című rövid írás (hozzászólás a katarzis-vitához), mely egyfelől pár oldalon esszenciáját adja egy katarzisztörténeti panorámának, másfelől az extázison keresztül a keresztény liturgia színházát a látókörébe vonva felvillantja a befogadói katartikus azonosulás újratereztésének lehetőségét.

Visky András a színházról írva mindig pontosan fogalmaz. Gondolati felismeréseiben folyamatosan megmutatkozik a (színházi) alkotói tapasztalat érzékenysége és a teoretikus kihívásokkal való szembenézés határozottsága. Tisztán látja dráma és színház ezerarcú kapcsolatát, és saját (dramaturgi) helyét az alkotói folyamatban. Az ő esetében ez a hely egyszerre gyakorlati és elméleti, egyszerre a tapasztalat és a tudomány tere, mely szintéren – közvetítőként – sohasem játszhat főszerepet, de nélküle sem a színházi gyakorlat, sem a színházi gondolat nem lehetne az, ami vele és általa.

„a pornó s a kabaré színei”

Szálinger Balázs: *Első Pesti Vérekabaré*

Aki találkozik Szálinger Balázs új kötetével, bizonyosan nagy érdeklődéssel fog belapozni; és nem feltétlenül csak akkor, ha ismeri és kedveli előző két könyvét (*Kievezni a vajból*, Erdélyi Híradó, 1999; *Zalai passió*, uo., 2000). Itt van rögtön a sokat ígérő cím: *Első Pesti Vérekabaré* – mely ambivalens érzelmeket kelthet, mégis vonzó műfajmegjelölésként olvastatja magát. A kíváncsiságot pedig csak fokozza a hátoldalon található (és sejtetően Szálingertől származó) szöveg: „Az EPVK színpadra akart születni, és nem arra született. Nevettetni akart, és nem fog. Megríkatni akart, és nem fog megríkatni senkit. Az EPVK huszadik századi tabló akart lenni, és nem lett az sem. Pestről akart szólni, de máshol fogant. Fájni akart, és imitálta a fájdalmat. Játsszani akart, de ahhoz túl komolyan vette magát. Végül csak egy egyszerű verseskötet akart lenni. Ki lepődik meg azon, hogy ez sem sikerült?” Na jó, de végül mi lett ebből a kötetből? – toppant a képzeletbeli érdeklődő, mert azt máris tudni véli, mi nem.

Bizonyára sok kötettel megtörténik, hogy írása közben teljesen átalakul, ám az már ritkább eset, hogy a szerző erről panaszkodjék is az olvasónak. Mi ez? Talán egyfajta magyarázkodás a kötetben szereplő vegyes felütésű, hangulatú versek és a cím primer asszociációja között feszülő ellentét miatt?

A cím egész könyvre kiterjedő dominanciáját először az ingatja meg, hogy a kötet két ciklusból: *A versimitátor repertoárjából*, illetve a címet adó *Első Pesti Vérekabaréból* áll, s az utóbbi a soványabb. A két ciklus közötti különbség leginkább a hangulatban ragadható meg: míg az első rész sikeres kabarészereplésekre, „boldog” háborús időkre „emlékszik vissza”, addig a második a kabaré bukását és valamiféle krízist dolgoz föl, valamint jóval személyesebb, őszintébb hangvételű.

Az EPVK, mely Szálingernek az első Magyarországon megjelent kötete, minden bizonnyal sok elvárásnak igyekezett megfelelni. Reflektált a korábbi köteteket ért ítészi vádakra (súlytalanság, formadominancia stb.), ugyanakkor igyekezett megőrizni költészetének karakterisztikumát is. Az egyik meghatározó jegyet, a költői szerep és szerepjáték jelentőségét Keresztesi József a *Zalai passiót* elemezve és épp a „trükkös mesterverselő” címkéjével szemben nevezte meg. Az EPVK ezt a két szempontot próbálja szintetizálni úgy, hogy az eddigi kötetekből hiányolt metafizikai vetület

magával a centrumba helyezett szerepkörrel jelöli ki. Ezért antinómiákra, kritikus élethelyzetekre épít: a háttérben az első és a második világháború sejlik fel, de a rivaldafényben a pesti kabaré áll. A kötet többek között egy konferanszié tragédiáját

Az illusztrációkat
Bálint Zsombor készítette
Árkád Kht.–Új Palatinus
Könyvesház Kft.
Budapest, 2002
96 oldal, 1290 Ft

(sikereit, majd erkölcsi, anyagi bukását) meséli el, s az önmarcangolást, melyet a „showbusiness” iparosa átélhetett. (Talán nem is kell mondanom, hogy Szálinger gyakran utal a mai szórakoztatóiparral és a kereskedelmi csatornákkal való lehetőségi hasonlatosságra, elég idézni a kötetnyitó verset: „legyen kisportolt az utca rongya / sötétre játsszon ha testre hibás / gyepünkön egymást messziről karolja / mint kását a macska / kártya és kvalitás.”) A szórakozni vágyó nép a háborút kívánta feledni, de erre csak a látványban és tematikában véres előadáson volt képes – a konferanstriki pedig egyre megadóbban és mértéktelenebbül szolgálta ki az igényeket: „úgy ült az ömlő honfivérre vicc, / hogy azt hittem, a háború azért van, / hogy pénz gyűljön a pesti kabarékban.” (Lord Greystoke)

Szétszórvra kuplék, sanzonok, dalok, balladák – kabaréba illő jelenetek is találhatóak a kötetben. Ezekben együtt jelenik meg a költőelődök előtti tisztelgés (*Zoltán királyfi...*, *Art Hotel*) és a fricskázó kedv (*A nőimitátor repertoárjából*) – ahogy ez már Szálingerhez illik: hiszen költészetében mindig is hangsúlyos volt a szöveggörpusz átmozgatásának és kisajátításának szándéka. Harmadik kötetét is az irodalmi hagyományhoz fűződő eleven viszony, az újra-elmondásra irányuló gesztus hatja át. „A mába köpnek, és a múltba néznek, / a szó csak visszhang, a vers csak idézet” (*Nagyvárád – A vénasszonyok nyara*) – deklarálja egyik versében. Jelen esetben ez a háttérbe szorult műfaj, a kabaré újjáélesztési kísérletében is megnyilvánul, mely egyben az időutazást is lehetővé teszi (csakúgy, mint a *Zalai passió* esetében a vígeposz).

Hasonló célt szolgálnak az egymásra tornyozódó idézet- és allúzióhalmok is, melyekkel Szálinger mindig remekül bánt, de ezúttal gyakran bagatellizálják, hiteltelenítik a felvállaltan tragikus hangot. Véleményem szerint ez az ambivalencia – valamiféle bizonytalankodás – a kötet egészében érezhető: „Öles betűkkel indult a szezon, / Pestet béke öntötte el s plakát-

ár. / A halálnyárt megúsztuk szárazon, / apró lánykám új témát is talált már, / s míg dolgoztam egy konferanszomon, / titokban ő inni volt a Dunánál. / Este kuplét vállalt. Az összeset. / Vérnyomokat hagyott. Összeesett. / A látvány oly nagyon furcsán hatott, / állt és tapsolt, őrzöngött a szemét nép. / Lehozattam őt, s amíg kába volt, / az öltözőben felfedtem szemérmét. / Sosem láttam még, s amit láttam ott... / sírtam s üvöltöttem, ahogy belém fért - - -” (*Vér az ágon*) Ezzel szemben az inkább ironizáló, mint „játszi”, és a nyelviileg sűrítettebb versek tűnnek ki a kötetből, mint amilyen a *Lord Greystoke*, *A kabarék átka*, a *Királypucss* vagy a *Felkonferálás*.

Az első kötethez képest újdonságot jelent Szálinger költészetében a személyesség, a közvetlen hang. Ilyen új téma a beteljesedett szerelem is, melynek hiányáról a *Kivezni a vajból* megjelenésekor Bedecs László szellemesen csak annyit írt: „a romantikára nincs idő”. De Szálingert itt sem hagyja cserben humora és élcelődő kedve: „Amúgy boldog voltam, először itt: / kiteleltem – a múlt október óta / a világ farkát sem nyelem tövig, / vaklárma volt a kedves mellcsomója; / a botlás óta volt mosolyszünet / is oldódott: helyén ma színarany hit; / kicsim ragyog – most épp plázaszüret: / bevásárol, és jó, hogy kétszer annyit.” (*Duna Keringő*) „nyaldosni kínozni pedzeni foglak / a front tartja fenn így figyelmét a csontnak”. (*Dal*)

A kötet egyik legfontosabb, összefoglaló jellegű verse a *Felkonferálás*. A „lekonferáláshoz való beállítás” újra a kabaréigazgató alakját idézi meg, amint az est zárszavához készül, s úgy érzi, becsapta hallgatóságát: „Becsalt titeket egy bordó hodályba / kabarének nevezte – jöttetek / vért ígért – festéket öntött a szájba”. Ez a hang már ismerős lehet a kötet szándékait és végeredményét firtató szerzői szövegből, ám az először mentegetőző gesztus vádlóvá fordul át, és az elbeszélő/konferanstriki a beszéd/kabaré ellehetetlenülésének okát nem önmagában, hanem a hallgatóság/közönség érdemtelenségében látja: „mikor kezdtem én sem így gondol-

tam / azt hittem játszani nektek fogok / de túl sok kincset találtam a szóban / hogy rátok pazaroljam”. Szálinger az *EPVK*-ban új, komoly szerepbe: konferanszié-bőrbe bújt, de végül ezt a ruhát szűknek találta: „kockázatosan olcsó partraszállás / ragrím-virtuskodás meg amolyan / mutatvány hogy ne vegyük komolyan”, s így a kötetét minduntalan áthatja az elégtelenség és elégedetlenség érzése is. Valóban: „Fájni akart, és imitálta a fájdalmat. Játsza-

ni akart, de ahhoz túl komolyan vette magát.” Ugyanezért a sokszor a romantikát idéző, morális iránymutatási vággyal kacérkodó, ugyanakkor a vággyal leszámolni akaró, ezért az értékdeficitességgel ironizáló, relativizált hitelességű beszédmód ellentmondásossága is inkább tűnik poétikai válság tünetének, mint reflektált költői pozíciónak. S ezt maga Szálinger is érzi: az *EPVK* éppen csak „egy egyszerű verseskötet” nem tudott lenni.

DÉCSI TAMÁS

A teljesség igénye

A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)
Összeállította Stoll Béla
Második, javított és bővített kiadás

(*Kézirat, kéziratosság*) Régi szövegeket gyűjteni, számlálni, számontartani, rendszerezni – bár ez habitus kérdése – nem tartozik az áhított, hálás és elismert tevékenységek közé. XVI–XIX. századi kéziratos versgyűjteményeket betűzni, összevetni szintén kézzel írt énekeskönyvekkel, szövegmaradványokkal, hogy aztán katalógust készíthessünk róluk, azt hiszem, végképp nem trendi elfoglaltság. Miért szükséges mégis e könyveket összeírni? Egyfelől azért, mert a régi szövegek jó része nincs meg nyomtatásban történelmi, politikai, egyházi, cenzurális okokra visszavezethetően,

vagy a korabeli hazai nyomdaellátottság elégtelensége miatt. (A XVI. és a XVII. században egyaránt 20-20 nyomda működött az országban 30-30 helységben, és e kétszáz év alatt mindössze 5100 kiadványról van tudomásunk.) Másfelől azért, mert azok a művek, amelyek megvannak korabeli nyomtatásban, számos esetben hibás, rontott szöveget tartalmaznak. (Egyik legszélsőségesebb példa erre, amikor magyarul nem tudó szedő állítja össze a nyomtatandó oldalakat, ez nem ritka a XVI–XVII. századi kiadványainknál.) Ide tartozik az is, hogy éppen a népszerű, sokat

és sokak által olvasott művek kinyomtatását végezték gyakran sokadik és olykor több másolatból, amely(ek) szövege a szerzőitől igen jelentős mértékben eltér, akár a sorozatos másolói hibák, akár a tudatos változtatások eredményeként. Harmadrészt azért, mert elvesznek. És nemcsak a régi szövegek kéziratai. *József Attila összes verseinek* kritikai kiadása (közétszi: Stoll Béla, 1984) majd hat (!) oldalon át sorolja a költő ma már fel nem lelhető verskézíratait – talán nem minden célzatoság nélkül – az utolsó ismert tulajdonos nevének betűrendjében.

(*Bibliográfia*) Az az igény, hogy egy nemzet könyveinek összessége áttekinthető, rendszerezett formában álljon rendelkezésre, már a könyvnyomtatás megindulását követő évszázadban jelentkezik, életrehíva ezzel a retrospektív nemzeti bibliográfiát. A megélnéknél könyvkereskedelem pedig szükségessé teszi a kinyomtatott művek jegyzékének összeállítását, megteremtve ezzel a kurrens nemzeti bibliográfiát. A fejlett feudális államokban a hatalom, hogy egyetlen kiadvány se terjeszthesse az aktuálisan tiltott eszméket, előírja minden nyomtatott termék egy vagy néhány példányának kötelező beszolgáltatását – elsőként I. Ferenc francia király 1537-ben –, s így dönthet azok szabad terjesztéséről vagy indexre helyezéséről. A kötelezpéldány-szolgálat megteremtésével a cenzúra azon túl, hogy saját célját elérte, akaratlanul is megőrizte az utókornak mindazon munkákat, amelyek hozzá beérkeztek – azokat is, amelyeket a korabeli közönségtől elzárni igyekezett –, és így megteremtette a nemzeti bibliográfiák létrehozásának feltételét. A XVI. században a németek, olaszok és franciák mellett John Leland angol szerzők munkáinak a bibliográfiáját állítja össze (1546), de nemcsak nyomtatott, hanem kéziratos szövegeket is felvesz gyűjteményébe.

Számos nemzeti bibliográfia összeállításának célja az adott nemzet kultúrájának, irodalmának propagálása, más nemzetek-

kel való egyenrangúságának vagy éppen fölényének bizonyítása, afféle országimázsépítés. E célból hozza létre az itáliai Francesco Doni 1550-ben megjelent bibliográfiáját, s ugyanez a szándéka az első hazai bibliográfia-összeállítónknak, Czvittinger Dávidnak is (1711), hogy méltó választ adhasson Jacob Friedrich Reinmann-nak, aki 1708-ban megjelent könyvének előszavában a következőket írta: „Ki tud nekem valamit a magyar írókról és a magyar irodalomról mondani? Nem ismerek senkit, akihez utasíthatnám. Azt hiszem, eddig nem akadt senki, aki erről írt volna, és alig hiszem, hogy van olyan ember, aki képes lenne erről írni, hiszen a magyarok eddig többre becsülték az ügyes lovat és a fényes kardot, mint az érdekes könyvet.” Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* (1879–1898) lesz az első olyan hazai bibliográfia, melynek elsődleges célja már a magyar tudományos kutatás szolgálata, az tehát, ami minden azóta megjelent szakbibliográfiának is célja.

(*A könyv*) A könyv *Bevezetése* részletesen – és az összeállító, Stoll Béla kétségeit sem mellőzve – felsorolja azokat a megkötéseket, amelyek meghatározták, hogy mely szövegek, szövegcsoportok kerültek be a bibliográfiába, illetve maradtak ki. Az alapvető szempontokat már a kötet címe tartalmazza: *magyar* (nyelvi megkötés), *kéziratos* (reprodukció módja szerinti megkötés), *énekeskönyvek és versgyűjtemények* („műnemi” megkötés: csak verses szövegeket tartalmazó kötetek; terjedelmi megkötés: csak a kötetes kéziratok), *bibliográfiája (1542–1840)* (időbeli megkötés). A további, részben a fentieket részletező kritériumok szerint a bibliográfia nem tartamazza a XVIII. és XIX. századi egyszerű könyveket (szerzőségi megkötés), a fiktív vagy csak korabeli utalásokból, illetve katalógusokból ismert gyűjteményeket („mitikus kötetek”) és azokat a prózai köteteket, amelyek verseket is tartalmaznak, hacsak nincsenek szoros összefüggésben a prózai és a verses részek.

Erre a hosszú felsorolásra a következő kijelentés megtételéhez volt szükség: a bibliográfus számos, részben saját maga által felállított szabály köti, miközben mindvégig tökéletes katalógust kíván létrehozni, s amely igyekezet egyúttal szakadatlanul e szabályok megszegésére, áthágására készíti. A terjedelmi megkötés szerint legalább fél ívnyi összefűzött levél (8 oldal) „szükséges” a kötetes jelző kiérdekléséhez. De a jólhasználatosság, amely minden katalógus, bibliográfia egyik legfontosabb ismérve kell, hogy legyen, megköveteli a rövidebb terjedelmű (egy-két leveles) verses kéziratok számbavételét, melyeket Stoll a *Függelékben* közöl. Az előre meghatározott szabályok által kijelölt corpus bizonyos problémafelvetések esetén szűknek bizonyul, s hogy a kötet még teljesebb képet mutathasson korszakról, szövegtörténetről, hagyományozódásról, átlépi a kijelölt határokat, a teljesség felé mozdul. Azt azonban nem érheti el, hiszen a lefektetett szabályok kizárják a gyűjtemény köréből az egyes verskéziratokat, a verseket is tartalmazó kódexeket, illetve könyvek kötéséből kiáztatott, valamint üres oldalaira írott énekeket.

Stoll Béla bibliográfiája az énekeskönyveket lejegyzésű időrendjében közli, egy éven belül a versgyűjtemények címének betűrendjében. A kronologikus elrendezés szerencsésebb a tematikus-betűrendesnél (mint az e bibliográfia előzményének tekinthető Szabó T. Attila által összeállított *Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században* [Zilah, 1934.] című kötet) vagy a lelőhely szerinti csoportosításnál (például Klaniczay Tibor gyűjteményi leírásai), mert „a kutatónak többször van arra szüksége, hogy egy bizonyos korszak anyagát áttekinthesse. Másrészt az ilyen csoportosítás elvi tanulságok levonásának lehetőségét is ígéri...” (8.) Más oldalról nézve azonban – és most nem is az egyes versgyűjtemények datálási problémáit említve (például 78 kézirat keletkezési időpontjáról nem tudunk pontosabban annál, hogy

„XIX. sz. 1. fele”) – azzal, hogy az első kiadás (1963) óta napvilágra került versgyűjtemények a könyv *Pótlások* című részében 1001-es sorszámmal indulva kaptak helyet, a fent idézett kutatóközpontú szempontok sérülnek. Az 1768-as lejegyzésű *Simó László-énekeskönyv* nem volt ismert az első kiadás idején, így a *Pótlások* részbe került 1082-es tételszámmal. Ha a tételszám=időrend elvét követnénk, a 289-es számot kellene viselnie. Ehhez a mostani kiadásban át kellett volna számolni azokat a tételeket, amelyek már az első kiadásban is benne voltak. Stoll nagy gyakorlattal rendelkező, kitűnő bibliográfusként tisztában volt az átszámolás veszélyeivel: „attól is óvakodtunk, hogy a régi tételszámokat megváltoztassuk, hiszen sok hivatkozás történik rájuk”; és az új sorozat nyitásának előnyével: „azonnal látni lehessen, hogy melyek az új tételek” (11.) Így azonban nehézkesebbé vált egy bizonyos korszak anyagának áttekintése, amennyiben a két sorozat közti lapozgatót nehézségnek tekintjük.

Az eddigiekből is kitetszik, hogy a bibliográfia-összeállítónak alapos mérlegelés után, de mégiscsak el kell döntenie, mi a legcélszerűbb, melyik a leginkább felhasználóbarát rendszerezési elv. Az adatrendezés szempontját az befolyásolja, hogy a bibliográfus milyen szövegcsoportok gyors és hatékony kikeresését tételezi. A hagyományos katalógusok egy fő rendezési elv szerint épülnek fel, más szempontú elrendezést újabb, de ismét csak lineáris struktúrájú mutatókkal hoznak létre. Ha olyan adatcsoportra kíváncsi a felhasználó, amelynek kikeresését sem a fő, sem az alsóbb rendezési elvek nem segítik, darabonként kell végignéznie a tételeket, hogy összeállíthassa az őt éppen érdeklő corpust. Szögezzük le: nincs eszményi, azaz valamennyi releváns szempontból megképzett szövegcsoport kikeresését támogató bibliográfia-felépítés. Illetve van: a nem papíralapú katalógus, a digitálisan feldolgozott és tárolt, többszempontú keresőprogrammal böngészhető adatbázis. A CD-ROM-ra és a webes megjelenésre gon-

dolunk. A neten való megjelenés esetén a kiadó, hacsak nem „fizetős oldalon” helyezné el a bibliográfiát, ingyenesen használhatóvá tenné e termékét, s megértem, ha ez az ötlet nem aratna osztatlan sikert a marketingosztályon. Bár, ha a géntérkép szabadon hozzáférhető... A netes megjelenés a felhasználóknak egyértelműen előnyös – a világhálón van, és kiválóan használható például a *Régi magyar vers repertórium*a (<http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium>), de a bibliográfusnak is segítséget nyújthat, hiszen a majdan előkerülő kéziratok egyszerűen beilleszthetők lesznek a meglévők közé. Ezek fényében kíváncsian várom a már készülő CD-ROM-os verziót.

A bibliográfia számos adattal bővült, s lett pontosabb az első kiadáshoz (1963) képest. Ennek elsődleges oka, hogy sok „új” kézirat került elő az elmúlt majd’ negyven év során. Az 1963-as kötet 883 tételben 927 kéziratot ír le, míg az új könyv, ahogy a *Második kiadáshoz* című bevezetésben olvashatjuk: „Önmagáért beszél, hogy 1409 új tétellel gyarapodott a bibliográfia.” (11.) Önmagáért, csak tévesen, ennyire nem állunk jól újonnan előkerült kéziratok dolgában: valójában 409 tétellel gyarapodott a bibliográfia. (A hiba oka lehet: a) egyszerű elütés, a billentyűzet numerikus részén az 1-es és a 4-es szám egymás alatt találhatóak, egyidejű lenyomásuk eredményezheti az elütést; b) két fogalmazási változat összecsiszolásának következménye lehet a végleges változat pontatlansága.) Ez persze csak a recenzens szörszálhasogatása, nincs köze a könyv érdemi részéhez, csupán azért jegyzem meg, mert „[A]z ilyesféle hibákat jelezni kell, nem szabad hallgatólagosan javítani”. [Stoll Béla: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Budapest, 1987.] A pontosság kedvéért: nem is 409-cel, mert mit kezdünk az 1099., 1132., 1344. és az 1390-es számú kézirattal, melynek tételleírása ennyi: „Üres!”? A cédulázást – azaz amikor egy könyvészeti egység adatait egy lapra jegyezzük le – mint könyvleírási eljárást Magyarországon először Kovacich Márton György és fia Kovacich György ve-

tette fel 1814-ben kiadott *Plantum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv iránt* című tervezetükben. A cédulának számos előnye mellett egy fő hibája van, ha nem áll rendelkezésére például az adatfelvitelt végző személy számára. Talán ez történhetett ebben az esetben?

A javított, bővített kiadás megjelenését az „új” kéziratok felbukkanása mellett az teszi indokolttá, hogy jó néhány, az 1963-as bibliográfiában még lappangóként számon tartott kötet előkerült, egyes énekeskönyvek már más gyűjteményben vannak vagy őrzési helyükön új jelzetet kaptak, illetve sok versszöveget azóta publikáltak. A változásokat a mostani kiadás rendre feltünteti, pontosítja a terjedelmi és lelőhely adatokat, esetenként bővebb tartalmi leírást ad, közli az egyes tételekre vonatkozó újabb irodalmat, vagy éppen – a kvantitatív kedvelő böngészők nagy örömeire – számozással látja el a bibliográfiából kimaradt tételek jegyzékét és a *Függelék* (XVI–XVII. századi egy-két leveles verskéziratok) adatait. Stoll Béla e munkát hosszú évtizedek óta roppant alaposággal és gondossággal végzi a hatalmas mennyiségű anyagon. Mindezt most csak egyetlen kézirat javított datálásával illusztrálok. A 128-as tételszámú, „Halotti énekek” címet viselő kézirat első levelének rektóján ez olvasható: „Halotti temetésekre való énekek. 1694.”, innen származott az első kiadás – most már tudjuk, téves – datálása. A *Régi magyar költők tára* XVII. századi sorozata 4. kötetének, az unitáriusok kéziratosa énekeskönyveinek sajtó alá rendezése (kiad.: Stoll Béla, Tarnóc Márton, Varga Imre) során kiderült, hogy a kézírás jellege jóval későbbi keletkezésre utal, valamint, hogy e szövegek a XVIII. században erősen átalakított unitárius énekeskönyvek szövegeivel egyeznek meg. Ezek alapján az RMKT a kézirat keletkezését a XIX. század elejére teszi, s így szerepel a tavaly megjelent bibliográfiában is. A két kiadást együtt forgatva a magyar kéziratosa versgyűjtemények filológiai történetének „legújabb kor”-át láthatjuk, egy tudomány fejlődésének lehetünk szemtanúi.

(*Teljes hasonulás*) Stoll Béla szövegkiadói, szerkesztői, filológusi, bibliográfusi munkássága az elmúlt évtizedek legkiválóbb irodalomtudósi teljesítményei közé tartozik. *József Attila összes verseinek* kritikai kiadása, a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozatának szerkesztése, a *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* című dolgozata vagy a Varga Imrével és V. Kovács Sándorral szerkesztett magyar irodalomtörténeti bibliográfiája egy-egy példája alapos és tárgyával szemben mindig alázatos tudományos tevékenységének. Van azonban egy költő, akinek versei, valamint e szerzőről szóló szövegek – úgy vélem – kitüntetett helyet foglalnak el Stoll életművében. Balassi Bálint az az auktor, akinek nemcsak összes verseit, drámáját és levelezését adta ki, hanem elkészítette bibliográfiáját is.

Hogy egy tudományág „milyen jellemformáló hatást gyakorol művelőire a vele töltött évtizedek során” (Dávidházi Péter), azaz mennyire hasonul kutató a kutatotthoz, azt tárgyalt könyvünk szerkezeti felépítésén – mely jelentősen eltér az első kiadásétól – kívánjuk érzékeltetni. A kötet élén két bevezető áll (*Bevezetés*, továbbiakban: B1 és *A második kiadáshoz*: B2), ezt követi *A bibliográfiából kimaradt tételek jegyzéke* (H1). Ezután a *Könyvészeti rész* első sorozata (K1), a *Pótlások*, azaz a könyvészeti rész második sorozata (K2) és a XVI–XVII. századi egy-két leveles verskéziratok felsorolását tartalmazó *Függelék* következik. A *Függelék* olyan kéziratokat nevez meg, amelyek nem szerepelnek egyik könyvészeti részben sem, tehát kimaradt tételeknek tekinthetők, jele ezért: H2.

A mutatók sora az egyes kéziratok jelenlegi *Lelőhelye*[in]k mutatójával (T1) és a versgyűjtemények *Címjegyzékével* (T2),

valamint a *Rövidítésjegyzékkel* (P1) kezdődik. A leelőhely mutató és a címjegyzék azért kaptak azonos (T) betűjelet, mert mindkét mutatóban egy-egy énekeskönyvre, kéziraatra lehet rákeresni, tehát nem az egyes versszövegekre. Egy bizonyos ének keresésénél az ezek után álló *Kezdősor-* (V1) és *Verscím-mutató* (V2) segíti a könyv használóját. A kötetet záró *Névmutató* (P2), amely ugyanúgy, mint a *Rövidítésjegyzék*, nem olyan típusú mutatók, mint az előbbiek – nem vagy nem feltétlenül a bibliográfia tételeihez vagy azok egyes szövegeihez irányítanak –, meglétük azonban elengedhetetlen egy nagy terjedelmű, modern tudományos írásműben. Azt látjuk tehát, hogy könyvünkben minden fejezetnek van párja (azonos betűjellel), még akkor is, ha nem állnak egymás mellett. De milyen rendben is állnak? Ha az összetartozó fejezeteket azonos betűvel írjuk le, a következő sort kapjuk:

B1	B2	H1	K1	K2	H2	T1	T2	P1	V1	V2	P2
a	a	b	c	c	b	d	d	e	f	f	e

Ez a szerkezet nem más, mint a Balassiversszaktípus rím sorozatának egy lehetséges megvalósulása. Szenci Molnár Albert 1607-ben megjelent zsoltárfordításai között is találunk ilyen rímképletű darabot, például a LXVIII., „Hogyha fölindol az Isten” kezdetű ének, melynek hetedik strófája így szól: „De mindaztál ti lésztec / Mint az galamb szárny olly szépec, / Melly mint ezüst fejrlic, / Es tollainac szépsége / Mint arannac fényessége, / Olly ékessen tündöklic. / Hogy az királyokat lsten / Meggyöze nagy erejében / Nagy diadalmat szerze, / Az föld fejrlic olly szépen / Mint az Salmon hegy környékén / Az hónac fejrsege.”

Érzékeny receptrok

Balogh Tamás – Törő Krisztina: Huizinga magyar barátai. Johan Huizinga magyar recepciója a harmincas-negyvenes években

Balogh Tamás és Törő Krisztina a holland történész életművének alapos ismerői, akik a nemzetközi Huizinga-szakirodalom és a holland archívumok anyagának ismeretében láttak hozzá a recepció feldolgozásához. A fényképfelvételekkel és más dokumentumok reprodukcióival szépen illusztrált kötet a magyar eszmetörténet egyik izgalmas, irodalmi legendákban, mítoszokban is bővelkedő szakaszát mutatja be. A recepció egyes mozzanatainak értelmezése mellett a könyv fontos célkitűzése éppen a különféle sztereotípiák fel-

lülvizsgálata, illetve ezek szembesítése a fogadtatás dokumentumaival, továbbá Huizinga műveivel és a szakirodalom megállapításaival. Ugyanakkor – vagy éppen ezért? – a kötet a hatástörténet olyan, kissé puritán ízlésű felfogását képviseli, amely elsősorban a Huizinga tudományos intencióival összhangban álló szövegeket és dokumentumokat tünteti ki érdeklődésével. A recepcióra irányuló „visszatisztító” szándék, melyet a szerzők a kötet előszavában Klaniczay Gábor 1976-os Huizinga-tanulmányával kapcsolatban említenek (újabb közlése: Klaniczay Gábor: *A civilizáció peremén*, Magvető, Budapest, 1990. 17–36.), tulajdonképpen e kötet írásaira is vonatkoztatható, hiszen meglehetősen szigorúan bírálják a fogadtatás minden olyan

mozzanatát, amely nem egyeztethető össze Huizinga általuk autentikusnak elfogadott képével. A kötetben tárgyalt kapcsolatokat illetően talán érdemes különbséget tenni a hatás és a fogadtatás kiterjedtsége, illetve ezek intenzitása, minősége között. A szerzők látóterükbe vonták Huizinga magyarországi hatásának és kapcsolatainak szinte minden érdemleges dokumentumát, melyekből kiderül, hogy a holland történész a harmincas-negyvenes években szaktudósként és nagyhatású kultúrkritikusként egyaránt jól ismert volt

Magyarországon – tudományos és irodalmi körökben egyaránt. A hatás intenzitása és minősége már érdekesebb és összetettebb kérdés: tulajdonképpen e szempontokból mutatkoznak meg a hatástörténet és a fogadtatás finom részletei és rejtekütjai.

Balogh Tamás tanulmánya (*„Váratlan, véletlen varázslat folklore”*) részletes elemzést szentel Passuth László Huizinga-élményének. A pályakezdő író ugyanis 1936-ban a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának

budapesti ülészakán személyesen is találkozott a holland történésszel, és – Kerényi Károly és mások társaságában – elkísérte őt a külföldi vendégek számára szervezett esztergomi autókirándulásra is. Passuth esetében rendkívül összetett hatásról be-

ELTE Eötvös Kiadó
Budapest, 2002
164 oldal, á. n.

szélhetünk: a személyes találkozás mellett szerepet játszik ebben az *Esztergomi Symposion* (1937) című, részben a személyes megismerkedés varázsán alapuló, a holland történész alakjának különleges jelentőséget tulajdonító esszé, de később az író részletesen foglalkozik Huizingához kötődő emlékeivel *Gyilokjáró* (1973) című önéletrajzi művében is. Az *Esztergomi Symposion* a holland történész szellemi portréjának megrajzolásánál bőségesen merít annak műveiből, és – ami talán a legérdekesebb – különleges szimbolikus környezetbe helyezi az esztergomi kirándulás egyik váratlan közjátékát, melynek során az előkelő vendégek autóját az út egyik pontján magyar parasztok úrnapi körmenete tartóztatta fel. Az incidens következtében a kongresszus ünnepelt vendégei – Valéry, Huizinga, Madariaga – találkozni kényszerültek az elmaradott, szinte atavisztikusnak érzékelt paraszti világgal, amely éles ellentétben állt azzal az „európai” Magyarország-képpel, melyet a szervezők minden lehetséges eszközzel közvetíteni igyekeztek feléjük. Az író a jelek szerint mélyen érintette és megviselte ez a találkozás az előkelő nyugati vendégek és a „szellemi-szociális nyomorban” élő magyar parasztok világa között, amely megkérdőjelezte a küldöttek felé közvetített „európai” és „humanista” Magyarország-kép hitelességét is. Ezt a feszültséget Passuth szimbolikus eszközökkel oldotta fel, egyrészt azt sugallva, hogy a latin antifóniát éneklő magyar parasztok is a nyugati keresztény kultúrkör részei, másrészt az egyik vendég (talán szándéktalan) kézmozdulata alapján azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy a nép elesettsége elsősorban a történelmi igazságtalanságnak, tehát Trianonnak köszönhető: „»Miért szomorúak a magyarok ... a körmeneten nincsen egyetlen vidám arc?« – kérdi eltűnődve a leydeni professzor s a másik kettő elgondolkozik, egyikük távoli rajzoló mozdulatot tesz, mely talán a közelünkben lappangó csonka határra utal.” (Idézi Balogh Tamás, 26.)

A hatás összetettségének másik jellem-

zetes példája a Huizinga és Szerb Antal munkássága között rekonstruálható kapcsolat. Balogh Tamás írása (*Mélyenszántó gondolat és hírséges megemlékezés*) nagyon részletesen elemzi *A középkor alkonya* Szerb Antal által készített magyar fordításának körülményeit, illetve a fordítás szövegét, összevetve azt a holland eredetivel, továbbá angol és német fordításváltozataival. Kimutatja, hogy a fordítás körüli vitatott kérdések nem válaszolhatók meg a könnyűkező, „irodalmi kalandor” Szerb Antal sztereotípiájából kiindulva, és az sem valószínű, hogy Szerb „négerék” munkáját kompilálta volna össze egységes szöveggé, miként azt Illyés Gyula egy naplóbejegyzésében (nem éppen jóindulatúan) mint magától értetődő tényről rögzíti. *A középkor alkonyának* magyar szövege valóban nem egységes, de ennek oka egyrészt az lehetett, hogy Szerb a közeli határidő szorításában nem megoldhatási problémái miatt túlhajszoltan dolgozott a szövegen, másrészt pedig a maga sajátos módján túl is teljesítette a tervet, hiszen a fordításba beépítette a jelentősen leegyszerűsített angol változatnál bővebb és szakszerűbb német kiadás egyes részleteit is, amelyeket – mint a Szerb személyes stílárius kézjegyeit figyelembe vevő filológiai elemzés kimutatja (83–90.) – szintén ő fordított, és nem névtelen fordítók munkáját használta fel.

Törő Krisztina egyik tanulmánya (*Huizinga és A világirodalom története*) azt vizsgálja, hogy milyen hatást gyakoroltak a holland történész művei Szerb Antal irodalomtörténetére, és az ezzel kapcsolatos megállapítások is a hatások összetettségére, illetve a recepció adatainak ellentmondásos megítélésére hívják fel a figyelmet. A szerző szerint Huizinga feltehetően nem gyakorolt olyan nagy hatást Szerb Antal e művére, mint ahogy azt például Klaniczay Gábor 1976-os tanulmányában kifejtette. „Szerb Antal fordítása egymagában is jelentős cselekedet, de saját munkáiba is ő építi be a legmódszeresebben Huizinga hatását – különösen *A világirodalom történetébe*. Nem utolsósorban Szerb Antalnak köszönhetjük tehát, hogy Huizinga neve,

életműve ma is él a magyar köztudatban” – írta annak idején Klaniczay (i. m., 34.). Törő Krisztina kiemeli, hogy könyvének bevezetőjében Szerb Antal csupán Oswald Spengler történetfilozófiájának hatását említi, és hogy a művet átható kultúrkritikai szemlélet is inkább Spenglernek, mintsem Huizingának köszönhető. A holland történész hatása leginkább a középkor lovagi kultúrájának bemutatásában és az Erasmus-fejezetben észlelhető, illetve a könyv *A kisebb európai irodalmak* című függelékében Huizinga mint holland író is említésre kerül. Érdekesnek találtam, hogy az éppen általuk gondosan összegyűjtött és bemutatott bizonyítékok ellenére Törő Krisztina mennyire bagatellizálja azt a befolyást, melyet Huizinga munkássága a jelek szerint Szerb Antalra gyakorolt. Pedig számos adat az ellenkezőjére utal, így a fordítás (*A középkor alkonya*), a recenzió (*Homo Ludens*), a hivatkozások és idézetek (*A világirodalom története* és egyéb Szerb-írások esetében), a közös személyes ismerősök (Kerényi Károly) és azonos intellektuális áramlatokhoz való tartozás (szellemtörténet, humanizmus) is. Mégis megkérdőjeleződik a hatás intenzitása és minősége, csak azért, mert Szerb Antal nem kifejezetten Huizinga eredeti intencióinak megfelelően építette be a holland történész gondolatait saját műveibe. Ezt a képet erősítik Törő Krisztina olyan, Szerb Antalra vonatkozó fordulatai is, mint „ellentmond Huizinga korai elméletének” (104.), „vetíti rá egy korábbi szakasz irodalmi mechanizmusaira” (104.), „Szerb nem értette meg teljes egészében” (105.), „hasonló félreolvasás máskor is előfordul” (104.) és hasonlók. Ezek a megállapítások – pontosabban a mögöttük álló, itt terjedelmi okokból nem részletezhető argumentumok – megkérdőjelezhetik azt, hogy Szerb valóban „módszeresen” építette-e be Huizinga gondolatait saját mű-

veibe, vagy pedig a hatás és a felhasználás másféle, esetlegesebb módozatairól van szó. De az ilyesféle – Szerb kezén átalakuló, olykor talán torzuló gondolatokat eredményező – hatás is része a recepciónak, és inkább az vonja kétségbe ezek eszmetörténeti jelentőségét, aki különlegesen erős előfeltételezésekkel rendelkezik Huizinga eredeti szándékait, illetve a hatás autentikus módozatait illetően.

Mégis, a fenti ellentmondások már inkább a recepció értelmezésének érvényességi körébe tartoznak, és a szerzőknek a tisztánlátás melletti elkötelezettsége, illetve annak szándéka, hogy Huizinga recepcióját mintegy kivonják egy valamikori divatáramlat (a két háború közötti kultúrkritika) kétes jelenségköréből, mindenképpen tiszteletre méltó dolog. A kötet pozitív összképét az sem zavarja, hogy a szerzők szemmel láthatóan nem törekedtek a magyarországi „Huizinga-történet” kikerekítésére, hanem az általuk izgalmasnak ítélt dokumentumok kontextusának részletes felrajzolásával, ezek gyakran mikroszkopikus részletességű elemzésével igyekeztek megragadni a recepció fontosabb mozzanatait, illetve a személyes találkozásokon alapuló vagy intenzívebb szellemi kapcsolatokat eredményező magyarországi kapcsolatokra irányítják a figyelmet, így például az irodalomtörténész Szerb Antal, az író Passuth László, a vallástörténész Kerényi Károly, a Hollandiába emigrált magyar könyvkiadó Kollár Kálmán esetében. Így a kötet összképe kissé *tördezettre* sikeredett – amit azonban egy sajátos történészi-filológusi önértelmezés jelének is tekinthetünk –, és a hatástörténet szelektív megközelítésének köszönhetően valamelyest *szubjektív* értelmezést nyújt. Ezt azonban ellensúlyozza a szerzők által vizsgált hatások és kapcsolatok intellektuális érdekessége és eredeti részletekben bővelkedő, körültekintő elemzése egyaránt.

Választott rend

Percz László: *Szép rendbe foglalva*

Percz Lászlónak már egy korábbi munkájában, az *Athenacum* című folyóirat történetét feldolgozó könyvében¹ találhatunk utalásokat a magyar filozófiatörténetről kialakított képére. Ebben az írásában a magyar filozófiatörténetet mint recepciótörténetet interpretálja: egy olyan filozofálásról beszél, mely jórészt nyugati irányokból táplálkozik, és ez a létmód a megszületett munkák értékelésére is rányomja bélyegét. Ebben a felfogásban ugyanis a teljesítmények értéke mindig csak az eredeti műhöz való viszonyban generálódik, mely viszony az „élénkségyorsaság” és az „eredetiség-önállóság” kategóriáival írható le. A magyar filozófiatörténet ilyen szellemi kötöttségében való megközelítését minden bizonnyal az *Athenacum*-könyv témája is támogatta, hiszen az *Athenacum*, mint a magyar filozófia jelentős orgánuma, főként recepció tevékenységnek adott helyet.

A folyóirat arculatát meghatározó szándékot a filozófia intézményesítésfolyamatának kontextusában kell értelmeznünk. Mivel az intézményesítés magának a filozófiának a meghonosítását jelentette, ezért ez olyan integráló törekvéseket implicált, melyeknek legalább két iránya ismerhető fel. Egyrészt egy olyan törekvést, mely a nemzetközi filozófiai irányzatok

megismerését célozza, mégpedig az eredeti művek lefordításával, másrészt e passzív kapcsolódás mellett aktív hozzájárulást is jelentett ezekhez a nemzetközi filozófiai irányzatokhoz. A recepcióírás e két törekvést olvasztotta egybe: egyrészt vállalta a közvetítés szerepét, másrészt élt az interpretálás lehetőségével.

Percz új könyvének *Utószavában* annyiban reflektál a magyar filozófia felvázolt helyzetére, hogy két szólásmondásra hivatkozva világítja meg azt. Az egyik azt állítja, hogy „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs”, a másik pedig tulajdonképpen ennek okát jelöli meg, mégpedig a recepció tevékenységben.

A filozófia intézményesítésének maga a recepció forma, amellyel a filozófia működött, nem szabott gátat. A filozófiai élet kiépítésével létrejöttek intézmények, különböző fórumok, és megjelentek maguk a filozófusok is, akik ezekben az intézményekben és fórumokon tevékenykedtek. Azonban a recepció forma nem teremt valódi magyar filozófiát. A „filozófia” ugyanis elsősorban iskolák szerveződését, gondolatkörök kapcsolódását, továbbélését, egyszerűen egyfajta folyamatosságot feltételezne. Ez azonban szinte teljesen hiányzik a magyar filozófiai életből, hiszen a szerveződő is-

Ister Kiadó
Budapest, 2001
312 oldal, 1700 Ft

¹ *A pozitivizmustól a szellemtörténetig*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

kolák igen rövid életűek voltak, vagy a gondolkodó személyisége hatást gyakorolt ugyan, de maga a rendszer, amit létrehozott, folytathatatlanak bizonyult, mint például Pauler Ákos esetében, kiinek aprólékosan felépített rendszere megkésettnek bizonyult, sőt nem is kívánt a kezdődő szellemtörténeti korszakra reflektálni. Az iskolák élete különböző okokból ugyan, de általában egy nemzedék után megszakadt. Ilyen volt a könyvben említett Böhm Károly köré szerveződő Erdélyi Iskola vagy a Lukács György köré csoportosuló szellemiség is: fiatal éveiben a Vasárnapi Kör, majd idősebb korában a Budapesti Iskola.

A két nézetet – egyik szerint tehát létezik, másik szerint pedig nem létezik magyar filozófia – Percz egyszerre látja érvényesnek. Számol egyfajta filozófiatörténettel is – bár korábbi munkájában ezt még pusztán recepciótörténetként értelmezte –, hiszen új könyvének az *Arcképvázlatok a magyar filozófia történetéből* alcímet adta. Erről tanúskodik továbbá, hogy ezt a kötetet „egy nagyobb szabású kutatás önállósult melléktermékének” tekinti. Amire ezzel utal, az egy szerzőtársakkal közösen írt munka, mégpedig a 20. századi magyar filozófiatörténet legújabb feldolgozása.

Hogy milyen intencióból születhetett ez az új könyv – amely a közös munkánál kétségkívül sajátosabban közelíti meg a filozófiatörténetet –, annak feltérképezésére az *Utószó*ban találhatunk kiindulópontot. Az *Utószó* tulajdonképpen az arcképvázlatok háttéréül szolgál, áttekintést adva a magyar bölcsellettörténeti hagyományról a középkortól az 1989-es átalakulásig.² Percz itt az 1989 utáni változást a „filozófiai reneszánsz” időszakának értelmezi, melynek egyik fontos mozzanata „a magyar filozófiatörténeti hagyomány megújuló újrafelfedezése”. Ezt a törekvést szolgálja a könyv is, akár csak az említett rendszeres filozófiatörténeti munka, de a *Szép rendbe foglalva* a

szárazabb, szakkönyvi ismertetéssel elmentében a szélesebb közönség felé nyit: nem terhel túl adatokkal, nevekkal, inkább elevenné akarja tenni figuráit. Percz olyan műfajt választott írásainak, mely személyessé tudja tenni a filozófusokkal való ismerkedést. A választott esszéforma több szempontból közelítő, nem adatokkal operáló, inkább egy-egy momentumot megragadó szerzői módszernek bizonyul.

A tizenkét darabból álló portrégyűjtemény minden esszéje ugyanazt a felépítést valósítja meg: kilenc, az adott gondolkodótól választott idézet, mind után egy-egy magyarázó-értelmező szövegrész. Az újabb és újabb metszetekben életmozzanatok, illetve a gondolkodó munkáit ismerető és azokat az életműben szituáló részek változtatják egymást. Ez a tudatos felépítettség több szempontú látásmódot valósít meg, mely élettellivé, összetettebbé teszi a megjelenített gondolkodót, és mégsem hagyja szétesni a részeket, nyitott marad, de mindvégig fenntartja egységét. Az esszé sajátossága ez a nyitottság, melynek folytán a megjelenítésbe még beilleszthetők további perspektívák. Ezt segíti a könyv végén található hivatkozásjegyzék is, mely az esszéket részekre tagoló idézetek forráshelyeire mutat rá, további tájékozódási pontokat adva. Az esszéforma képes tehát visszaadni egyfajta elevenséget: a szerző a gondolkodókról nemcsak teoretikus szinten beszél, hanem komplexebb kép kialakítására tesz kísérletet. Továbbá – persze ez már nem a formai megvalósítás problematikájához tartozik – a teoretikus szintet közvetlen párhuzamok felmutatásával sokszor az életgyakorlat-hoz köti vissza.

Elmélet és gyakorlat összefonódása tehát túlmutat a figurák elevenségének formai koncepcióján, ami a válogatás szervezőelvének kérdésére irányítja a figyelmet. Egyúttal a magyar filozófiatörténetről kialakult kép módosulására is fel kell figyel-

² Az *Utószó* eredetileg Percznek egy angol filozófiai enciklopédia számára írt, magyar filozófiáról szóló szócikke.

nünk. A kötetben megrajzolt tizenkét portré: tizenkét gondolkodó kiválasztása a történeti hagyományból. Percz az *Athenaeum*-könyvben a magyar filozófiai élet kiemelkedő teljesítményeit a már említett recepciótörténeti elképzelésen belül értelmezte. Ez annyit tesz, hogy ezeket a teljesítményeket mindig csak a referenciapontként álló eredeti műhöz képest lehetett értékelni. Erre az elképzelésre épít egyrészt a portrékötetben is, amikor helyet ad benne a magyar filozófiai élet megteremtésére irányuló, recepciós tevékenységet végző alakoknak. Így kerül a válogatásba a tudatosan vállalt közvetítői szerepben feltűnő gondolkodó-filozófus Apáczai Csere János, aki működésének célját a nyugati példák közvetítésében látta, legyen ennek módja a descartes-i racionalizmus recepciója vagy egy Magyarországon megvalósításra szánt akadémia tervezete. A közvetítők közé sorolható még például a kötetbe bekerülő Alexander Bernát is, aki Bánóczy Józseffel a *Filozófiai Írók Tára* sorozatának fordításaival a filozófiai élet megteremtésére és a filozófiai nyelv egységesítésére tett kísérletet.

Ezzel szemben vagy inkább emellett a *Szép rendbe foglalva* a történeti anyag új megközelítést is tartalmazza, amiről az „eredeti értelemben vett filozófus” kifejezés tanúskodik.³ Ez a kifejezés élet és alkotás eleven viszonyát hivatott ábrázolni: Percz meghatározásában az „eredeti értelemben vett filozófus”, mint például a könyvben szereplő Böhm Károly, Prohászka Lajos vagy Lukács György, életproblémáit artikulálja és ezekre keres megoldást a filozófiában, illetve egzisztenciális problémáin keresztül jut el a filozófia problémáihoz, így olvasztva egybe elméletet és gyakorlatot.⁴

Az említett Böhm Károlynál erről a kapcsolatról a fiatal éveiben vezetett nap-

ló tanúskodik, amelynek alapján a szerző végig tudja követni a filozófus személyes élményeihez, olvasmányaihoz kapcsolódó szemléletbeli változásait, egészen saját rendszerének kiépítéséig. Az út változatos, ezért példaként néhány állomás: kiindulópont a vallási racionalizmus, amit a materializmus követ, ezt a természettudományos-dinamikus idealizmus váltja fel, ami a szkepticizmusnak adja át majd helyét. Prohászka Lajos esetében Percz a gondolkodó életét végigkísérő, egyszerre ösztönző és fojtogató anyai háttérrel hozza összefüggésbe kultúrfilozófiájának egyik aspektusát, mégpedig a tömegtársadalom jelenségeinek – például a női emancipációnak – a bírálatát, így értékelve azt személyes, valódi filozófiának. A Lukács György-esszében élet és alkotás eleven viszonyát mint a filozófus életének és munkájának egyértelmű – bár a reflexióban megjelenve változó erőviszonyban lévő, de azért folytonos – összefonódását értelmezi a szerző. Percz itt Lukács György gondolati, beállítódásbeli változásait egy-egy szerelméhez fűződő viszonyához kötve mutatja be. Három korszak – három asszony. Az esztétikai korszakában, amihez a Lukács életébe belépő Irma neve kapcsolódik, élet és mű ellentétében az alkotás csak az emberi kapcsolatok elsorvasztásával tud megvalósulni. Az etikai stádiumban, amit a Jelenával való kapcsolat keretez Lukács életében, megint csak fölébe kerül az alkotás az életnek – a filozófus Dosztojevszkij-hősnővé stilizálja az asszonyt, vagyis megkölti viszonyukat. Harmadik szerelme, Gertrúd hozza el Lukácsnak a valóban megélt szerelmet, ami kibékíti egymással az életet és a művet. Ez egyben új korszakot is nyit: a történetfilozófia korszakát.

A teoretikus szint és az életgyakorlat között vont párhuzamok néhány írásban

³ Mivel a kifejezés és rá utaló különböző megfogalmazások több esszében is előfordulnak, érdemesnek tartom felhívni rá és lehetséges értelmezésére a figyelmet.

⁴ Percz a „valódi” filozófiát nyújtó gondolkodókra még egy megkülönböztetést alkalmaz, amikor szembeállítja velük a „katedrafilozófust”, aki ugyan alapos, mégis élettelen filozófiai tudással bír. A „katedrafilozófus” számára ugyanis a filozófia inkább akadémiai tudomány, mint megoldási kísérlet életproblémáira.

túl nagyvonalúnak tűnnek. Ilyen merész kísérletnek tartom ezt az utóbbit is – a *Hivatkozások* szerint a szerző ezt Lee Congdom monográfiája alapján dolgozta ki –, bár az ilyen megoldások kétségkívül izgalmasabbá teszik a szöveget. Itt még néhány kritikai megjegyzést kell tennem. Lukács Györgynél, akárcsak Prohászknál, az élet és mű viszonyának a problematikája az életmű fontos része, ezért e problematika feldolgozása a róluk szóló esszékben is helyet kapott. Észre kell vennünk azonban, hogy az esszék terjedelmre is vonatkozó felépítésbeli azonossága – minden esszé egy ív terjedelmű – sokszor egészen sűrű szöveget eredményez, ami egyrészt az esszék nagy részében megvalósított dinamikusságot töri meg egy-egy helyen, a szerző e szigorú keretek között rákényszerül az életmű súlypontjainak „tompítására”. Ez utóbbi történetik például Mannheim Károly portréjában, amikor esztétikai nézeteire a szerző nem tud akkor figyelmet fordítani, mint amelyet megérdemeltek volna. Sűrű szövegre példa a Pauler Ákos-esszé, amiben a gondolkodó főművének ismertetése már inkább átcsúszik a szakkönyvek száraz stílusába. Bár a szerző vállaltan bonyolódik bele a rendszer leírásába, hisz könyve természetesen a szakmai pontosság igényének is meg akar felelni, a feladat túl nagy falatnak bizonyul, legalábbis a saját maga szabta kereteken belül: a lendület megtörésével fizet a rendszerleírás egzaktságának megőrzéséért.

Az *Athenaeum*-könyv alapján kialakított filozófiatörténet-képhez képest a fentiekben értelmezett új szervező erő is dolgozik tehát a kötetben, amelynek alapján már nemcsak recepciótörténetként értelmezhetjük a magyar filozófiatörténetet, hanem a „valódi” filozófiát adó teljesítményeknek is helyet biztosítottunk. Továbbá a könyv formai megvalósítását választékosan és érdeklődéssel értelmezhetjük a magyar filozófiatörténet-írás problematikusságára, mégpedig úgy, hogy e megvalósítást tekinthetjük a vázolt probléma feldolgozásának. A *Szép rendbe foglalva* ugyanis a hagyományhoz fordulást szolgálja, amihez

inspiráló erőként a személyesebb viszonyulást létrehozó esszéformát választotta a szerző. Ezen esszék kötetbe rendezése ezen felül újabb értelmezési lehetőséget teremt, mégpedig a magyar filozófiatörténet-írás kapcsán felmerült nehézségekre irányítva a figyelmet.

Azt mondhatjuk, hogy választott formája révén a könyv a hagyomány felé fordulás lehetőségét biztosítja ugyan – a szélesebb olvasóközönség számára is –, de magának e hagyománynak a kerete, a magyar filozófiatörténet nem válik benne kérdésessé: Percz a magyar filozófiatörténet-írás problematikusságára csak annyiban reflektál az *Utószóban*, hogy mindkét nézetet, „szólasmondást” elfogadja. Portrékat rajzol a valójában csak felemásan létező magyar filozófiához és annak történetéhez. A magyar filozófia létezésének problémája persze nem a gondolkodók portréinak megrajzolásával kapcsolatos, hiszen a magyar filozófusok létezését az *Utószóban* kifejtett nézet szerint is elismeri. Kiemelkedő teljesítményekről is beszélhetünk, ezt Percz már az *Athenaeumot* feldolgozó munkájában is megtette, új kötetében pedig kimutatható az a szervező erő, amivel az általa „valódinak” nevezett filozófiai teljesítményekkel tágitotta ki az addig csak recepciótörténetként értelmezett magyar filozófiatörténetet. A probléma a folyamatosság hiányában van, abban, hogy ezek a teljesítmények magányosan álltak, e teljesítmények létrehozói szinte mindannyian csak elszigetelt „hősök” maradtak.

Percz tizenkét választott alakjának legtöbbje is ilyen elszigetelt „hős”. Olyan magyar gondolkodókat-filozófusokat jelentett meg, akiket teljesítményük alapján kitüntetett jelentőségűnek tart a magyar bölcséleti hagyományban. Fontos, hogy nemcsak filozófusokról készített portrékat, hiszen van köztük publicista, politikus, szociológus, költő, író, műkritikus és szerzetes: a kötetben szereplők szinte egytől egyig több területen is működtek. E gondolkodók filozófiatörténeten belüli elhelyezése tehát nemcsak e filozófiatörténet problematikussága folytán okozhat

fejtörést. A megvalósítás azonban, az egymástól elválasztott, egyedi kis univerzumokat felvillantó esszék sorozata egyszerűre kapcsolja őket össze és tartja fenn önállóságukat, kifejezve ezzel a tizenkét alak elszigeteltségét is.

A könyv tehát – a kronologikus sorrendet megtartva – tizenkét, javarészt teljesen különálló egységet helyez egymás mellé. Az *Utószó* teszi teljessé ezt a sajátos filozófiatörténetet, ez szolgál számukra háttérként, olyan ívet rajzolva föl, ahol a portrémozaikok elhelyezhetők. Az *Utószó*ban feltűnnek ugyan még azok a nevek is, mint például Lakatos Imréné vagy Polányi Mihályé, akik joggal kerülhettek volna a legjelentősebbeket összegyűjtő kötetbe, és akikre biztosan kíváncsi lett volna az olvasó. Percz könyve azonban a szerző bevallása szerint is szubjektív válogatás, egy saját filozófiatörténeti, vagy talán helyesebben: bölcsellettörténeti kánon. Itt érdemes utalnunk a címre is, mely Apáczai Csere Jánostól származik, aki *Magyar Encyclopaediájában* „szép rendbe foglalva” tett kísérletet az ismeretek összefoglalására. A magyar filozófiatörténet első magyar nyelvű munkájának fő szempontja a hasznosság volt: az ismeretterjesztés. A fontosságát nem az eredetisége adja, Apáczai kéznyoma inkább a válogatáson jelenik meg. Percz is válogat: a magyar bölcsellettörténetből gyűjti össze azt a tizenkét alakot, akiket a legjelentősebbeknek tart, akikről – legalább – mindenképpen érdemes tudnunk.

Percz László munkája meg akar felel-

ni a filozófiai hagyomány életben tartásának, miközben a magyar filozófia folytonosságának hiánya a szokásos filozófiatörténet-írástól eltérő hozzáállást követel. Az esszékötet ebben az értelemben egy izgalmas kísérletnek is tekinthető, inkább bölcsellettörténet, mint filozófiatörténet, ahol a teljesítményeket a kapcsolódások hiánya miatt nem lehet egy történeten belül elhelyezni, de a keret megváltoztatásával mégis teljesíthetővé válik a hagyomány felé fordulás: a más-különben különálló alakokat a könyvben fellelhető szubjektív rend így össze tudja kapcsolni.

Percz munkájának egyik oldalát tehát mindenképpen az ismeretterjesztés szándékában ragadhatjuk meg, amit az esszéforma használata is segít. Ennek eredménye, hogy a filozófiatörténetben járattalabb olvasó is élvezettel forgathatja a könyvet, és nemcsak azért, mert az idézett gondolatok mögött mindig felvillantja a szerző az embert is, személyessé téve így a találkozást, hanem azért is, mert könnyed stílusával alkalmassá válik az értő befogadásra. Percz mint filozófus eddigi filozófiai tárgyú könyveihez képest sokkal inkább támaszkodik publicisztikai munkásságára, többnyire szórakoztató olvasmányt nyújtva az olvasónak. Emellett azonban éppen a formai megvalósítás kínál mélyebb értelmezést, a rendbe szervezett és bölcsellettörténeté tévített filozófiatörténet gondolatát, mely egyben a magyar filozófiatörténet-írás problematikusságára is megoldást kínálhat.